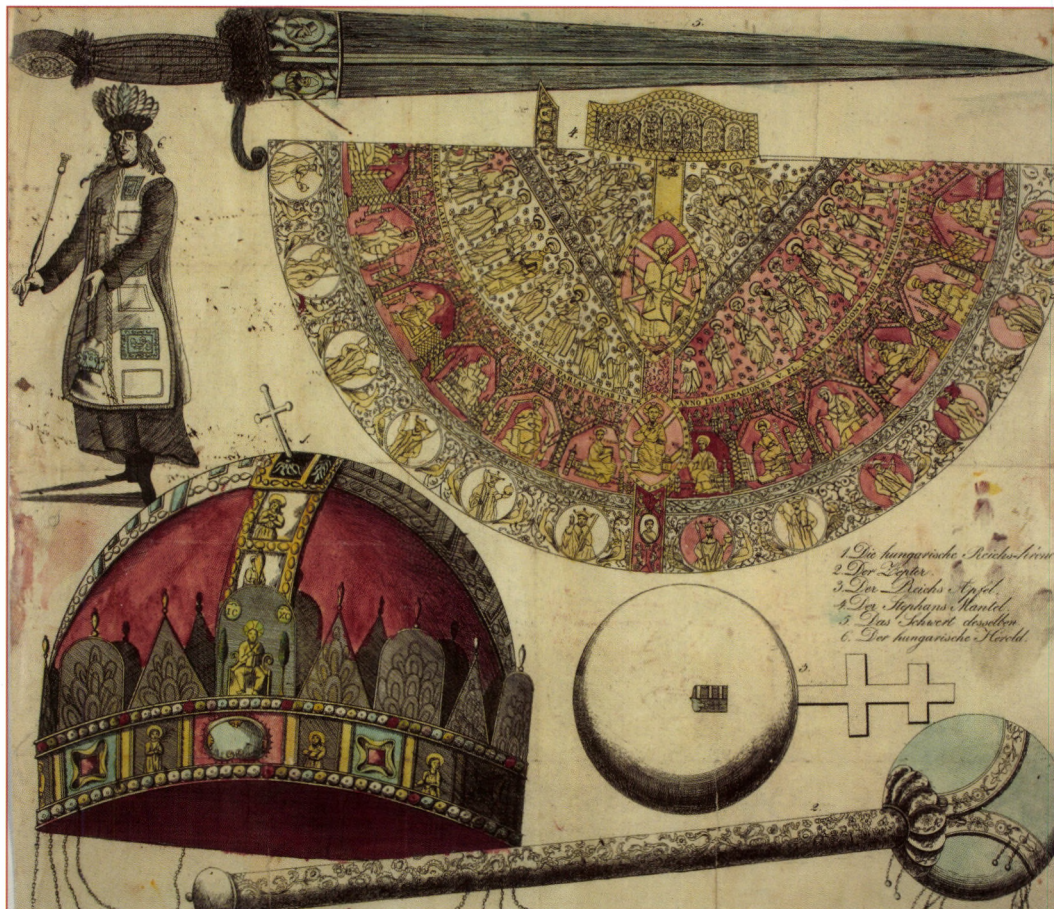

MAGYAR SZEMLE

K é t h a v o n t a a z e g é s z l á t ó h a t á r

KODOLÁNYIGYULA: Huszonötév • VARGAMIHÁLY: A nemzetifüggetlenség visszaszerzése • MAKKAI ÁDÁM a chicagói Kodály Zoltán Társaságról • FERDINANDYGYÖRGY: Magyarirodalomatrópusokon • LUDMANNMIHÁLY LechnerÖdönépítészetről • KOZMA HUBA Kónya Imrekönyvéről • SÁRKÖZI MÁTYÁS: Kora nyár Budapesten • GRÓH GÁSPÁR Szabad György könyvéről

HÍREK

A Magyar Nyelv és Könyv ünnepén a Budai Várban 2017 szeptember 2-án 11⁰⁰ és 12⁰⁰ óra között Illyés Mária és Kodolányi Gyula dedikál a Magyar Szemle és Nap Kiadó pavilonjánál, majd 12⁰⁰ és 12⁴⁰ között a színpadon a huszonöt éves Magyar Szemléről beszélget Gróh Gáspár, Kodolányi Gyula és Szekér Nóra. Szeptember 3-án 16¹⁵ és 16⁵⁰ között a Nap Kiadó könyveinek bemutatóján Szörényi László beszél Gróh Gáspár *Szemben a felejtéssel* című legújabb tanulmánykötetéről.

A HONLAPRÓL

A SZERKESZTŐTŐL: Szeretnénk honlapunk böngészésére buzdítani minden érdeklődőt. A *Magyar Szemle* honlapján, az *Online Írások* című rovatunkban több, későbbi közlésre szánt tanulmány már jóval a nyomtatott megjelenés előtt olvasható. Itt találhatóak olyan anyagok is, amelyek csak az online rovatban lesznek hozzáférhetőek. Kérjük, keressenek minket a világhálón, a www.magjarszemle.hu címen, és használják gazdag archívumunkat. Honlapszerkesztőink folytatják a digitalizálás előtti cikkeink beemelését, ott most már az 1992. és 1993. év írásai is olvashatók, illetve szerzőink teljes névsorát is megtalálják.

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN

<http://www.magjarszemle.hu>

DRÓTPOSTACÍMEINK:

A szerkesztőbizottság elnöke: kodolanyigyula@magjarszemle.hu

Szerkesztőség: msza@magjarszemle.hu

Terjesztés: msza2@magjarszemle.hu

FOGADÓÓRÁK megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A Magyar Szemle Alapítvány igazgatósága: Bod Péter Ákos, Bollobás Enikő, Borostyánkői Mátyás, Entz Géza (elnök), Fodor István, Granasztói György, Gróh Gáspár, Horkay Hörcher Ferenc, Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula.

LAPUNK ELISMERÉSE ÉS E SZÁMUNK TÁMOGATÓI:

Prima Díj 2003

MAGYAR SZEMLE

Új folyam XXVI. 7–8. szám, 2017. augusztus

Főszerkesztő: **Gróh Gáspár**
Szerkesztőbizottság elnöke: **Kodolányi Gyula**

Szerkesztőbizottság: **Czakó Gábor, Egedy Gergely,**
Granasztói Péter, Horkay Hörcher Ferenc, Kulin Ferenc,
Szekér Nóra, Szmodis Jenő, Tonk Márton

Olvasószerkesztő: **Pápai Luca** Szerkesztő: **S. Király Béla, Stamler Ábel**
Online szerkesztő: **Kodolányi Judit**
Tördelés: **Flagrans** Korrektor: **Kiss István**

TARTALOM

KODOLÁNYI GYULA: Huszonöt év	3
GRÓH GÁSPÁR: Változás és folyamatosság	6
VARGA MIHÁLY: A nemzeti függetlenség visszaszerzése – Gondolatok a Magyarország Barátai Alapítvány díjátadó ünnepségén	9
MAKKAI ÁDÁM: Haza a magasban – A chicagói Kodály Zoltán Társaság tíz éve 1969 és 1979 között	16
FERDINANDY GYÖRGY: Haza a magasban – Magyar irodalom a trópusokon	25
KODOLÁNYI GYULA: Egy új demokratikus elit kísérlete A Magyar Testvéri Közösségről – Szekér Nóra könyve nyomán	29
ABLONCZY LÁSZLÓ: Major Tamás semmit sem tanult és semmit sem felejtett (2. rész)	43
SZENTI TIBOR: Részletek a vásárhelyi Pusztá múltjából (2. rész) – A vásárhelyi Pusztá egyesületbe tömörülése	57

TÖRŐ LÁSZLÓ DÁVID: Eckhart Ferenc értelmezése
a Szent Korona-eszméről 73

GRÓH GÁSPÁR: Nagy elődökhöz illő méltósággal –
Pavlovits Miklós beszélgetései Szabad Györggyel 83

1% METAFIZIKA – ROVAT SZABADOS GYÖRGY EMLÉKÉRE

ERDEI FERENC: Parasztok (részletek) 96

KÖRKÉP

ILLYÉS MÁRIA: JEL –
Új emlékmű földművelő őseink tiszteletére 99

LUDMANN MIHÁLY: Lechner Ödön és a nemzeti stílus 102

STAMLER ÁBEL: „Istenben van a nyugalom” –
Újabb Eckhart mester-fordítás 106

KOZMA HUBA: Közös ünnep helyett lelki polgárháború –
Kónya Imre könyvéről 109

TÓTH KLÁRA: Igent és nemet mondani 114

CZAKÓ GÁBOR: Mikor jöttünk? – Közép-Európa
honfoglalás előtti magyarjairól 116

SÁRKÖZI MÁTYÁS: Kora nyár Budapesten 118

SZERZŐINK 123

Lapszámunk Szent Koronával kapcsolatos illusztrációi a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka, illetve Stampler Ábel gyűjteményéből valók. Köszönjük Ludmann Mihálynak, hogy felvételeit felhasználhattuk Lechner Ödön építészetének bemutatásához, valamint Farkas Ádámnak, hogy közölhetjük pécselyi alkotásának fotóját. A Szabad Györggyről közölt fotó az MTVA tulajdona. A fedélen: Ismeretlen német mester (18. század második fele): Koronázási jelvények, magyar herold viseletképével, papír, színezett rézmetszet, Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, Ltsz.: T.5843.

HUSZONÖT ÉV

Kodolányi Gyula

Mondjuk ki ez egyszer mi, ha szerénytelenül hangzik is, szerkesztőnek lenni, folyóiratot szerkeszteni hivatás és szakma. Különös lelkialkatot és készségeket kíván meg, van saját erkölcsé, és vannak nemes múlta tekintő professzionális fogásai. S ha mindezek működnék, a lapnak felismerhető és elismert arculata és stílusa lesz.

Említeni kell ezeket a természetes axiómákat, mert gyakran még írástudók, és régi szerzőink is elfeledkeznek róluk – s akkor mit szóljunk a blogozáshoz szokott új véleménymondókhöz, akik gondolataik nyilvános közlését születési jognak és adottságnak tekintik, az írás törvényeit és mércéit pedig ósdi, papírszagú akadékoskodásnak? Pedig csak az az üzenet jön át, ami a nyelv és a fogalmazás természetével, törvényeivel összhangban formálódott – a szerkesztő pedig éppen ennek őre.

Hogy a szerkesztés hivatás és szenvedély, kevés példa bizonyítja jobban, mint Szekfű Gyuláé (1883–1955). Ő nemcsak hogy kivételesen színvonalas és széles horizontú lapot alapított meg és szerkesztett 1929 és 1939 között a *Magyar Szemlével*, de következetesen karolt fel olyan radikálisan reformista fiatal tehetségeket a harmincas években, akik az ő aulikus-konzervatív gondolkodásmódjának ádáz ellenfelei voltak. Ilyen volt például a *Magyar Szemle*-szerzővé lett Kovács Imre, Kerék Mihály és Szabó Zoltán, és ilyen volt Németh László, aki nem lett szerzője a lapnak, de egy ideig eljárt Szekfű Gyula tehetségpártoló szalonjába. Szekfű kultúraszervezőként pragmatikus és rugalmas volt, és világosan látta, hogy eljött a reformok ideje. A lapban a közérthetőség, az esszészerűség angolszász írás-eszményét érvényesítette.

Amint már megírtam néhányszor, ezek a gondolatok merültek fel beszélgetésünkben Antall Józseffel is, amikor a *Magyar Szemle* megújítását terveztük 1992 tavaszán. Távol állt szívunktól és szellemunktől is Szekfű Gyula, az ideológus, a politikus és a történész, de remek szerkesztői alkotását, a *Magyar Szemlé*t megkerülhetetlennek tartottuk a magyar közgondolkodás hagyományában. A lapnak nemcsak szellemiségét, címét is tökéletesen kitörölték az emlékezetből a kommunizmus évtizedei alatt, olyannyira, hogy akár újnak, folytathatónak is

tekinthettük. Akik pedig még emlékeztek Szekfű Gyula és Eckhardt Sándor *Szemléjére*, azok tudták, hogy az a minőség, a korszerűség és a nyitottság mintája volt. A kor közgondolkodásának legszínvonalasabb kivonata, és különösen mentes az ideológiai sémáktól.

Ez lett tehát a lap választott hagyománya, s még egy tény esett labba: a *Magyar Szemle* a magyar nemzeti szuverenitással együtt szűnt meg 1944 márciusában, a szerkesztők döntéséből. Antall József illőnek találta, hogy amikor az utolsó szovjet megszálló katona távozott a magyar földről, a visszanyert szuverenitás egyik mérföldköve legyen egy új, korszerű *Magyar Szemle* gondolatának megszületése.

Örömmel vállaltam el a főszerkesztői szerepet, mert úgy éreztem, elegendő eltöltött emléket, új gondolatot és tervet dobott fel körülöttem 1987–90 forradalmi erjedése ahhoz, hogy táplálhassa egy új, szabad közgondolkodás fórumát. A leendő szerzőket megismertem annak a négy évnek a páratlan felszabadult pezsgésében, ha már nem korábban, a margókon csendesen folyó szellemi készülődés két évtizede alatt. S ím, valóban, megszületett az új *Magyar Szemle*.

Antall József jól tudta, hogy bűvópataként tovább élt a mostoha évtizedek alatt is az a szélsőségektől idegenkedő, de politikailag elkötelezett nemzeti demokrata szubkultúra, amelyet magamban „az új magyar középnek” neveztem el, s amelyet a 30-as évek nagy reformer értelmisége hozott létre. Emlékezetem szerint ő maga nem használta így ezt a kifejezést, de rendszeres „magánbeszélgetéseink” során 1989 és 1993 között rengeteg részletében bontotta ki előttem e szubkultúra sokezres hálórendszerét, amelynek tagjai fő szellemi mozgatói vagy szereplői lettek az 1944-ben kicsúcsosodó ellenállásnak, és az 1945-ös rövid életű demokratikus országalapításnak. Én is hozzátettem a magam listáját, felmenőim és barátaik körét, és sok volt köztük a kölcsönös ismerős, a nevesebb résztvevőkön kívül is. 1947-től kezdve legtöbbjük eltűnt az előtérből, a margóra került, vagy eltűntették, de újra felbukkantak az 1956-os forradalomban, és az emigráció főszereplői közt. Ez a magyar közép, szellemi és családi leszármazottai, szétágazó hálózata, valamint élő mentalitása táplálta azt a nagy törzsgárdát, amelyen Antall kormányzása alapult, a koalícióban és azon kívül is. Antall tudta, hogy ez a közép létezik, s építette magát tovább a sanyarú évtizedekben is, és aktivizálható. Ez a felismerés volt államférfiúi működésének egyik alappillére.

Ez a mentalitás éledt újra, bukkant fel az új *Magyar Szemlében* is. Különös fontosságot tulajdonítottunk kezdettől fogva lapunkban e magyar patrióta demokratikus hagyomány történetének és képviselőinek, amelybe a népi mozgalomtól a keresztényszocialistákon át balközép jellegű irányzatok is beletartoztak. Egy olyan jövőképek, amelybe

ez a hagyomány belefér. Mindezt konzervativizmusnak neveznünk az újjáalapításkor nem lett volna pontos, sem elfogadható, sem korszerű. Amit magyar konzervatív hagyománynak neveztek a késő 19., kora 20. században, egészen más gyökerű jelenség volt, és sem politikailag, sem kulturálisan nem lett főárammá.

De meglepő módon a közelmúlt európai fejleményei siettek segítségünkre az elmúlt huszonöt évben. Elsősorban az angolszász gondolkodásban bontakozott ki egy igen hangsúlyos, erőteljes *érték-konzervativizmus vagy organikus konzervativizmus*, amely korszerűen reagál a globalizálódott neoliberalizmus és a tömegtársadalmak eluralkodó vadhajtásaira, és egyre közelebb került a mi mentalitásunkhoz minden tekintetben. Egedy Gergely írt többször is erről a jelenségről a *Szemlében*, és megjelentettük néhány, magyar kapcsolatokat ápoló reprezentánsának, mint Roger Scruton vagy John O'Sullivan, írásait is. A nemzeti sajtóságokból fakadó patriotizmus, az élő hagyomány, a reform, a szubszidiaritás és a diverzitás fontos kulcsszavai ennek a nagy és széles új iskolának.

Most, huszonöt év elteltével sem tudok ennél többet mondani a *Magyar Szemle* gerincéről, karakteréről, s ez így helyes. Egy folyóirat, nevében is benne van, az élet folyamának tükre. Folyik tovább, előre, s új meg új hullámokat dob fel a mélyáramokból. Folyik és változik, sodor magával megannyi különféle hordalékot is, miközben önmaga marad, s őrzi karakterét: ez a természetes. Mintegy 180 lapszámunkban, úgy becsülöm, 3000 írás jelenhetett meg eddig, ezernyi szerzőtől – talán a felét ismertem-ismerem ennek a gárdának személyesen. De mégis, e folyam arculatához mindegyik hozzátette a magáét, s ez a vérbeli szerkesztőnek boldogító érzés. Erről szól az a dolog, amit folyóiratnak nevezünk. Hogy mi minden más volt s lesz még *Magyar Szemlénk*, mondják ki mások.

Huszonöt év után bizalommal adom át a főszerkesztői kormányt eddigi helyettesemnek, Gróh Gáspárnak, aki húsz éve dolgozik velünk, szerkeszt és ír. Ezalatt szép rangot vívott ki könyveivel modern irodalmunk történészeként, és nagy közéleti tapasztalatot szerzett mint köztársasági elnökeink belső munkatársa.

Jómagam most hátrébb lépek a napi szerkesztési feladatoktól, a szerkesztőbizottság elnökévé. Köszönöm szerzőinknek, régi munkatársainknak és a megfiatalodott mai stábnak a sokévi közös szerkesztőségi munkát, igazgatóságunk tagjainak pedig a baráti támogatást a lap és szellemisége fenntartásához e negyedszázad során, a válságok nehéz pillanataiban is.

VÁLTOZÁS ÉS FOLYAMATOSSÁG

Gróh Gáspár

Egy folyóirat életében a folytonosság a legfontosabb értékek egyike. Akkor is, ha közben folyamatosan változik. A *Magyar Szemle* 1992 óta jelenik meg ismét (jómagam 1996-tól részesültem abban a megtiszteltetésben, hogy szerepet kaphattam munkatársai között), változott a formátuma, változtak szerzői, szellemisége azonban, ahogyan ez egy konzervatív orgánumtól különösen elvárható, mindvégig ugyanaz maradt – hiszen alapvetően ugyanazok készítették: a főszerkesztő, Kodolányi Gyula személye garancia volt a minőségre, a kiegyensúlyozottságra, értékiszteletre. Ez a garancia akkor is megmarad, ha a jövőben a szerkesztőbizottság elnökeként segíti az általa teremtett folyóirat munkáját. Amikor abban a kitüntetésben részesülök, hogy a jövőben e megbecsült szellemi műhelyben főszerkesztőként dolgozhatok, mércém ez a negyedszázad lesz.

Huszonöt év előre nézve nemcsak gyerekfővel látszik beláthatatlanul soknak. Elteltével pedig már az elképzelhetetlen, hogy milyen villámsebesséssel múlt el, hogy ez a nagyjából emberöltőnyinek mondható időszak is csak egy, igaz, kissé hosszabb pillanat. Mégis, hogy érzékeljük, mennyi, más történelmi korokkal összevetve alkothatunk róla némi fogalmat. Alig telt el több idő a kiegyezés és a millennium között, éppen ennyi volt a Trianon és Kis-Magyarország végzetét hozó szovjet megszállás közti idő, csak kevéssel volt hosszabb a Kádár-rendszer. Vagyis ez a huszonöt év mégiscsak egy történelmi korszak: a magunk sorsát tekintve a rendszerváltozás ideje, de másként, a nagyvilágban is az. A globalizáció nagy korszaka, amelynek során a világ is átalakult.

Sok minden, amiről menetközben úgy éreztük, a nálunk végbemenő változások rendjébe illeszkedik, valójában egy jóval nagyobb léptékű átalakulás része vagy következménye volt. Ha valaki egyszer megírja az új *Magyar Szemle* történetét, bizonyára látni fogja azokat a szellemi erőfeszítéseket, amelyek során szerzőink e nagy átrendeződések közepette próbálták olykor a múltra figyelve a jelent, olykor a jelenre ügyelve a múltat értelmezni. Tudván tudva, hogy közben a lélegzetvétel természetességével a jövőről gondolkodnak. És közben egy kivételes hagyományt folytattak.

Ez a folyóirat nem mindennapi örökségre büszke, és törekszik arra, hogy egy nagy hagyományt folytasson. Szekfű Gyula *Magyar Szemléje*

korszakos jelentőségű folyóirat volt, jelentősége az idők múltával egyre jobban látszik – ha, ahogyan szeretnénk, figyel rá valaki. A hajdani *Magyar Szemle* a két háború közti Magyarország szellemi igényességét és konzervatív alapállása ellenére (azaz éppen azért!) a változás igényét tükrözte. Konzervatívnak lenni akkor is és ma is nem egy múltbéli állapothoz való ragaszkodás, hanem minden érték megőrzésének, folytatásának igénye. Abban a meggyőződésben, hogy minden valaha volt értékre szükség van, és ezek megmaradását nem az új értékek születése fenyegeti, hanem az igénytelenség. Ahogyan Mikszáth nyilatkozta, amikor a *Nyugat* születése, Ady nemzedékének jelentkezése kapcsán faggatták: „a gyertya kiszorította a mécsest, a gyertyát a gáz, a gázt a villany, de a napgolyó még mindig tartja magát, pedig ő a legkevésbé modern világítószerszám köztük” – amíg egyáltalán van emberi igény a világosságra.

Ha valakinek kezébe kerül Szekfű annak idején a progresszió részéről annyit támadott *Magyar Szemléjének* egy-egy száma, meglepődve látja, hogy írásai milyen friss szemmel mutatják be koruk folyamatait, mennyi ma is aktuális gondolatot vetnek fel – miközben egykori, harsányan progresszív bírálóinak újtókedve gyakorta igencsak avítnak tűnik. Hogy miért van ez így, annak feltárása meghatározó feladatunk. Hiszünk abban, hogy a ma *Magyar Szemléje* kimondva és kimondatlanul ezen dolgozik. Mert nemcsak a *Magyar Szemlével*, hanem korával és a folyóiratban megmutatkozó szellemiséggel szemben kivételesen kíméletlen volt a rákövetkező időszak.

A *Magyar Szemle* valahai törekvéseit a háború és megszállások vérzivatarra és önkénye sodorta el. 1990 új kezdete hozta el 1992-ben a lap újraindításának igényét: Antall József szándékát Kodolányi Gyula váltotta valóra. Nem gondoljuk, hogy a *Magyar Szemle* mindenben folytatni tudta elődje hagyományait. Nem, mert egészen más világban élünk, és mert a magyar szellemi élet folytonosságát, ha nem is teljesen, de sikerült megszakítani. A Vörös Hadsereg kivonulása után a *Magyar Szemle* nem folytathatta ott, ahol a Wehrmacht bevonulása-kor abbahagyta. De azért dolgozott és dolgozik, hogy egy félszázados, vagyis kétgenerációs megszakítottság sebét megpróbálja gyógyítani. Mert valami megszakadt ugyan, de ahogyan nincs tökéletes büntény, úgy nincs teljes szakadás sem. A rendszerváltás nagy pillanatai azt bizonyították, hogy a nemzet örökségét és értékeit védő, az organikus változások útját egyengető konzervativizmus, az értékőrző humánus gondolata és erkölcs nem semmisült meg. E szellemiség felszínre segítését kívánta szolgálni folyóiratunk, hol jobb, hol rosszabb, aztán megint jobb feltételek közt. Időközben fájdalmas búcsút kellett vennünk sok kiváló szerzőtől, a folytonosságot személyükben is bizonyí-

tó munkatársunktól, és megannyi nagyszerű olvasónktól is. Rájuk különös megbecsüléssel kell emlékeznünk, mert egy folyóirat nemcsak a benne megjelent írások halmaza, hanem közösség, az együtt gondolkodás műhelye is.

Negyedszázados megjelenésünk azt mutatja: erre a műhelyre szerzőknek, olvasóknak egyaránt szükségük van. A folytonosság újrate-remtése közös feladat, a megsemmisítésre szánt, megtiport, bepiszkított értékek megújítása, a hagyomány gazdagítása és élővé tétele ma is időszerű. Közben tudjuk: a világ egyre gyorsabban változik, a technikai fejlődés szédülete új és még újabb szellemi kihívások elé állít mindannyiunkat. Az ABC végének betűivel jelölt, X és Y generációkat a Z követi – ezek a generációk már nem negyedszázadonként, hanem évtizednyi különbséggel váltják egymást, de hisszük, hogy utánuk is lesz élet. A *Magyar Szemlének* ezzel a kihívással is számolnia kell – noha karaktere, tematikája sokban távol áll a kapkodóan gyors, olykor öncélúnak látszóan lüktető tempójú változásoktól. Változni, mozdulni szükséges, de ha nem tudjuk, honnan és hova sietünk, reménytelenül eltévedhetünk. Végtelenül messzire juthatunk, de ha megfeledezünk arról, hogy miért indultunk el, akkor csak végzetünkbe rohanunk. Az elmúlt negyedszázadban akaratlan és sokban öntudatlan tanúi voltunk egy régiós és egy egyetemes paradigma-váltásnak. Hasonló változások világában élünk ma is, de hiszünk abban, hogy mindennek csak akkor van értelme, ha nem felejtkezünk el mindarról, ami elvezetett minket idáig. Nemcsak figyelniük kell a mai nagy átalakulást, de részt is kell vállalnunk benne, miközben azt valljuk: merjünk konzervatívok és konzervatívak lenni!

A NEMZETI FÜGGETLENSÉG VISSZASZERZÉSE

A Magyarország Barátai Alapítvány díjátadó ünnepségén

Varga Mihály

„A barátság kötelékei emberek közt tán legszentebbek; és háromszorosan boldog az, ki teljes hiedelemmel mondhatja: »Van barátom«”¹.

Széchenyi István gondolatát idézve köszöntöm a külföldről hazakeresztült magyarokat és a magyarok barátait, a Magyarország Barátai Alapítvány minden támogatóját és munkatársát! Bizton állítom, hogy az önök munkája, amelyet összetartozásunk erősítéséért, az itthon és más országokban élő magyarok közötti tudományos, gazdasági és személyes kapcsolatok szorosabbra fűzéséért és nem utolsósorban azért végeznek, hogy hírünket vigyék a világba, mással nem pótolható értéket adnak a magyarságnak. Mert számunkra kiemelkedően fontos, hogy minél többen kaphassanak értékközpontú és elfogulatlan tájékoztatást eredményeinkről, gondjainkról és arról, hogy milyen jövőt tervezünk magunknak. Mert csak így érhetjük el azt a megértést és támogatást, amelyre egy olyan kis népnek, mint mi vagyunk, szüksége van. A Magyarország Barátai Alapítvány támogatói – akik hivatásuk kimagasló művelői – képesek arra, hogy közvetítsék a világ felé sikereinket, a tetteinket megalapozó érveket és kitűzött céljainkat. Magyarország, mi, magyarok, tehát szerencsés nemzet vagyunk. Szerencsés nemzet, amely elmondhatja magáról, bárhol éljenek is a magyarok a világban, megvan közöttünk az összetartozás érzése, és sokan ajándékoznak meg bennünket barátságukkal.

Ahogy mindannyian látjuk, az elmúlt években Magyarország gyakran állt a jóindulatúnak nem mindig nevezhető kritikák keresztútjében. Gyakran hallottuk egyes intézkedéseinkről – például az IMF-fel kapcsolatos állásfoglalásunkról vagy a devizahitelek rendezéséről –, hogy azokkal veszélybe sodorjuk hazánkat. Kevésbé kapott nyilvánosságot a világ országaiban, hogy gyakorlatilag minden ilyen kérdésben sikerrel jártunk. Ma pedig ismét keresztútjében állunk.

Ezért ebben a körben mindenképpen átfogó képet kívánok adni arról, hogy honnan indultunk hét évvel ezelőtt, meddig jutottunk el, és milyen távlati céljaink vannak. Biztos vagyok abban, hogy ez mondja el legjobban, milyen politikát követ Magyarország.

Ami az alapokat illeti, Szekfű Gyula gondolatát kölcsönözve úgy fogalmazhatok, hogy a gazdaságpolitikai fordulatot „*mélyen beleágyazva a nemzeti hagyományokba és állandó, öntudatos kapcsolatban a múlt értékeivel*” valósítottuk meg. Folytatva az idézetet: „*kompromisszumok nélkül a reform dolgában s el nem távolodva egy pillanatig sem az igazi nemzeti hagyományoktól*”².

A rendszerváltást követően Magyarország a kapitalizmusba való sikeres átalakulás példaképe, a térség „éltanulója” volt. Így a 2000-es évek elejére az ország gazdasága növekedési pályára állt;

- a stabil költségvetési politikának köszönhetően az államadósság fenntartható csökkenésnek indult, elérve az 52 százalékos GDP-arányos szintet;

- sikerült a forintot is megerősíteni, az inflációt pedig megfékezni.³

- A Széchenyi-terv a polgárosodó Magyarország, az emberek számára a jólét növekedésének ígéretét jelentette.

A 2002-es kormányváltás, a szocialista kormányzás azonban számos elhibázott politikai lépést, kapkodást, valamint a versenyképesség zálogát jelentő reformok elodázását hozta magával. Mindezek következtében a 2000-es évek közepére megszűnt a régióban a vezető szerepünk, gazdasági teljesítményünk leszakadt a többi visegrádi országtól. Ebben a helyzetben a 2008-2009-es válság rendkívül súlyosan érintette az országot.

A globális bizonytalanság miatt a vállalatok jövedelmezősége visszaesett, a munkanélküliség megugrott, a devizahitelek törlesztése pedig egyre nagyobb terhet jelentett a családoknak, vállalkozásoknak. Az államadósság mértéke meghaladta a bruttó hazai termék 81 százalékát. Magyarország az Európai Unióból elsőnek fordult az IMF-hez kölcsönért. Ilyenre nem volt példa korábban.

Ezek a körülmények egyben meghatározták azt is, hogy 2010-ben, amikor átvettük a kormányzást, milyen feladatokat kellett megoldanunk. Az emberek azért voltak bizalommal irántunk, mert azt várták tőlünk, hogy mielőbb válaszokat tudunk adni ezekre a kérdésekre. Ugyanakkor ezeknek a válaszoknak meg kellett felelniük annak az irányynak, amelyet hosszabb távon is követni kívántunk, amely biztosítja, hogy a válságból való kitörést a tartós növekedés kövesse. Ezért tehát mindenekelőtt meg kellett hoznunk azokat az intézkedéseket, amelyekkel a hitelfelvételre épülő gazdaságot a munkára és a megta- karításokra épülő gazdasággá alakíthattuk át.

Ez a gazdaságpolitikai stratégia a következő feladatok köré szerveződött:

- mielőbb növelni kellett a foglalkoztatást,

- csökkenteni kellett az ország pénzügyi sebezhetőségét,

– gondoskodnunk kellett arról is, hogy gazdaságunk növekedési pályára állhasson.

Mindezt nem tudtuk volna megtenni anélkül, hogy ne növeltük volna mozgásterünket, ne teremtettük volna meg gazdaságpolitikánk szuverenitását. Amint már utaltam erre, ezeket az intézkedéseket – például az egykulcsos személyi jövedelemadó bevezetését, vagy a devizahitelek forintosítását, de a különadók bevezetését is – komoly nemzetközi vita és kritika övezte. Mindazonáltal 2010-ben számos azonnali, visszatekintve is bátornak mondható gazdaságpolitikai lépést valósítottunk meg. Mindenekelőtt stabilizáltuk a költségvetést, úgy, hogy mindeközben az emberek terheit nem növeltük. Ezért vezettük be a különadókat, amelyek a válság által legkevésbé sújtott ágazatokat érintették (utóbb ezeket lépésről lépésre kiveztük). 2013 közepén már az Európai Bizottságnak is el kellett ismernie, hogy Magyarország képes teljesíteni az uniós elvárások szerinti 3 százalékos alatti hiányt, és megszüntette a hazánk ellen akkor már közel egy évtizede folyó túlzott deficit eljárást. Egyértelművé vált, hogy a költségvetési egyensúly és az európai uniós viszonylatban dinamikusnak számító gazdasági növekedés egyszerre megvalósítható célok.

Ezzel párhuzamosan meg kellett kezdeni a kiugróan magas, 81 százalékos államadósság fokozatos leépítését, hogy jelentősen csökkenteni tudjuk az éves adósságszolgálatot, illetve a külső adósság esetében devizakitettségenket. Ami az államadósság mértékét illeti, érdemes erre tágabb összefüggésben is rátekinteni: 2010 óta a magyar államadósság a 81 százalékos feletti szintről már 74,1 százalékra csökkent. Mindeközben az uniós országokban fordított a tendencia, 2010 óta folyamatosan növekszik az átlagos adósság, és ma 85 százalék körül mozog. Mindemellet jelentősen csökkentettük a lakosság terheit is: az egykulcsos személyi jövedelemadó bevezetésével a többletjelzártményt, a munkavállalást támogatjuk, a családi adókedvezmény bevezetésével pedig a családokat kívánta segíti a kormány. A devizahitelek kivezetésével pedig családok százezreit mentettük meg az adósságcsapdából. Itt is meg kell jegyezni, hogy mire a forintosítás és a bankok elszámoltatása megtörtént, már a nemzetközi elismerés is megérkezett.

A foglalkoztatás növelése érdekében egyszerre több lépést is tettünk: a munkajogi szabályokat rugalmasabbá, a munkaadók számára versenyképesebbé tettük; illetve megoldásokat kerestünk a munkaerőpiacon való részvétel növelése érdekében. Mindemellet – már a jövőre készülve – megkezdtük a szakképzés és felnőttképzés átfogó reformját is. Számos intézkedés született a gazdaság talpra állítása érdekében is.

Lényegében a teljes gazdasági szabályozórendszert átalakítottuk, vállalkozásbarát adórendszert és üzleti környezetet alakítottunk ki.

Ezek a lépések adócsökkentéstől a hitelprogramokon át egészen az uniós források felhasználásáig terjedtek. Nemzetgazdasági miniszterként elmondhatom, hogy eredményeink önmagukért beszélnek. Ma már mind a három nagy hitelminősítőnél a befektetési kategóriában van Magyarország. Amennyiben ehhez hozzáteszem, hogy a közelmúltban az OECD, az IMF és az Európai Bizottság véleménye is pozitívan alakult a magyar gazdaságról, egyértelmű, hogy gazdaságpolitikánk megkapta a legfontosabb szervezetektől a külső megerősítést és elismerést. Ugyanakkor meg szeretném jegyezni, hogy a piac már jóval korábban „beárazta” eredményeinket. Vagyis a piacon megszülető számtalan döntés nagy statisztikai átlagban is kimondta a kedvező véleményt a magyar gazdaság teljesítményéről.

Ezt tükrözte, hogy a magyar állampapírhozamok már több, mint egy éve olyan befektetési kategóriában lévő országokéval mozognak hasonló vagy kedvezőbb szinten, mint Lengyelország. Megalapozottak a külső intézmények állásfoglalásai, mivel gyakorlatilag nincs olyan makrogazdasági mutató, amelyben nem értünk volna el trendszerű javulást az elmúlt években. Példaként említhetem a fizetési mérleg és a GDP alakulását, az államháztartás helyzetét, az államadósság mértékét és szerkezetét, illetve a munkaerő-piaci változásokat is.

Júniusban fogadta el az Országgyűlés a 2018. évi költségvetési törvényt, amely bár minden szempontból az eddig követett politikánk folytatása, ugyanakkor már egy új helyzetet tükröz. Mert gazdaságunk már egyértelműen stabil növekedési pályán van, és 2018 már a hatodik olyan esztendő lehet, amelyben gazdaságunk növekedése az uniós átlagot is meghaladó mértékben folytatódik. 2014-ben 4 százalékkal, 2015-ben 3,1 százalékkal, 2016-ban 2 százalékkal bővült a bruttó hazai össztermék, az idei évre már 4,1 százalékos, jövőre pedig 4,3 százalékos növekedéssel számolunk. Különösen kedvező, hogy az uniós források jelentős elmaradása ellenére is EU-s átlag feletti teljesítményt mutatott a magyar gazdaság a tavalyi évben.

A kormány fiskális politikájának köszönhetően 2016-ban az államháztartás előzetes hiánya 1,8 százalékra teljesült, és a GDP-arányos államadósság 74,1 százalékra csökkent, ami hozzájárult a külső sérülékenységünk mérséklődéséhez.⁴ Emellett jelentősen, 60-ról 29 százalékra javítottuk adósságunkban a devizaarányt is, ami azt jelenti, hogy nagymértékben csökkent Magyarország külső sérülékenysége. Komoly siker, hogy a foglalkoztatottak száma csaknem 700 ezer fővel emelkedett, és többségük (480 ezren) a versenyszférában talált munkát.

A gazdasági eredményeinkről szólva elmondhatom, hogy az elmúlt évek munkájával megteremtettük a magyar gazdaság fejlődésének lehetőségeit. A 2010-es kihívások szinte mindegyikére eredményes választ adtunk.

Ezeknek a lépéseknek köszönhetjük, hogy a gazdaságpolitika legfontosabb kérdései már ne a válságkezelésre, hanem a növekedés gyorsítására, a fejlett ipari országokhoz való felzárkózásra és a minél képzetesebb munkaerő alkalmazására vonatkozzanak. Ma az egyik legfontosabb kérdés az, hogy helytálljunk a világgazdasági versenyben, a felgyorsult innováció, a digitális átalakulás és az átrendeződő világgazdasági folyamatok közepette. Ennek a kulcsa az ipar fejlesztésében rejlik, mert az ipari termelés fejlődése a legfontosabb ösztönzője a kutatásnak, az innovációnak, a termelékenység emelkedésének, a munkahelyteremtésnek és az exportnak is.

Már évekkel ezelőtt megkezdtük a munkát. Kidolgoztuk azokat a programokat, amelyek révén gazdaságunk felzárkózhat a fejlett ipari államokhoz, sőt ezek ma már a megvalósítás szakaszába léptek. Ugyanakkor ma sincs könnyű dolgunk, amikor tettekre kívánjuk váltani gazdaságfejlesztési elképzeléseinket.

Ami az európai környezetet illeti, jól látszik, hogy az uniónak a mostani időszakban egyszerre kellene megküzdenie a növekedési, és ami ezzel szorosan összefügg, a versenyképességi kihívásokkal, a demográfiai trendek kedvezőtlen alakulásával, valamint a brit uniós kilépés, vagyis Brexit hatásaival, hogy csak a legfontosabbakat említsem.

Ugyanakkor nemcsak az Uniót, hanem a világgazdaság egészét is a lassuló növekedés jellemzi. Az OECD tavaly novemberi összefoglalója például egy egész fejezetet szentel annak az új jelenségnek, hogy a világkereskedelem bővülése évek óta elmarad a globális GDP növekedési ütemétől, vagyis nem támogatja a gazdasági növekedést. Megfogalmazásuk szerint a világgazdaság jelenleg az alacsony növekedési hullámvölgyben van, ahol a tartósan gyenge nemzetközi kereslet a kínálati oldalra is kedvezőtlen hatással van. Az OECD 2017-re és 2018-ra is alacsony, 3,5-3,6 százalékos növekedést jelez világszinten, míg az eurózónát illetően csak 1,8-1,9 százalékkal számolnak.⁵

Az is látszik, hogy a fejlett országokban a támogató monetáris politikai eszközök elérték határaikat, sőt bizonyos esetekben az alacsony hozamkörnyezet már pénzügyi kockázatokat is eredményez.

Az egyre elfogadottabb nemzetközi szakmai álláspont szerint a kitörési pontot ebből a helyzetből az jelentheti, ha az egyes nemzeti kormányok a növekedést támogató gazdaságpolitikát folytatnak. Vagyis megteremtik költségvetési mozgásterüket ahhoz, hogy a be-

ruházások támogatásával, a munkahelyteremtéssel és az adócsökkentések révén adjanak lendületet gazdaságuk növekedésének.

Elmondhatom, hogy a magyar gazdaságpolitika már évekket ezelőtt meghozta ezeket a döntéseket. Így iparfejlesztési politikánkban már az ipar fejlesztésének támogatása, a 21. század digitális kihívásaira való felkészülés áll a középpontban. A tudás és innováció által vezérelt gazdasági növekedés érdekében folytatjuk azt a munkát, amellyel megerősítjük a gazdaság és az oktatás, valamint a gazdaság és a kutatás-fejlesztés közti kapcsolatokat.

Versenyképességünk emelése érdekében számos további lépést is tervezünk, ezek között szerepel, hogy tovább fogjuk csökkenteni a munkát terhelő adókat és járulékokat, emellett tovább bontjuk a bürokratikus akadályokat is.

A kormány kész arra, hogy célzott programokkal, a szabályozáson keresztül és források biztosításával is minél gyorsabbá tegye a fejlődést.

Bízom abban, hogy sikerült meggyőzőnöm önöket arról, hogy Magyarország, a magyar kormány egyértelmű és világos gazdaságpolitikai célokat követ. Olyan célokat, amelyek lényegében megegyeznek azokkal, amelyeket a fejlett országok is megfogalmazznak.

Mindannyian tudjuk azonban, hogy manapság is nagy küzdelmet kell folytatnunk bel- és külpolitikai téren egyaránt, és sok esetben egyedül érezhetjük magunkat, amikor a magyar identitást, hazánk politikai és gazdasági függetlenségét akarjuk megerősíteni, megőrizni. Pedig éppen ezeket az elveket követve értük el eredményeinket, nyertük vissza minden téren függetlenségünket, teremtettük meg nemzeti egységünket, és küzdöttünk meg a gazdasági válság következményeivel is.

Gazdasági teljesítményünk vitathatatlan, ahogyan a családok érdekében meghozott intézkedéseink eredményei is azok. Kilátásaink pedig nagyon kedvezőek. Jó úton járunk ahhoz, hogy erős gazdasági alapon nyugvó, polgárainak boldogulási lehetőséget kínáló és gyors ütemben fejlődő országot építsünk.

Ezért továbbra is kitartunk a magyar emberek érdekeinek képviselője mellett, és ma is vállaljuk, ha ki kell állnunk hazánk nemzeti, politikai és gazdasági függetlenségéért. Ahogyan a kezdő idézet szól: *„kompromisszumok nélkül a reform dolgában s el nem távolodva egy pillanattig sem az igazi nemzeti hagyományoktól.”*

(Ez az írás a Magyarország Barátai Alapítvány díjátadó ünnepségén, 2017. május 6-án elhangzott beszéd módosított változata.)

JEGYZETEK

¹ Széchenyi István: *Utolsó cikk. Jelenkor* 1843. 14. sz. febr. 19.

² Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*, 487. oldal

³ Gyakorlatilag megteremtődtek az uniós csatlakozást követő euróbevezetés maast-richti feltételei.

⁴ A fegyelmezett költségvetési politika, a csökkenő pályára állított államadósság és a magyar gazdaság teljesítményének elismerése, hogy a három nagy hitelminősítő – a piacok értékítéletét követve – 2016 folyamán sorra befektetésre ajánlott kategóriába emelte Magyarországot.

⁵ A Magyarországra vonatkozó érték, 2,2–2,5 százalék.

HAZA A MAGASBAN

A chicagói Kodály Zoltán Társaság tíz éve
1969 és 1979 között

Makkai Ádám

Az alábbi, egy ember számára nehezen elvégezhető összegzést csak részben segítette az internet, tehát számos eseménysorozatról egy-két szórólapon kívül csupán szóbeli anekdoták maradtak fenn, néhány személyre szóló meghívó, pár elkopott újságcikk, egy-két kézzel rajzolt utcai térkép, amit programváltozás esetén kellett szétküldeni.

De hogy sorjában haladjunk: én magam tizenkét évvel azelőtt, 1957. január 1-jén reggel 6 órakor léptem ki a repülőből Newark, New Jersey nemzetközi repülőtérén, ahonnan buszokban vittek bennünket tovább a közel fekvő Camp Kilmer nevezetű menekülttáborba. Itt akadt olyan magyar menekült is, akinek akár egész évébe is belekerült, amíg sikerült találni egy amerikai szponzort, lett légyen az ismerős vagy jótékonyági szervezet. A mi rövid háromnapos megállónk Camp Kilmerben klasszikus illusztrációja annak a ténynek, hogy azok kerültek a leghamarabb civilizált körülmények közé, akiknek volt valamilyen rokoni, baráti, vagy egyházi összeköttetésük.

Apám és amerikai felesége Bostonban laktak. Odaérve eljött a legapróbb részletekig menő beszámolások korszaka, melyek folyamán megtudtam, milyen magyar szervezetek vannak a város környékén, és mi a tevékenységi területük. Magam a Ritz szálló konyháján kaptam állást, mint konyhai kisegítő, 90 centes órabérért.

Alig voltam háromhetes bostoni lakos, amikor rokonaim interjúra vittek „az egyetemre”. Mint hamar kiderült, ez nem volt más, mint a híres Harvard. Jól beszéltem franciául és németül, az angolom akadozott, az oroszom még inkább. De nem azért volt a Harvard Amerika 1636-ban alapított ős-egyeteme, hogy ezen megakadjon az első 56-os magyar felvétele, amit a *Harvard Crimson* riadt képpemmel tetézve közölt is. Orosz-francia szakos harmadéves lettem egy BA diploma reményében, amit az 1957-es tavaszi szemeszter, majd az 57-58-as kétszemeszteres teljes tanév, és egy 1958-as nyári kurzus után *cum laude* minősítéssel meg is kaptam. Az 58-as tanév kezdetével még öt magyar diák került a Harvardra.

Közben apám állásra talált Honolulu városában a Hawaii-szigeteken, ahol egy magánkollégium mint európai történelmet alkalmazta. Magam

is sikerrel megpályáztam egy középiskolai állást – az 1850 táján alapított Iolani School vett fel mint francia, latin, német és orosz tanárt. A diákság többnyire japán-kínai-filippinó családokból származó fiúkból állt, akik az USA térképét egyetemek hálózatának tekintve kérték az ajánlóleveleket öt-hat egyetemre egyszerre. Tőlük tanulva én is ezt tettem, és három lehetőség közül választva bekerültem a Yale-re általános és indogermanisztikai nyelvészet szakra.

1963-ban kaptam meg az MA (magister artium) fokozatot, 1965-ben a PhD (philosophiae doctor) címet. Végig ösztöndíjas voltam, soha egy cent tandíjat nem kellett fizetnem.

A doktorátusom témája szokatlan volt a Yale egyetemen, ahol a több évtizedes szokás szerint a disszertációk egy eladdig kevésbé ismert, avagy teljesen ismeretlen „exotikus”, azaz ázsiai, afrikai avagy óceániai nyelv hangtanát, morfológiáját és esetleg a mondattanának egy részét írták le. Nagy csodálkozást és nem csekély szkepszist váltott ki tanáraimból, amikor én a mai amerikai angol idiómáit választottam disszertációm témájaként. „És kik lesznek az informánsai?” – kérdezték nem csekély aggodalommal. „Például ön” – feleltem –, „elvégre tetszett szolgálni a hadseregnél”. Erre nem voltak felkészülve. Eddig mindig ők voltak a „civilizált kutatók”, és a vizsgált nyelv ösztönös beszélője a „barbárok”, de engem mindig az élő, a beszélt nyelv érdekelt akár a magyar, akár az angol nyelvterületen. Két évig Los Angeles mellett dolgoztam mint komputeres fordítás kutató. Számtalanszor bebizonyosodott, hogy akár komoly irodalommal, akár a köznép beszédbeli fordulataival kellett törődnöm, az angol nyelv zsúfolva van idiómákkal, és aki ezeket nem ismeri, mindig idegen hangzással fog beszélni.

Nagy magyar kolóniát találtam Los Angelesben, ahol különösen értékes munkát végzett Szörényi Éva Kossuth-díjas színművésznő, a havonta ismétlődő *Széchenyi teák* ihletett házigazdája. Sokat tanultam tőle a két év folyamán, például annak a felismerését, hogy ha egy 750–800 fős hallgatóság kedvencet választ magának az elérhető versek s azok szerzői közül, akkor figyelemfelkeltő az új verseket kedvenc költőiknek ajánlani. A költőkkel szemben pedig tapintatból őrizkedni kell a kritikus hangvételtől. Kannás Alajos, Tűz Tamás, András Sándor és én voltunk a „modernista ellenzék” az elhíresült *Füveskert* (Tollas Tibor és hívei) csoportjával szemben. Mikor az egyik március 15-én már százhuszadszor nyüzszített fel az emigráció „Talpra magyarjává” jambizált „bebádogoztak minden ablakot” refrénű vers, Kannás nagy kajánul ezt a változatot kínálta: „ablakba tettek minden bádogost, önmutogató hangos kisokost”, amin mi nagyobbat derültünk, mint tennénk azt manapság, mikorra ugyanis megtanultuk, hogy a legszerényebb irodalmi hazához is anyagi alapok szükségeltetnek. Ezt sulykolta ugyanis belénk Tollas Tibor, a Nyugat-

Németországban megjelenő *Nemzetőr* főszerkesztője, aki a lap 1970-es büdzséjének szanálása céljából végigjárta Kanada és az USA majd minden városát, ahol csak magyar kolónia létezett. Chicagóban voltunk dr. X.Y nőgyógyász házában, amikor is felesége, a volt vidéki primadonna éppen felkérte Tollast, hogy mondaná el még egyszer a „bebádogoztak minden ablakot” refrénű csodakölteményt. Mikor ez megtörtént, az aszszony elővett egy húszdollárost és azt Tollas kezébe adta. Tollas ezt alkalmasint kevesellte, mert elkapva a művésznő kacsóját, annak csuklójától a könyökén is picit túl még négyszer cuppantott. Eredmény: négy újabb húszas, összesen száz dollár. „Aha” – gondoltam, szóval némi huncutsággal kénytelen fenntartani egy szerkesztőséget.

1969 júniusában elvettem feleségül Valerie June Becker amerikai osztálytársamat, aki a legjobb nyelvészhallgató volt a Yale-en. Két állás kellett két nyelvésznek, ami a legtöbb államban jogilag nem megengedett az érvényben levő „anti-nepotizmus” törvények miatt. Szomorúan elhagytuk a napos Kaliforniát, hogy 1970-től az illinois-i állami egyetem chicagói karának angol tanszékén működhessünk. Itt én szemantikát és szintaxist tanítottam, míg Valerie a fonológiára és az alaktanra specializálta magát. Nem volt év, hogy valaki ne kérte volna, hogy vizsgáztassam le magyarából, mert a szüleivel otthon azt beszélik, és a magyart elfogadják a német, a spanyol, a francia és az olasz mellett fakultatív idegen nyelveknek.

Ekkoriban létezett egy *Chicago és környéke* című hetilap, melynek főszerkesztője és egyben tulajdonosa Hoványi Gyula, egy nagy, testes ember volt, s innen kapta a lap a becenevét: *Hoványi és környéke*. Ebben a lapban szerepelt minden esemény, ami a magyarokat érintette, így például a *Tulipános láda* összejövetele is, melyeket a nagyszerű vendéglős, Szathmáry Lajos szervezett. Tudtuk, hogy Szathmáry számos költemény szerzője, aki azonban szemérmesen elrejtí írásait, amíg csak valaki nevesebb színész, vagy színésznő meg nem jelenik Chicagóban, akinek aztán az lesz a feladata, hogy a Szathmáry-verseket magnószalagra mondja. Ez a megtiszteltetés jutott osztályrészéül például Jancsó Adrienne előadóművésznak is, aki erről nem csekély humorral és megértő megbocsájtással tudott beszélni szűkebb baráti körben. A *Tulipános ládában* gyakran szerepelt dr. Fiedler Kálmán, aki Soproni Bálint néven közölte verseit. Soproni-Fiedler utazási irodát vezetett, amit Sebok Travel néven illet ismerni és terjeszteni, mivel a céget egy Sebők nevű úrtól vette át valamikor az ötvenes években.

A nagymama levele volt a címe annak a könnyfakasztó dolgozatnak, amelyben a szerző elmondja, hogy a Budapesten élő nagymama, akinek teljes családja kivándorolt Amerikába, egész életében arra vágyott, hogy kapna bár egy rövidke levelet a még Magyarországon született unokájától, de hiába, mert telnek az évek, az ünnepek jönnek-mennek, de soha

sincs a postaládájában egy sor sem az ő egyetlen kis unokájától. Azaz végre! Egy gyerek kézírásával címzett levél érkezik, a feladó az unoka. A nagymama mohón feltépi a borítékot, olvasni kezdi – azaz kezdené, csak hogy nem állnak össze a szavak, mert ilyesmi jön ki, hogy I, w-i-s-h y-o-u a v-e-r-y m-e-r-r-y C-h-r-i-s-t-m-a-s d-e-a-r-e-s-t g-r-a-n-d-m-a, ami magyarul nem jelent semmit. A szerencsétlen nagymama a szívéhez kap, és holtan rogyik össze.

Gondoltam egy nagyot és merészet, és egy szerény ebédmeghívással körítve felkértem Fiedler Kálmánt, hogy segítsen egy magyar kulturális társaság megalapításában, ahol például meghallgathatunk egy történezt, egy közgazdászt, egy orvost, egy prózaíró, vagy éppenséggel egy költőt, mivel meg kell értenünk, hogy nem mindenki vevő a régies szentimentalizmusra Szabolcska Mihály modorában. Ez volt életem egyik legkőrmönfontabb diplomáciai húzása, mivel sikerrel alkalmaztam Szörényi Éva tanácsát, hogy a kompetícióhoz kell fordulni segítségért. Fiedler akkor fogadott barátjává, amikor megkértem, tanítson meg kezet csókolni, amit ő lelkesen fel is vállalt: „Kiválasztod a legcsúfabb, legvénebb, legrán-cosabb kezű nőt, akinek egyáltalán nem akarsz kezet csókolni, és azzal kezded – a többi jönni fog magától.” Vajon Tollas tudta ezt? Fiedlernek igaza is lett.

1969. október 23-ra kiküldtem 750 személyesen címzett meghívót a Kodály Zoltán Magyar Társaság alapító közgyűlésére. Chicagóban laktunk a North Sheridan Roadon, ahol a háznak két 30 emeletes tornya között volt egy 250–300 fő befogadóképességű vendéglátóterme, amely a „Solarium” névre hallgatott. Itt volt jókora jégszekrény, színpad, karosszékek, lehetett olcsón bérelni 200 főre való eszpresszós csészéket, és a felszereléshez modern mikrofon, olcsó és modern ruhatár járult. Alakuló előadásunkat du. 5:30-ra hirdettük, de már 4:30-kor a terem félig telt, hála Hoványi Gyula három héten át ismételt meghívójának a *Chicago és környéke* hirdetései között. Aznap kora délután szólt a telefon, és váratlanul Karinthy Ferenc, Cini, a régi pesti barátunk jelentkezett, mondván, hogy hallott az alakuló estről, és hajlandó betársulni, ha úgy tetszik. Meghívott és már két napja ott tartózkodó vendégeink voltak még Gömöri György Angliából, Kemenes Géfin László és Vitéz György Montrealból. Én és amerikai nejem, Valerie voltunk a házigazdák. Cinit megkértem, hogy egy szót se politizáljon, mire meg is ígérte, hogy főleg apja, a nagy Karinthy Frigyes történeteiből fog néhányat elmondani. Elsőpró sikere volt annak a történetnek, melyben felkéri Karinthy, hogy alkosson egy érthető magyar mondatot az osztrák *Von Hötendorf* névből. A történet így szólt: egy kastélyban szolgáló udvari szolgának be kellett volna fűteni, mivel az idő lehűlt, de elmulasztotta, s ezért most a kerítésen kívülre állították büntetésből, ahol kézimunkájával foglalatoskodik, azaz *fon*. Munkára serkentve a tétlen darabontot „hőt, zend orrf”-úvó bajnok! – kiáltja

a vár ura, aki hiányolja a fűtést, mivel megfázott a zend származású szolgálóval egyetemben. Jókora megérdemelt ováció fogadta Cini szellemes előadását, aki elmondta, hogy nem kell lefeküdni otthon a rendszernek, ellenben meg kell érteni, hogy majdnem minden felmerülő téma egy „harci kérdés” is egyben.

A jelenlevők nem tudtak megállapodni a tagsági díj kérdésében, ami így elmaradt, egy-két speciális rendezvénytől eltekintve. Ilyen volt két kanadai barátunk, Faludy György és Fáy Ferenc meghívása, akik annak előtte még sosem jártak az USA területén.

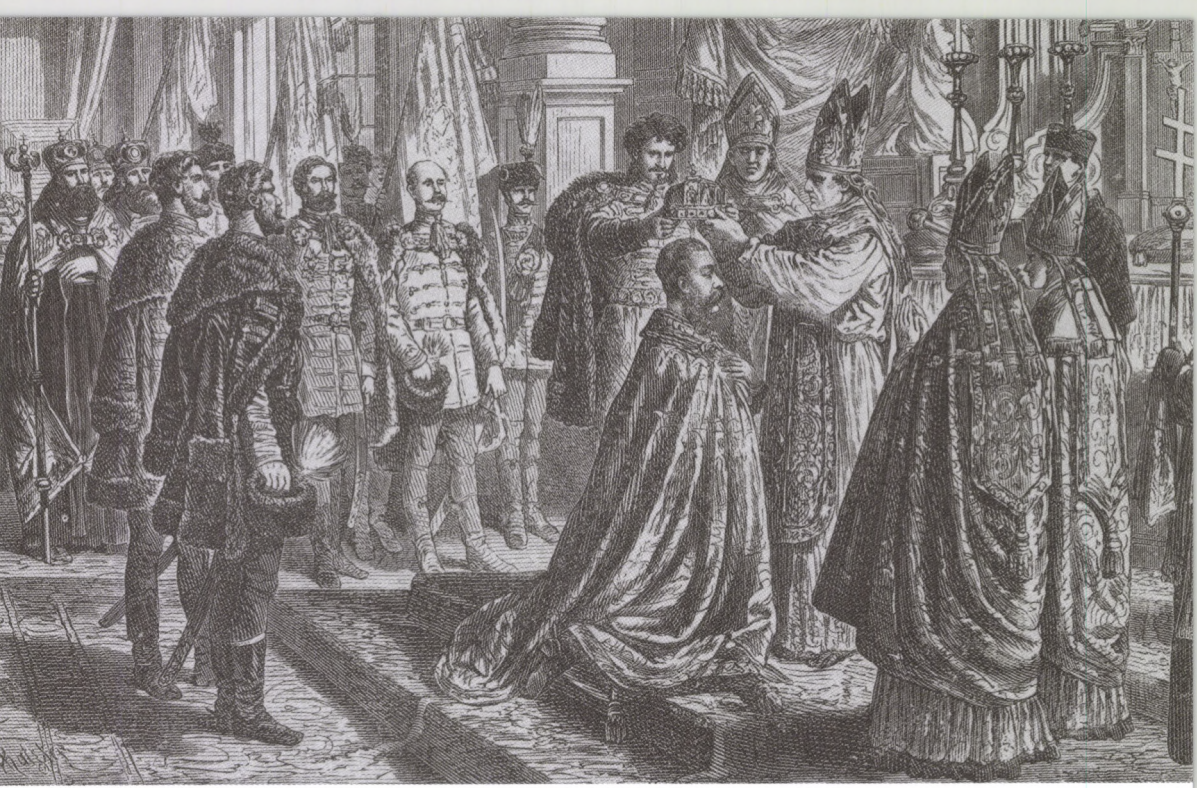
Legelső meghívottunk a budapesti Zeneakadémia tanára, Ádám Jenő zenepedagógus volt, a „Kodály-módszer” részeként ismert szolmizálás nagymestere. Érdekes beszédet tartott Kodály *Psalmus Hungaricus*áról, és magnószalagról lejátszotta a *Psalmus* moszkvai előadását, amit a Vörös Hadsereg kórusa magyarul énekelt. Ezt a KZT hallgatói úgy értelmezték, ahogyan azt Ádám Jenő maga is szánta, azaz hogy a zene nemzetközi nyelvén egy hivatalosan ateista állam kellő kultúrérték esetén átvesz egy egyházi művet is. Az előadás nagy siker volt. Másnap vitriolos cikk jelent meg egy könyvatos vidéki lapban *Chicagóból Kókára* címen jegyezte -y -s, azaz Szathmáry Lajos. Kifogásolta, hogy a KZT meghallgatta a Szovjetunió énekeseit, mivel a „kotta minden hangjára száz megerőszkolt magyar asszony vére hull, s ezt most megetették a chicagói magyarsággal mint hajdanában a kókaiakkal a nyers zöldborsót.” Szathmáry egyszer kicsit ittasan bevallotta nekem, hogy irigységében írta a cikket, és azóta erősen meg is bánta.

Első Amerikában ismertebb meghívottunk John Lukacs, azaz Lukács János volt, aki nemrég kiadott *The Decline and Rise of Europe* (*Európa hanyatlása és felemelkedése*) című könyvével sokat idézett szerzővé vált. Kapcsolatunk onnan ered, hogy a Párizsban működő *Irodalmi Újság* szerkesztője, Enczi Endre felkért egy recenzió írására Lukács könyvéről, amelynek örömmel tettem eleget. Lukács több irodalmi díjat nyert angol esszé stílusáért annak dacára, hogy bennszülött magyart beszélt. Kétnyelvűségét követendő példának tekintettem.

Következtek az észak-amerikai költők, Fáy Ferenc, Tűz Tamás, Kanás Alajos.

A mi lakóházunk Szoláriumát nem lehetett mindig megkapni, és gyakran az egyetemen is elutasítottak, ezért esetenként kisebb egyházak 50-60 fős tanácsstermeiben kaptunk helyet.

Évente négyszer sikerült összejönnünk, 40 taggal számolva tíz éven át. Nem adtunk ki tagsági igazolványokat, és nem sikerült a sokszor Chicago városi utcarészleteket is mutató meghívók megőrzése sem – ugyanakkor nálam volt a nagyon szép, jókora utcai plakát nagyságú Kodály-arckép, amelyet kérésünkre Klaudinyi László, a *Chicago Sun Times* főgrafikusa

I. Ferenc József magyar királlyá koronázása. Neue Illustrierte Zeitung, Illustriertes Familienblatt, 1877, 32. szám, 509. o.

festett ajándékba. Amikor folyt az előadás, Kodály képe mellett állt az előadó.

A társaságnak nem voltak tisztségei sem, úgymint kincstárnok, programszervező stb. Amikor valaki megkérdezte, hogy mi az én szerepem, azt feleltem, én vagyok a „dugóhúzó”. A dugóhúzás abból állt, hogy minden Amerika partjaira vetődő palackot egy lelket és szellemet szállító üzenetnek tekintettünk, amelyet a végzet az óceánba hajított, és most kikötött itt minálunk. Mi magunk is „palacklakók” voltunk és vagyunk, és ezért „nem féltünk az ismeretlentől”. Tudni kell ugyanis, hogy az emigrációs újságokban, egy-két rádióállomás programjaiban olykor a szélsőjobboldaliságig terjedő szövegek és támadások hangzottak el mindenki ellen, aki valamennyire pártolta az otthoni szervek erőfeszítéseit, hogy „dialógusba kezdhessenek” az „emigrációval”. A legvérmesebb cikkek írója egy Halmágyi Ádám Lajos nevű újságíró volt, aki vérbe mártott tollal ostromozta például az igen kulturált és körültekintő dr. Nagy Károlyt, amiért elfogadta az Anyanyelvi Konferencia meghívásait, és többször is megjelent magyarországi rendezvényeken, ahol mindig civilizáltan és konstruktívan szólalt fel. Időközben megtudtuk dr. Büky László szegedi egyetemi tanár írásából, hogy a Moszkva parancsaira rángatózó Anyanyelvi Konferencia igenis a hatáskörébe tartozó feladatnak tekintette az

amerikai magyarok „felpuhítását“, és „szalonképes vitapartnerékké“ szelídítését, elsősorban nyugati valuta beszerzéséért, valamint a Kádár-rendszer legitimizálásért. E tekintetben tehát Halmágyi Ádám Lajosnak némi igaza is volt, amely igazságot azonban civilizáltabb módon kellett volna prezentálnia. Én egy paródiát tettem közzé, melyben HÁL-t *Hagymázi Ádáz Zajos*nak hívtam. A továbbiakban igyekeztem szakszerűen szignálni a cikkeimet: Lőrincze Lajos előadásairól objektíve elmondtam, hogy azok elsősorban a magyar nyelv magánhangzóinak elkopásáról szólnak, és arról, hogy őrizzük meg a magyar szavak kiejtését az amerikai angol befolyásától. Hazai kollégáim ugyanis jelezték, hogy rosszmájú Lőrincze-viccek élnek divatjukat Budapesten, mint például az, hogy „*a Lőrincze elvtárs az egy olyan elvtárs, aki egy halott arcán nyomogatja ki a mitesszereket.*” Mindig tudtam, hogy a „nyelvművelés“ egy nagy aláaknázott mező, de hogy a kritika élesebb legyen Budapestről, mint nyugatról? Mindez sajnos nem volt objektíven értékelhető és áttekinthető a hatvanas és a hetvenes évek Amerikájában.

Általában megállapíthatjuk, hogy az Európában horgonyt vetett menekültcsoportok baloldelibbak voltak az észak-amerikai, vagy ausztráliai csoportoknál. A párizsi *Magyar Műhely* egyik szerkesztője, Nagy Pál például kijelentette, hogy „*igazi irodalomnak semmi köze nem lehet a haza megmentéséhez... Az országot a tüdőbeteg gondozó védje meg, ne az írók.*” Egy ilyen kijelentés a „polgárpukkasztás” fogalomkörével volt rokon, és ezért sokan kritikátlanul el is fogadták, elfeledve, hogy a magyar irodalom gyökerei az 1848-as forradalmon túl egy élethalálharcot vívó kis nemzet történelméből fakadnak. Az, hogy a „liberális–nemzeti” ellentét mind a mai napig velünk van, nem szorul bizonyításra, a szekértáborok ugyanis ott állnak a Vörösmarty téri könyvsátrakban minden könyvnapon. Talán kevésbé köztudott az, hogy az irodalmunk történetéből ismert népi–urbánus ellentét hogyan szélesedik a szemünk láttára például az erdélyi fiatalabb írók műveiben „erdélyi transzközéppé” – hogy Orbán János Dénes terminológiájából kölcsönözzek –, amiben sok a „polgárpukkasztás”, a nyers szex, a nyomdafestéket nem tűrő szókinccs egyfajta kötelező tisztelete és gyakorlata, a halál-novellák gyakorisága, a mindmáig tartó belső ellenállás a felejtethetetlen Nicolae Ceaușescu faluromboló diktatúrája ellen.

Mindez ugyanis megtalálható az emigráció irodalmában is. A liberálisok túl akarnak lépni a nemzeti témákon, nem idézik a „pesti sráckat”, nem sírnak honvágy-könnyeket a március 15-i halászlébe, viszont megismerik és megszeretik a francia *bouillabasse*-t, az angolosan, illetve texasi módra belül nyersen hagyott *beef steaket*. András Sándor, Bakucz József, Kemenes Géfin László és Vitéz György létrehozták az *Arkanum*

című folyóiratot, melyben az avantgárd kitombolhatta magát. Időnként átlátogattak Kanadából Chicagóba, ahol irodalomtanári katedráik magaslátából vállon veregették az önálló utakon járó kollégákat, mint Tűz Tamást, Kannás Alajost, vagy Fáy Ferencet. (Hozzám mindig rendkívül udvariasak voltak.) A torontói csoport tehát nem volt homogén, és mindig tüntetett individualizmusával.

Egyrészt ott voltak a „borzas hajúak”, másrészt a társadalmilag kevésbé sikeres „öreges”, mint például a Ludovikát végzett Fáy Ferenc és a római katolikus papi talár szorításában magát igen kényelmetlenül érző Tűz Tamás.

A Chicagói Kodály Zoltán Társaság elég nagy forgalmat is bonyolított Európa és Észak-Amerika között. Mi hoztuk el először kanadai magányából Faludy Györgyöt és Londonból Határ Győzöt. Faludyt először fel kellett személyesen keresni Torontóban, ahol a „vörös” Gábori György lakásában bérelt egy szobát hűségese barátjával és titkárával, az amerikai Erik Johnsonnal. Gáboriék büszkéek voltak Faludyra, és mindent megtettek, hogy minél jobban érezzék magukat, féltek ugyanis a provokációtól, ami egy ilyen párt könnyen érhetett volna. Pompásan terített asztalnál beszéltek meg Faludy chicagói látogatásának körülményeit, beleértve, hogy én várom az O'Hare-en, nem lesz híréhes újságíró sem magyar, sem amerikai részről. A több mint háromórás megbeszélés pozitív eredménnyel zárult: másfél hónappal látogatásom után Faludy először életében megérkezett az USA-ba, ahol én fogadtam a KZT nevében, s vittem haza magunkhoz.

Határ Győző utaztatása ennél összetettebb, interkontinentális vállalkozás volt, amiben sokat segített maga a szerző azért, hogy mivel maga szedte ki kötetei szövegét házi komputerén, azok kiadatását módjában állt a Molnár József nyomdájával végeztetni Münchenben. Így pazar kiállítású kötetei rendszeresen aranyba és feketébe kötve százas példányokban keltek el Amerika-szerte és Kanadában is, mert olyanok is gyűjtötték, akik alig értették Határ sokszor rendkívül bonyolult mondatait.

De hogy a magam írói tevékenységéről is szóljak legalább egy-két szót, be kell vallanom, hogy sosem szüntem meg magyar verseket írni, s azokat közölték is, főleg az *Irodalmi Újság*, az *Új Látóhatár* és több kisebb lap hasábjain. A hawaii két és az azt követő kaliforniai szintén két évem alatt egész kis „mini-haza-a-magasban” kerekedett körém. Első nagyobb jelentkezésem a Szabó Zoltán által szerkesztett *Kilenc költőben* történt, majd a Forradalom tizedik évfordulójára kiadott 1966-os *Szomj és ecetben*. Mikor már Chicagóban éltünk, és 1969-ben megalakult a Kodály Zoltán Társaság, második kötetem, a *Ká a négyzetben* = *13-mal* egyféle függetlenségi nyilatkozatnak hatott, melyben úgy lépek

át meglevő nyugati magyar egyesületeken, hogy közben létrehozom ismertebb nevű értelmiségiek többfelé nyitott csoportját.

Befejezésül ide kíváncoznék egy nemzetközi hálózat absztraktuma, melynek az lehetne a célja, hogy vázlatosan illusztrálja a „magasban élő haza” egyes centrumait. Ezt térkép formájában egy nagyobb, összehajtható lapon volna érdemes megszerkeszteni a kontinensek körvonalalaival és színes összekötő vonalakkal, költők, prózaírók, esszéisták, történészek nyugati lakhelyeivel. Addig is meg kell elégednünk a meglevő irodalommal.

A chicagói Kodály Zoltán Társaság jelentősebb résztvevői (1969–1979):

Ádám Jenő (zeneelmélet, Kodály-módszer, Budapest), Fáy Ferenc (költő, Toronto), Faludy György (író, költő, polihisztor, Toronto), ifj. Fekete István (író, Chicago), dr. Fiedler Kálmán (Soproni Bálint, költő, Chicago), Gömöri György (költő, irodalomtörténész, Cambridge), Határ Győző (építészmérnök, író, költő, London), Ignác Rózsa (író, Budapest), Jancsó Adrienne (előadóművész, Budapest), Kányádi Sándor (költő, műfordító, Kolozsvár), Kemenes Géfin László (költő, irodalomtörténész, Montreal), Kibédi Varga Áron (költő, irodalomtörténész, Amszterdam), Karinthy Ferenc (író, Budapest), Klaudinyi László (grafikus, festőművész, Chicago), Komjáthy Tihamér (hadtörténész, Chicago), Kontra Miklós (nyelvész, Szeged), Lőrincze Lajos (nyelvész, Budapest), Lukács János (történész, Philadelphia), Makkai Ádám (nyelvész, költő, Chicago), Nagy Károly (szociológus, New Brunswick), Mészöly Miklós (író, Budapest), Mózsi Ferenc (költő, Chicago), Nehéz Ferenc (író, könyvtáros, Chicago), Nemes Nagy Ágnes (költő, műfordító, Budapest), Oravecz Imre (költő, Budapest), Orbán Ottó (költő, Budapest), Petőcz András (költő, Budapest), Polcz Alaine (pszichológus, író, Budapest), Püski Sándor (könyvkiadó, Budapest), Sass Márton (építészmérnök, Chicago), Simon Miklós (színművész, Chicago), Sütő András (író, Marosvásárhely), Szépe György (nyelvész, Budapest), Szathmáry Lajos (vendéglős, újságíró, Chicago), Szörényi Éva (színművész, Los Angeles), Tóth Éva (költő, műfordító, Budapest), Tábori Pál (író, hírlapíró, London), Trombitás Dezső (református lelkész, író, Los Angeles), Trombitás Zsófia (követségi titkár, Washington), Tűz Tamás (költő, Los Angeles), Vitéz György (pszichológus, költő, Montréal).

A KZT tízévi működés és negyven előadás után hivatalosan megszűnt 1979 júniusában a Tűz Tamás, Kemenes Géfin László, Mózsi Ferenc és Makkai Ádám részvételével tartott ülésen, elfogadva a határozatot, melynek értelmében mostantól a Mózsi Ferenc által működtetett *Szivárvány* lesz a chicagói magyar társaság neve az évente négyszer megjelenő folyóirattal egyetemben. A Mózsi-féle *Szivárványt* a rövid életű *Pilvax* követte Pálincás István szervezésében. Manapság elsősorban gulyásfőző versenyeken jönnek össze magyarok a norridge-i református egyháznál, ahol időnként erdélyi előadóművészek estéit is megrendezik. A Szent István római katolikus templom és a másik református templom is otthont ad kultúrműsoroknak.

HAZA A MAGASBAN

Magyar irodalom a trópusokon

Ferdinandy György

A Batthyány Lajos Alapítvány felkérését forgatva nagyszerű emberek sora jut eszembe. Csak a magam területén, a szépirodalomban, az '56-os fiatalok mesterei: Határ Győző, Szabó Zoltán, és az osztályfőnök úr: Cs. Szabó. Szellemi életünk 1956 után! Bízom benne, hogy lesz hazai kutató, aki, előreláthatóan hosszú évek munkájával, feldolgozza majd életünknek ezt a kontinenseken átívelő, rendkívül gazdag szegmentumát.

Az én helyzetem ebben a munkában kétszeresen nehéz, hiszen kétszeres emigrációban – távol az országtól és Európa irodalmi központjaitól –, egy apró karibi sziget egyetemén éltem le három évtizedes száműzetésemet. Így az emigráció központjaival csak levél útján és a ritka európai vagy észak-amerikai összejövetelek során tarthattam kapcsolatot.

Az itt következőkben tehát szellemi életünk trópusi kapcsolatairól szeretnék beszélni. Létezett-e, és ha igen, mi fán termett a trópusi magyar irodalom.

1956. december 13-án, a munkástanácsok felszámolása után léptem át a határt. Franciaországba kerültem, az ELTE-n csak hat hétig hallgathattam Gyergyai Albert előadásait. Valamennyire tudtam már franciául: elég jól ahhoz, hogy megírjam a Forradalomról szóló újságcikkeimet. Első könyvem, a *L'île sous l'eau (Sziget a víz alatt)* 1960-ban jelent meg. Díjakat nyertem, nagy kiadóm lett. Úgy tűnt, hogy befogadott a francia irodalom.

Nyelvet váltottam ugyan, de témaválasztásomban magyar író maradtam. Történelmünkről, 1789 magyarországi hatásáról, majd a kalandozások koráról írtam diplomadolgozataimat a strasbourgi és a dijoni egyetemen. 1969-ben Reményik Zsigmond latin-amerikai éveiről írtam doktori értekezésemet.

Tisztos polgári foglalkozást első ízben a Puerto Ricó-i egyetem ajánlott fel nekem, így 1964-ben spanyol nyelvterületre kerültem. Egy idő után észre kellett vennem, hogy – ami az alkotómunkát illeti – franciatudásom elbizonytalanodott. Ekkor döntöttem úgy, hogy visszatérek a magyar íráshoz. Megírtam Márainak, hogy az én nevemről nem fog leesni az ékezet.

De vajon hogyan válik magányosan, idegen környezetben magyar íróvá az ember? Ebből a zsákutcából húzott ki a Szabad Európa Rádió. Borbándi Gyula hosszú éveken át küldözgette nekem az óhazában megjelenő könyveket. Én pedig írtam a recenziókat. Beledolgoztam magam a születő új magyar irodalomba, úgy éreztem, hogy megint valamiféle közös erőfeszítés része vagyok.

Otthoni pályatársaimnak azonban – mint később kiderült – munkásságom több volt, mint egyszerű könyvismertetés. Erre a távoli visszhangra nagy szükségük volt az elzártság hosszú éveiben. Én pedig – másokkal együtt – a később ablaknyitogatásnak nevezett munkára használtam fel müncheni műsoromat.

Egyrészt arról tudósítottam, hogy az otthon születő irodalomnak milyen visszhangja van, vagy legalábbis lehetne Nyugaton. Másrészt az újonnan felfedezett nyugati szellemi életet is becsempésztem recenzióim közé. Több száz írást küldtem el a Szabad Európa Rádióknak. Beszéltem a nyugati magyar irodalom új nemzedékéről, a nyelvváltókról és az anyanyelvükön dolgozókról egyaránt. Írtam a francia és a latin-amerikai irodalom mestereiről: tanártársaimról, a perui *Ciro Alegriáról*, a mexikói *Juan Rulfóról*, és természetesen *Borgesről*, *Garcia Márquezről*. Jó környezetben tanítottam, kollégám volt egy időben *Vargas Llosa* és a Nobel-díjas *Juan Ramon Jiménez*.

Igyekeztem felhívni a figyelmet azokra a hazai pályatársakra, akiknek a nyugati világ olvasói számára is fontos mondanivalójuk lehet. *Gion Nándor* vajdasági trilógiájából a mi *Száz év magányunk* válhatott volna, ha odahaza (idejében) megszívlelik tanácsait.

Az idő múlásával az úgynevezett fellazítás politikája meghozta az első eredményeket. A nyolcvanas évek előtt egyedül Budapest washingtoni tudósítója jutott el a szigetre. *Kulcsár István* az egyetemisták lázongásáról készítette a műsorokat.

Az amerikai magyar egyesületek meghívására azonban hamarosan megjelentek az első fecskék. Hozzánk, a szigetre, *Kenedi János*, az író-szociológus állított be. *San Juan* repülőterén nem kis feltűnést keltett, amikor „*John Kenedi*” táblával a kezemben vártam *New Yorkból* érkező vendégemet.

Ekkor kezdtem el az ablaknyitogatásnak nevezett műveletet. Haza ugyan még akkor sem mehettem, de ettől fogva tettekben is megnyilvánulhattak a rádióban felvázolt elképzeléseim.

Azzal kezdtem, hogy fiatal költőket hívtam meg az egyetemre, ahol útnak indítottam a *Cuadernes Este-Oeste (Kelet és Nyugat között)* elnevezésű nyomtatott füzeteimet. Ezekben *Maria T. Reyesszel* és *Jesus*

Tomé spanyol költővel lefordítottuk az új magyar költészet általunk megismert legjobbait. A Puerto Ricó-i hallgatók így személyesen is megismerkedhettek Kukorelly Endrével, Parancs Jánossal és Zalán Tiborral. A lefordított műveket – amikor csak tudtuk – könyv alakban is kiadtuk, ami nem megvetendő teljesítmény. Könyve jelent meg többek között Deák Lászlónak, a San Juan és Santo Domingo között működő Isla Negra kiadónál.

Az ablaknyitogatást a rendszerváltás után sem hagytuk abba. 1999-ben, a frankfurti könyvfesztiválra antológiát jelentettünk meg, huszonöt mai magyar költő verseit. Ezt követte 2006-ban a *Lesz majd egy helikopterem (Tendré un helicóptero)* címmel tíz fiatal költő bemutatkozása. Végül, nemrégiben, Turczy István, Szentmártoni János és Csenger Levente személyesen beszélhettek könyvükről spanyol ajkú olvasóiknak. Az akcióban a magyar állam csak a meghívottak kiutaztatásával segített.

Íme mi az, amit a „Haza a magasban” az én prózai megfogalmazásomban jelent. A hazai írók légi postán Puerto Ricóba érkező művei, akiket napjainkban támaszt fel egy túlélő: Szakonyi Károly, a *Lyukasóra* lapjain. És az éter hullámain a nagyvilágból érkező válaszokat.

Idekívánkozik: meggyőződésem, hogy ismeretlenségünknek nemcsak a latin és szláv népek tengerébe ékelt társtalan nyelvünk az oka. Sokkal inkább az, hogy nem ismerjük fel értékeinket. Utánérzésekkel, nyugati divatok megkésett követésével akarunk Dévénynél betörni. Márpedig ez a „betörés” csak azzal lehetséges, ami sajátunk. Amit csak mi tudunk érvényesen elmondani. Hogy provinciális-e a magyar valóság? Macondo talán nem provincia?

Íme egy Latin-Amerikában szocializálódott magyar író idekívánkozó gondolata.

1986-ban, harminc év után végre hivatalosan is hazalátogattam. Újdonsült amerikai állampolgárként nem tilthatott ki tovább a szülőhaza. 1987/88-ban egy egész évet töltöttem itthon.

Tanítottam az Eötvös Collégiumban, a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetemen. 1988. február 18-án, harminc év késéssel, a Magvető kiadta a *Szerecsenségem történetét*, első itthoni könyvemet.

Ekkor ért a meglepetés: hazai pályatársaim ismertek. Én voltam, aki bemutattam őket a nagyvilágban. Sokan ráismertek még a hangomra is! Ilyen nagyszerű eszköznek bizonyult az *Ötágú Síp*. Ekkor értettem meg igazán, hogy milyen fontosak voltak ezek a müncheni rádióműsorok. Ahonnan egyébként elbocsátottak: szerintük túl korán mentem haza.

De mindez már a nyugati magyar irodalom hattyúdala. A kilencvenes évek végére kihaltak, vagy hazatelepültek az írók. Jelentős iro-

dalmi mű az új évezredben tudtommal nem született Nyugaton. Voltak ugyan, akik meglovagolták a régiek intézményeit. A nagy múltú hollandiai Mikes Kelemen Kör folytatója kívánt lenni valamiféle „új-Mikes”. Egy néhány éve Nyugatra került, itthon ismeretlen társaság. A régiek (írók és olvasók) már kihaltak Hollandiában. Légüres térben kapálódzhat – ha ugyan él még – az „új-Mikes”.

Más utóhangok megmelengetik az ember szívét. Az elmúlt fél évszázad „méltatlanul elfelejtett” íróiról kér tőlem tízes listát egy társaság. Nem írom meg nekik, hogy (jaj!) nem tartozik-e ebbe a kategóriába kortárs irodalmunk színe-java? A méltatlanul elfeledettekből össze lehetne állítani a mai magyar irodalom alternatív történetét!

Válaszomban (hosszas töprengés után) a nyugati magyar irodalom mellett tettem le a garast. Azok mellett, akiről itthon ma is csak ritkán hallunk. Tudom, hosszú lenne a lista. A hazai olvasó számára egész antológiát lehetne irodalmunk elfeledettjeiből összeállítani.

Talán ez lenne a megoldás. Egy nyugati magyar antológia. De jó lenne végre a könyvesboltok kirakataiban viszontlátni jobb sorsra érdemes vadnyugati pályatársaimat!

Íme az, amit – pragmatikus ember – így hirtelen, kapásból, az 1956 utáni magyar emigráció szellemi életéről elmondhatok.

EGY ÚJ DEMOKRATIKUS ELIT KÍSÉRLETE

*A Magyar Testvéri Közösségről – Szekér Nóra könyve nyomán**

Kodolányi Gyula

1947 februárjában magánzárkájában a Gyűjtőfogházban Szent-Iványi Domokos körbevágta csuklóját a bedrótozott üveglak keretének egy szögével és üvegszilánkjával. Az örök az utolsó pillanatban találtak a padlón eszméletlenül vérző férfire, és rémülten hoztak orvosi segítséget, nehogy rajtuk száradjon az ÁVH-nak oly értékes vádlott halála.

Szent-Iványi, a volt meghatalmazott miniszter, Molotov megbecsült tárgyalópartnere a moszkvai fegyverszüneti tárgyalásokon 1944 szeptember-októberében, fegyelmezett, eltökélt és életszerető ember volt. A 30-as, 40-es évek legtávlatosabb stratégája és szürke eminenciása a magyar külpolitikában, hívő volt és demokrata, hitt a saját személyes küldetésében itt a földön, és hitt Magyarország jövőjében is, a kibontakozó sanyarú világpolitikai konstelláció ellenében. Ő túl akarta élni *mindazt*, ami következhet reá és miránk magyarokra mindnyájunkra az elkövetkező évtizedekben.

Akkor mégis mi vitte el őt az öngyilkossági kísérletig? Szent-Iványi előkelő helyen került fel 1947 elején az úgynevezett „köztársaság-ellenes összeesküvés”, az első és legnagyobb kommunista koncepció per 226-os vádlotti listájára. Ennek a pernek a gyanúsítottait, helyesebben gondosan kiszemelt, a propagandában hasznosítható áldozatait már az NKVD nálunk újnak számító módszereivel, a testi és lelki brutalitás minden eszközével, verve, megalázva, zsarolva és a világtól elzárva próbálták a meghamisított kihallgatási jegyzőkönyvek aláírására bírni.

A nagy pert, amelyet Szekér Nóra könyvheti könyve világít át minden eddigi elemzést meghaladó teljességgel, a Rákosi-klikk, a Magyar Kommunista Párt Moszkvából érkezett vezetősége tervezte el, az 1944 végén Debrecenben megkaparintott titkosrendőrség segítségével. A cél a parlamentben abszolút többségű Kiszgazdapárt szellemi és politikai megroggyantása volt, revánsul a politikailag súlyos,

* Szekér Nóra: *Titkos Társaság*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2017

megszégyenítő 1945 őszi választási vereségre. Végző soron a hatalom megszerzése parlamenten kívüli eszközökkel. Nagyobb távlatban pedig a független, náci- és kommunistaellenes magyar értelmiség gerincének történelmi megroppantása. Tehát többrétű és központi jelentőségű stratégiai célokat szolgált ez a per, és ezt minden világosan látó ember megértette 1947-ben, az egész társadalomban.

A per lebonyolításának az adta meg végleg a zöld utat, hogy 1947 február 17-e, a párizsi békeszerződés aláírta után nem történt meg a szovjet kivonulás, és az éleződő hidegháborús légkörben a finn út, tehát korlátozott függés és demokrácia Magyarország számára nem lett járható – amint azt Tildy és Nagy Ferenc remélték.

A letartóztatottak vallatását Pálffy-Österreicher György altábornagy, a Katonapolitikai Osztály, és Péter Gábor, az ÁVO parancsnoka irányította, Rajk és Rákosi személyesen felügyelte, szovjet tanácsadókkal a háttérben. S persze a teljhatalmú Vorosilov marsallal, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság Budapesten székelő vezetőjével a valódi kormánykeréknél. Annyira fontos volt Sztálinnak Magyarország, annyira kemény dió, hogy a Kreml egyik vezető emberét küldte ide helytartónak.

Nem merész spekuláció a kommunista történelem fekete humoráról, hogy elképzeljük, két évvel később, Péter Gábor által történő likvidálása előtt, akár Pálffy-Österreicher tábornok is senyvedhetett abban a cellában, amelyben 1947 első hónapjaiban Szent-Iványi raboskodott. Innen vitték fel Szent-Iványit a kihallgatásokra, amelyekben a tábornok olykor meglehetősen civilizáltan viselkedett a diplomatával – mintha még mindig egyenrangúak volnának a közös kormányzati és ellenállási múlt folytán –, de mindig nyíltan, cinikusan fenyegető volt. A hideg és homályos cellában Szent-Iványi csaknem két hónapja ugyanabban a ruhában aludt, irhabundáját terítve magára, amelyben letartóztaták 1946 Szentestéjén az Országgyűlési Könyvtárban. A kihallgatások a nap és az éj bármely órájában folyhattak, amelybe a veretés és pofoztatás is beletartozott. A diplomata étkébe, ugyancsak NKVD recept szerint, pszichiátriai szereket kevertek, hogy ismerje be a koholt vádakat, és valljon terhelőleg. Ezek a szerek elviselhetetlen közérzetet, feszült álmatlanságot és szörnyű látomásokat okoztak, s ezek hatására folyamodott végül Szent-Iványi az öngyilkossági kísérlethez.

Ide tartozik a történet abszurd folytatása is. Szent-Iványi, akit senki sem látogathatott meg a per végeztéig, védőügyvédjének egyetlen, remekül kódolt mondatából értette meg – mert az ügyvéddel is csak ő jelenlétében tanácskozhatott –, hogy mi lehet számára a kiút. Gondos felkészülés után, a tárgyaláson gesztusaival, mimikájával és szavaival tökéletesen adta elő a megháborodott embert – ami az előzmények után méltán hitelesnek hatott. A törvénytörő elmeorvos beszámít-

hatatlannak minősítette. Korábbi, kikényszerített vallomását ezért jogilag nem lehetett felhasználni sem ő maga, sem társai ellen. Ekkor – utoljára – Szent-Iványi pere még nyilvános volt, és fenntartották a törvényesség látszatát. A bíróság el kellett fogadja az orvos szakértő és a védelem érveit és mentő körülményeit. Így úszta meg Szent-Iványi – végül 14 évnyi börtönbüntetéssel.

Ezek a történetek Szent-Iványi két hatalmas memoárjában (*The Hungarian Independence Movement, 1936–46* és *Visszatekintés 1941–1972*) szerepelnek, amelyeket 2013–15-ben rendeztünk a gépiratokból sajtó alá a *Magyar Szemle* kiadáshoz, ketten Szekér Nórával. Azoknak a könyveknek a fókuszja nem a Magyar Testvéri Közösség volt, és csak 1946–47 eseményeinek tárgyalásakor kerül bennük említésre a titkos hálózat, de tagjai bőségesen szerepelnek. A történeti összefüggések és Szent-Iványi integráló szerepe miatt lesz tehát jelentősége a hálózatnak a nagyobb témában, és a háború alatti és utáni évek teljes politikai képében is.

Hogy érzékeltessem az ellenállásban tökéletesedett kapcsolati háló szálainak gazdag szövevényét és meglepő titkait: a szuper-konspirátor Szent-Iványinak, akinek titkos Magyar Függetlenségi Mozgalma 2-300 magas rangú náciellenes tisztségviselőt koordinált a Horthy-kormányzatban, köztük például id. Antall Józsefet közvetlenül, jobb keze az MFM-ben Soos Géza volt, fiatal teológus és jogász, diplomata a Külügyminisztériumban. Szent-Iványi tudta, hogy Soos Géza szerezte meg és fordította magyarra és más nyelvekre 1944 késő tavaszán nyarán két szlovák zsidó szökevény történelmi fontosságú *Auschwitzi jegyzőkönyvét*, s juttatta el Horthy kormányzóhoz és budapesti diplomatákhoz. Ugyancsak Szent-Iványi tudtával játszott inspiráló és szervező szerepet Soos Géza Koszorús ezredes páncélos akciója, Budapest zsidóságának megmentése ügyében is 1944. július 7-én. Majd lett Raoul Wallenberg titkos kapcsolata a magyar kormányhoz. Azt meg eleve tudta róla Szent-Iványi, hogy Soos a Soli Deo Gloria, az ellenállásban nagy szerepet játszott nagy múltú református diákszervezet elnöke. De azt nem tudta, hogy Soos Géza a vezetőségébe tartozik még egy, 1945-ig Szent-Iványi előtt is rejtve maradt másik, civil konspirációs hálózatnak – ez volt a Magyar Testvéri Közösség. Egy másik példa: az ifjú Horváth János – a Soli Deo Gloria és a Magyar Testvéri Közösség ellenálló tagja, későbbi Kisgazda- majd Fidesz-képviselő – számára Szent-Iványi hallomásból a magasban honoló példakép, Teleki Pál egykori bizalmasa és „jó ember” volt – de a Soos–Szent-Iványi konspirációs kapcsolatról a háború idején nem tudott, nem tudhatott. Az csak később világosodott meg előtte, 1947 után, amikor együtt sétálhatott a hirtelen megöszült „Fehér Pápával”, Szent-Iványival, a Kisfogház udvarán.

Ebből, az emlékiratokból lassan feltárult s ma egyre láthatóbbá váló kapcsolati hálóból Szekér Nóra a leghomályosabb és legnépe-sebb titkos szervezetet tette meg kutatásai tárgyává jó tíz évvel ezelőtt, M. Kiss Sándor történész tanítványaként a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. A Magyar Testvéri Közösség izgalmas és felmérhetetlenül gazdag téma – feltárásához azonban rendkívüli kutatói türelem, a komplex hálózatokat átlátó pszichológusi és nyomozói ösztön és a korszellem ismerete szükséges. Majd pedig a bátorság, hogy vállalkozzon a konklúziók kimondására, az egész háborús korszak fontos mozzanatainak szellemi és történelmi újragondolására, a harmincas évek elejétől kezdve.

Az elmondottakból is világos, hogy indokolt volt Szekér Nóra részéről a Magyar Testvéri Közösség tárgyalását az 1947-es koncepciók perrel kezdeni, illetve még előtte bemutatni a kommunista titkosszolgálatnak azokat a félig sikeres próbálkozásait 1946-ban, amelyek a Kisgazdapárt érintettségét bizonyították volna „visszadobott nyugati ügynökök” „akcióiban”, mint amilyenek a később kivégzett katonatisztek, Szügyi Zoltán és Pütkösti Árpád „ügyei” voltak. Láttatja a szerző, hogy a kommunisták fejből, például Révai József nyilatkozataiból, ekkor már hisztérikusan kiált ki a sajtóban az „összeesküvés” koncepciók ideája, de nyilvánvaló, hogy egy pernek a propaganda által felnagyítható tárgyát, koncepciók perhez alkalmas szervezetét ekkor még hiába keresik lázasan.

A hiányt váratlanul tölti be egy ajándék a kommunisták számára: egy fölösleges konspirációs hiba a Közösség amúgy ártalmatlan katonai tanácsának túlbuzgó tagjától nyomra vezet a kommunista titkosszolgálatokat. A lehallgatott megbeszéléseken részt vesz Dálnoki Veress Lajos vezérőrnagy, Horthy fő náciellenes híve a hadseregben, akit a kiugrási kísérlet alatt lefogtak a nácik. És még néhány náciellenes főtiszt, mint András Sándor repülő tábornok. Egy másik körben, amelyet a titkosszolgálat nevez el (!) Hetek Tanácsának, rendszeresen részt vesz Szent-Iványi Domokos, a kisgazdák külügyi főtanácsadója, Horthy küldötte Moszkvába. A hálózatnak – amely semmilyen akciót nem tervez a fennálló rend ellen – tagja Mistéth Endre hidépítő mérnök, kisgazda újjáépítési miniszter. A per koncepciók magja ezek után hetek alatt megszületik, és 1946 Karácsonya előtt megindulnak a tömeges letartóztatások.

A kialakuló perkoncepcióban, amint azt a *Titkos Társaság* lebilincselő elemzése tárja fel, a Közösség vallatások és kínzások révén feltároló hálózatának mint szervezetnek, voltaképpen másodrendű szerepe lesz, bár a büntetések súlyosak lesznek, és a leleplezett Közösség-tagokat – még 1959-ben is csaknem ezret – holtukig figyelik majd a kommunista titkosszolgálatok, annyira tartanak ezektől a különleges,

gyakran névtelen, javarészt középosztálybeli emberektől. Valójában Rákosiék nagyobb halat, „köztársaság-ellenes összeesküvést” kívánnak leleplezni a nyilvánosság előtt, amelynek vádlottlistáit a Közösség perre alkalmas tagjaiból állítják össze. A Közösség neve és léte hasznos számukra, mert kétségtelenül van titkos hálózata, s a vállalatokból kibontakozó taglista bővelkedik lehetséges peralanyokban. Kétféle fazon érdekli Rákosiékat: horthystának bélyegezhető közszereplők, illetve „reakciós elemek”, elsősorban a kiscgazda vezetők holdudvarába tartozó fiatal szakértők és aktivisták. A per tehát, a jellegzetes agitprop nyelvezet szerint, horthysták, reakciósok és fasiszták, majd imperialisták összeesküvését leplezi le, akik úgymond a letűnt rendszer folyamatoságát kívánták visszaállítani.

A per kialakításának ez a folyamata hallatlanul izgalmas, és nem csak a történész számára. Intim betekintés a bolsevik politizálás bozorkánykonyhájába.

A megfélemlítés meg-megemlített, megrázó részletein túl, mint pl. a hálóba belekerült Kovács Béla kiscgazda pártfőtitkár vallatása az ÁVÓ-n, a történész és minden gondolkodó ember számára azért is hihetetlenül érdekes a téma, mert lelepleződik előtte, mint tökéletes modell, a kommunista koncepciógyártás folyamata és módszertana. Erről szól tehát a *Titkos Társaság* első mintegy negyed része. E fejezetek mögött hosszú elemzőmunka rejlik. A 80-as évek közepétől elérhető emlékiratok és interjúk (Fitos Vilmos, Szent-Miklós István, Arany Bálint, Gombos Gyula) olykor igen szűkszavú részleteiből, személyes interjúkból, és a túlélők és tanúk – Csicsery-Rónay István, Cserenyey Géza, Török Bálint, Horváth János – közelmúltbeli írásaiból, melyek részben éppen a *Magyar Szemlé*ben jelentek meg, Szekér Nórában vállalkozása elején kirajzolódott a maga nagy képe a Közösségről és helyéről a náciellenes demokratikus mozgalmakban. Ezek után a peranyag sok ezer oldalát olvasta végig évek során az ÁBTL (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára) archívumában, majd az 1956 utáni ügynökjelentéseket. Utóbbiakban igen sok a pozitív kicsengésű, és fontos tényeket közlő anyag is beszervezett, de érzelmileg és szellemileg hűségesebb közösségi tagok részéről. A periratokban viszont a vallomásokat már a lejegyzés közben meghamisították, illetve átfordították a per sajátos, megtervezett agitprop nyelvezetére.

Az egyik feladat, amit Szekér Nóra e második könyvében vállal el, 2010-ben megjelent doktori dolgozata (*A Magyar Testvéri Közösség története*, Barankovics Alapítvány) után, hogy szembesítve a vallomásokat egymással is, kitapintja a valódi történéseket, és a Közösség egykori működésének valós tényeit. Ez adja majd ki a könyv nagyobbik részét, amelyben a Közösség működésének eredeti és valódi képét

rekonstruálva a 30-as évek egy korszerű és emelkedett szellemiségű civil és patrióta demokrata mozgalmának képét rajzolja fel.

Az első feladat azonban az volt Szekér Nóra számára, hogy a könyv kezdő negyedében magukat a perben leírt vallomásokat – vagyis a lefoglalt cselekvéseit, törekvéseit és gondolatait – megtisztítsa a sallangoktól és a salaktól, amit a per kiagyalóinak és a lejegyzőknek szándékos ferdítése és agitprop nyelvezete rakott reá, szinte máig hatóan. Tudniillik, a „köztársaság-ellenes összeesküvés” is úgy járt, mint megannyi más kreációja a kommunista propagandának. A történészek 1990 után megállapították, mint Szekér Nóra írja, hogy az 1947-es közösségi per koholmány volt, és az ítéletek jogtalanok – de elemzéseikben többnyire a per kommunista *nyelvezetének* foglyai maradtak.

Meg kellett tehát vizsgálnia Szekér Nórának a Közösséget megbélyegző kommunista minősítések mögötti valós tartalmat. A lenini propagandának, s azóta minden kommunista propagandának, mint Arthur Koestler és George Orwell vesézte ki és elemezte először, az a receptje, hogy kisajátítja a nyelvi teret, és ezáltal ellenfeleit is bele-szorítja a maga nyelvi-gondolati sablonjaiba. A kommunista agitprop *ad nevet* a politikai jelenségeknek, sőt, a fekete mágia aktusával, *ő teremti meg őket* a megnevezés révén.

A *Titkos Társaság* első negyedében tehát Szekér Nóra pontról pontra leírja a vádnak a periratban olvasható állításait, majd azt a valóságot, amelyet az állítások takarnak, hogy végül elfogulatlan tisztasággal álljanak előttünk a valódi történések – bár Szekér Nórában megvan az a tiszteletreméltó történészi erkölcs is, hogy megvallja, egyes esetekben a valódi történések már nem állíthatók helyre a hamisító dokumentumok mégolyan megszűrése után sem. De hitelesen megerősíti, hogy nem működött olyan politikai célú összeesküvés, amely akár az államot, akár a kormányt meg akarta volna dönteni, bár kétségtelenül létezett egy titkos hálózat, amely a háború előtti, és részlegesen újjá-élesztett Magyar Testvéri Közösség hálózatához kapcsolódott.

A perdöntőnek számító katonai tanács, amelyet szintén a perkoncepció megírói neveztek el Vezértanácsnak, csupán arra készült, hogy a szovjet csapatok reménybeli kivonulása után a magyar demokratikus eszmeiségnek megfelelő tiszteket juttassa túlsúlyra a hadseregben, és segítse a békés átmenetet, akadályozza meg zavargások vagy polgárháború kialakulását. Egy a perben második helyre kiemelt kör, a már említett Hetek Tanácsa, nem a Közösség formális vezetősége, hanem a centrista kisgazda politika szellemi agytrösztje volt. Tagjai Szent-Iványi mellett a belpolitikai stratégia Saláta Kálmán, aki az USA-ba szökött, a diplomataként Svájcba akkreditált és szintén az USA-ba

emigráló Soos Géza, Arany Bálint, kiegészülve Vatai László, Hám Tibor, Kiss Sándor, Horváth János és Jaczkó Pál képviselőikkel.

Nem kérdéses persze, hogy a lefogottak mind antikommunisták voltak – mint ahogy náciellenesek 1945 előtt, akik tevőlegesen vettek részt az ellenállásban, és a magyar demokratikus közép hagyományát kívánták fenntartani a totalitárius és hódító erőkkel szemben. Ez a „láthatatlan” közép, melynek léte és jelentősége az utóbbi 3-4 év olvasmányai nyomán egyre növekedni látszik a szememben, nem jelentett középosztályiságot, nem volt szociológiai kategória. Nem kötődött egyetlen politikai párthoz, nem vallott kizárólagos ideológiát sem, tagjai még a pártpaletta szélein is feltűntek. Egy sor különböző szervezetben, de egyetlen nagy átjárható hálózatban, ezek a fiatal és középkorú demokraták azt az öntudatos és emelkedett új magyar elitet alkották meg, amely egy átfogó reform levezetésére volt hivatott – egy reformra, amely több fronton megindult, de kibontakozását kettőtörte a világháború, majd a szovjet megszállás. Pontosan végigvezethető, hogyan alkotják meg a demokratikus centрупártok vezetői derékhadát ezek a nagyszerű emberek 1945-ben, majd hogyan tűnik fel túlélő s itthonmaradt nagyobbik maradékuk az 1956-as forradalom politikai konszolidációjában – és utódaik az 1990-es rendszerváltozás középpártjaiban.

A Magyar Testvéri Közösség eredeti, mindennapos működésének irányjaival a per főszereplőinek tevékenysége és gondolkodása csak részben esett egybe. Azok a tagok, akiket a per fő vádlottainak tettek meg a kommunisták, a Közösségben gyakran alig játszottak szerepet. Dálnoki Veress Lajos és Szent-Iványi Domokos például friss tagok voltak, akik a Közösséget némileg gittegyeletnek járó leereszkedéssel szemlélték volna, ha nincsenek tagjai közt számosan kiváló és megbízható ismerőseik. Ők ketten a Horthy-kormányzattal való kapcsolat miatt kellettek a periróknak. Az elsőrendű vádlott Donáth György ugyan jelentős tagja volt a Közösségnek, s osztotta sok korszerű nézetüket, őt azonban Horthy Miklós középutas kormánypártjában viselt magas rangja miatt szemeltek ki elsőrendű vádlottként a mártírsorsra. Donáth e szerep szellemi és lelki magaslatára emelkedett ötórás beszédében az utolsó szó jogán: amint 1987-es interjújában mesélte el a kommunista újságíróként a perről 1947-ben tudósító, 1956 óta Párizsban élő Kende Péter, úgy hallgatta a beszédet döbbenet, mint amelyben a 30-as évek eszményi, új magyar demokratája fejt ki a politikai helyzet és a kirakatper hiteles bírálatát.

Másfelől azonban a Közösség, amint Szekér Nóra könyvéből kiderül, sok ezer tagjával az ország minden részén, az élet minden pontján,

jelentős kovásza, társadalomszervezője volt annak a magyar középnek, amely a 30-as években megindult reformmozgalmak széles legezőként szétnyíló, igen jelentős főereje volt, mögöttük mindazokkal az írókkal és szellemi emberekkel, akiknek gondolatait elfogadták és terjesztették, s akik eszmei vezetői voltak az ellenállásnak és az 1945-ös új demokráciának. Ezek közül számosan voltak tagjai a Közösségnek, másokat pedig (pl. Kodály, Illyés, Németh László és maga Szent-Iványi) tudtukon kívül tiszteletbeli tagokként tartottak nyilván és támogattak láthatatlanul a Közösség vezetői.

Jellemző, állapítható meg Szekér Nóra névsorait tanulmányozva, hogy a letartóztatások nagy hisztériája közepette, amelynek szításában a Parlamentben néhány szociáldemokrata és Károlyi Mihály is élen járt, milyen pragmatikus és higgadt volt Rákosi Mátyás és Révai József gondolkodása a szellemi emberek felmérhetetlenül széles hatásáról a társadalomban. Pontosán tudták, hogy a tagságba közülük formálisan is tartozókat nem szabad belevenni a perbe. Tudták, hogy egy-egy ilyen ember szava és sorsa ezreket mozgat meg, akár van formális hatalmuk vagy sajtójuk, akár nincsen, s velük kesztyűs kézzel kell bánniuk. Ezek közé a tagok közé tartozott Tamási Áron, Féja Géza, a nagybátyám, Kodolányi János, Karácsony Sándor szociálpszichológus, László Gyula, Bay Zoltán fizikus, a Tunggram főmérnöke, Csűrös Zoltán műegyetemi tanár, Medgyessy Ferenc, a szobrász, Farkas Ferenc zeneszerző, Barcza Gedeon sakkbajnok, s a vezető orvosok sora. Őket félreállították, közülük többen (mint Bay Zoltán és Gombos Gyula) Nyugatra menekültek. Többünknek meglepetésére árulja el Szekér Nóra könyve, hogy Dálnoki Veress Lajost a letartóztatás elől Cs. Szabó Kálmán ezredes, az író édesapja bújtatta, és a köztisztületben álló orientalista Germanus Gyula adta fel az ÁVO-nak, mielőtt az angol követségre tudott volna menekülni. Nem kérdéses, hogy Cs. Szabó László emigrálásában része lehetett ennek az epizódnak, bár édesapját közbenjárásra megkímélték a súlyos büntetéstől.

De valóban, mi is volt a Magyar Testvéri Közösség, mi volt az ideológiája, kik voltak a tagjai? Szekér Nóra nem kerülheti el, hogy ne vegye sorra a perben a Közösségre ragasztott rágalmozó minősítéseket, mielőtt belevág a Közösség valódi természetének, szerkezetének, működésének izgalmas ismertetésébe.

Amint ő is figyelmeztet rá könyvében, a *fasiszta* szónak az a használata, amely évtizedek alatt elterjedt a kommunisták és más baloldaliak között, máig hatóan, magától Sztálintól származik, aki elődeihez híven nagy gonddal formálta a nyelvi teret. Az eredeti és pontos *nemzetiszocialista* és *náci* kifejezések meglehetősen veszélyesek voltak

L'Empereur d'Autriche dans le costume de roi de Hongrie, le jour de son couronnement. (D'après le dessin envoyé de Pesth par M. Sillas.)

Ausztria császára (I. Ferenc József) magyar királyi díszben, koronázása napján, Le Monde illustré, 1867. június 22. 11. évf. 532. szám, 377. o.

a bolsevikokra nézve – mert ha Hitler is *szocialista*, akkor folyton magyarázniuk kell, hogy miért és hogyan más a bolsevik szocializmus. Sztálin ezért rendelte el a *fasiszta* szó használatát, amely eredetileg csak a némettől meglehetősen különböző olasz Mussolini-mozgalmat jelölte. Bár a háború alatt még volt értelme a kitágított jelentésnek, így lett fasisztává évtizedek során a kommunista és egyes baloldali mozgalmak minden *pillanatnyi* ellenfele: a nemzetiek, a konzervatívok, az antiszemiták, a cionisták, minden tekintélyelvű konzervatív irányzat, a rasszisták vagy annak bélyegezhetőik. A listát a végtelenségig lehet bővíteni.

Természetesen, mint Szekér Nóra részletesen bizonyítja, a Közösség nem volt *fasiszta* hálózat – mint a per állította –, sőt, a náciellenes ellenállás egy sor kiemelkedő alakja mint Soos Géza, a csendőrség felügyelője,

Faragho Gábor altábornagy, a katonai hírszerzés feje, Kudar Lajos tagja volt a Közösségnek. De az egyszerű közösségi tagok is zsidók százait bújatták és mentették meg a német megszállás alatt. Ezek a magyar függetlenségben hívó és érte cselekvő bátor emberek különös veszélyt jelentettek Rákosiék szemében, mert feltételezhető volt, hogy más megszálló hatalommal szemben is felvennék a harcot, ha szükséges.

Nem volt *horthysta* sem a Közösség, hanem tudatosan apolitikus. Távol tartotta magát a pártpolitikától, miközben igyekezett tagjait az államigazgatás, a fegyveres erők és a gazdaság fontos pozícióiba juttatni, a mentalitás és a döntések befolyásolására. Nem volt *reakciós* sem, a szó semmilyen értelmében. Kimondottan *plebejus* összetételű és érzelmű *demokrata* mozgalom volt, amely éppen a világháború utáni Horthy-konzolidáció nyelvezetével és társadalompolitikájával szemben kívánta meghatározni magát. Az ország és a magyarság korszerű újjáépítésében hitt, azon dolgozott, a trianoni trauma és az arra adott görcsös, komplexusos nagypolitikai reakció ellenében.

Mi is volt akkor, honnan eredt, mivel volt rokonítható a Magyar Testvéri Közösség filozófiája? Szekér Nóra igen helyesen a korból és a szervezet genéziséből indul ki magyarázatában. A szervezetet a húszas évek elején, Erdélyből a román uralom miatt áttelepült magyarok hozták létre. Szerkezetében, működésében a szabadkőművesség mintája is kitapintható, és Szekér Nóra említi, hogy „magyar szabadkőművességnek” is jellemezték egyesek a szervezetet. A történész véleménye szerint a megalakulásnál szerepet játszhattak közvetlen brit sugalmazások és támogatások is.

A Közösség egyike volt azoknak a kezdeményezéseknek, amelyek Magyarország talpra állítását és felemelkedését a háború- és területvesztés, a kommün megrázó élménye után a gondolati megújulás, a modernizáció és a minőségnek eltökélt munka révén látták megvalósíthatónak.

A szervezet munkája komoly szellemi tartalommal a húszas évek végén kezdett megtelni, amikor a Bartha Miklós Társaság, az új baloldali értelmiségi nemzedék egész spektrumának bölcsője, a vezetés jobbratolóvá válása miatt felbomlott, s kirajzottak belőle a korszak vezető egyéniségei – József Attila, Illyés Gyula, Kodolányi János, Hamvas Béla, éppúgy mint radikálisan reformista katolikus és református fiatalok.

Ekkor történik meg a népi mozgalomnak nevezett, Szeredi Pál újkeletű elnevezésével „országépítő demokrata” szellemiség kialakulása, és ettől kezdve a korábban főleg Szabó Dezső megfogalmazásainak hatása alatt álló Közösség – csakúgy, mint a Bartha Miklós Társaság – e fiatalok korszerűbb nyelvén fogalmazza meg törekvéseit, amelyek középpontjában a társadalom demokratizálása, azon belül

a nagybirtokrendszer felszámolása és a nagytőke működésének szabályozása áll.

A Magyar Testvéri Közösség tagjai olyanok lehettek, akik apai ágon magyar felmenőkkel dicsekedhettek – valójában azonban ennek a kritériumnak sokan nem feleltek meg, különösen a vezetők között. A fő elvárás „a magyar sorssal való közösségvállalás” volt: így lehetett taggá a Moszkvával szemben álló magyar zsidó kommunista vezető Weissshaus Aladár is. Ebből is világos, hogy a magyar sors vállalását a *nemzet tagjává válásként*, rendkívül tágran értelmezte a Közösség, s ebben a fő kritériummá a 30-as évek során a náciellenesség lett – ezért is semmisítette meg a vezetőség összes dokumentumát 1944. március 19-én, a német megszálláskor.

A sejtek hierarchiája az Árpád-kori magyar nemzetségek szerkezetének mintáját követte: családok, nemzetségek, hadak és törzsek alkották. De egyébiránt a Közösség kerülte a formaságokat és rítusokat. Működése intelligens, differenciált és rugalmas volt, és sejtek öntevékenysége alapján. A tagokat akár többévi gondos megfigyelés és kiértékelés után hívták meg – a fő kritérium az elkötelezettség, a rendezett életmód, a megbízhatóság, a közösségi áldozatvállalás volt. A tagság egész életre szólt, bár „altatni” lehetett, és sokakat csendben kihagytak az információk áramlásából. De megkövetelték a holtig való titoktartást. Ezért is volt hallatlanul nehéz Székér Nóra dolga – a kutatómunkája elején még élő néhány tag alig akart interjút adni, és a leszármazottak általában keveset tudtak, tudnak a felmenők tevékenységéről.

Egészében véve egy modern lelkeségű, rendkívül pozitív irányultságú, a segítőkészségen és magas erkölcsiségen alapuló Közösség jött így létre, amelyet a kommunisták alvó állapotában is méltán tartottak veszélyes ellenfelüknek. Társadalomképük kialakításában döntő szerepe volt az említett népi írók munkáinak – viszonzásul a *Magyar Élet* című havi folyóirat és a Turul Kiadó körül egész kultúrafinanszírozó és -fenntartó rendszert hoztak létre közösségi tagok. Utóbbi intézményt a kormánypárti Turul Szövetségbe beépült, annak szellemiségét ellenző közösségi szárny teremtette meg.

A Közösség és a vele rokon egész sor értelmiségi formáció, amelyek együtt az új magyar közepet hozták létre a 30-as években, azon fáradozott, hogy a közgondolkodást kihozza abból a tragikus zsákutcából, amelybe a kormányerők 1919 nyomán, a történelmi felelősség egyoldalú magyarázatával magukat bezárták, és amelyből nem tudtak kilépni igazán sem a demokratizálás, sem a tulajdonszerkezet, sem a külpolitikai nyitás porondján, még ha felelősség az utóbbiban az elfogult és ostoba antanttörekvéseket súlyosan terheli. A problémát felismerő Teleki

Pál, Szekfű Gyula, Kozma Miklós, Zsindely Ferenc és mások tettek kísérletet a gondolkodás és a nyelvezet megváltoztatására, és éppen ők nyitottak a politikusok közül az új értelmiség felé. A közösségek mint belső embert is, Bajcsy-Zsilinszky Endrét tartották meghatározónak a nagypolitika szereplői közül, majd a 30-as években fellépő fiatal kisgazda politikusokat.

A sok radikális reformista hálózat, a korszerűen gondolkodó értelmiség, a rohamosan fejlődő magyar tudomány és ipar képviselőivel, a 30-as évek végén egyre jobban hatolt be a kormánypolitika körébe. Szociális és politikai reformok indultak el, és nyilván még nagyobb változások következnek be, ha a háború nem tör ki, és hoz Magyarországra új tragédiát.

Az új, korszerű közgondolkodás és köznyelv kidolgozása, majd a cselekvés is az új magyar középre hárult, együtt a hatékony és erős egyesületek és társaságok sorával, amelyek tagsága és tevékenysége át- meg átjárta egymást. A *Titkos Társaság* ezt a nagyobb hálót is bemutatja, számtalan kiváló tagjával és közösségi, valamint kulturális kezdeményezéseivel.

Szekér Nóra, igen jó érzékkel, keresi e mozgalomnak és szellemiségének külföldi párhuzamait is a 30-as években. Bőven hivatkozik a misztikus filozófusnőnek, Simone Weilnek *Begyökerezettség* című utolsó, 1943-as könyvre, amely nemrég jelent meg magyarul. Ez a csodálatos asszony az emberi méltóság, a munka tisztelete és a nemzet korszerű értelmezését keresi könyvében Franciaország összeomlása után, a háború alatt, londoni száműzetésben. Valóban meglepőek, de voltaképpen természetesek a párhuzamok benne Illyés Gyula néhány évvel korábbi, most újra megjelent *Magyarokjának* sok megfigyelésével. Simone Weil meditációi, filozófiai aforizmái nálunk Pilinszky Jánosnak méltán lettek misztikus vezetői – azonban „ez a francia-zsidó-keresztény gondolkodó”, ahogy T. S. Eliot jellemzi őt, a teljességben gondolkodott, amibe a földi lét élıhetőségének feladata is beletartozik.

És a korszakos modernista és vallásos költő Eliot vajon hogyan is került ebbe a képbe, Simone Weil közelébe? Úgy, hogy fiatal korában esti munkásakadémiákon tanított, éppen úgy, mint Bartha Miklós Társaság-beli magyar szellemi rokonai – József Attila, Illyés Gyula és Kodolányi János. Ezt onnan tudom, hogy atlantai barátom, Ronald Schuchard, az Eliot-összkiadás szerkesztője, alig néhány évvel ezelőtt meglepődve fedezte fel a hagyatékban az „elefántcsonttorony költőjének” kézzel írt jegyzeteit, amelyeket az előadásokra készített: munkásoknak Londonban, az angol irodalomról. De Simone Weiltől kanyarodhatunk nemcsak Eliothoz, hanem közelebbre is: az ugyan-csak zsidó születésű, misztikus katolikus költőhöz, Sárközi György-

höz, a népi írók centrumának megbecsült és igaz tagjához, aki a Dózsa-háborúról írt regényt, és sorsára mártírként tett pecsétet.

Az élet gazdagabb, mint ahogy gyatra kategóriáinkkal leírni igyekszünk. S a 20-as és 30-as évek bizony nagy szellemi korszak volt egész Európában, magas lelkeségű egyéniségekkel és közösségekkel, erős elszánással a leselkedő sátáni tragédiák árnyaival szemben.

Végezetül vessünk még egy pillantást a „faj” kérdésre a Közösséggel kapcsolatban, Szekér Nóra elemzése nyomán. Az etnikai kritérium mögött Szabó Dezsőnek az a pontos, és korántsem rasszista élű elemzése állt, hogy a modern magyar középosztály kialakulásában a német és zsidó elemek képeztek túlsúlyt a 19. század második fele óta, és sajnálatosan csak felületileg asszimilálódtak a magyar kultúra korszerű és időtálló értékeihez. Ezért növelni kell a magyar származásúak arányát a középosztályban, vélte Szabó Dezső, s valóban, a Közösség tagjainak jelentős része volt első generációs értelmiségi.

Fontosabb azonban annak kiemelése, írja Szekér Nóra Gombos Gyulára is hivatkozva, hogy a *faj* szót a közösségek, Ady Endre nyomán, mint Szabó Dezső is, a *nemzet* jelölésére használták. Ezt az 1900-ban még ártatlan szót Ady a nemzet szó elhasználódása miatt választotta ki, mert a politikusok száján üressé, értéktelenné vált.

A *fajtam* tehát a *népem* volt Ady és a közösségek számára, a javarészt elszegényedett és alacsony sorú magyar nép, s a Közösség ennek védője kívánt lenni, s nem „fajvédő”, mint a többnyire politikai indítatású lejáratók sommásan és könnyedén állították.

Az ebben az esszében általam említett nevek csak töredékét képezik az új magyar közép minden rendű és rangú sok képviselőjének, aki Szekér Nóra könyvében felvonul. Micsoda skála, micsoda gárda, micsoda gazdagság! Jó tudni, hogy eleink ennyien, s ily kiválóak voltak.

Jó volna elmondani, hogy méltók vagyunk a gondolatokra és értékekre, melyeket reánk hagytak.

Elismerés illeti a Jaffa Kiadót, és a sorozatszerkesztő Müller Rolfot és Ablonczy Balázst, hogy kezdeményezték Szekér Nóra kiváló, kettős funkciójú munkájának létrehozását. A könyvet olvasmányossá teszi a szerző intelligenciája és természetes stílusa – de tudományos alapmunkának is számít, rengeteg, bár terjedelmi kényszerből olykor lecsúszasztott jegyzetével, kiváló bibliográfiájával és névmutatójával. Szépen nyomtatott, szépen kötött, jó minőségű könyvet kap kezébe az olvasó.

Csalódást és meghökkenést csak a borítókép kelt: vörös keretben, kékes homályban, vörös atillában öt arctalan férfiú áll félkörben velünk szemben. Felettük az országcímer két angyala lebeg, de a címer helyén kulcslyuk. Nos, ez a borító csak posztmodern fintorként értelmezhető – hacsak nem szándékosan fordul szembe a könyv szel-

lemiségével. A Közösség tagjainak a koronás címer fontos volt, de a fehér neobarokk angyalok aligha. Modern, meglehetősen érdektelen öltözékekben jártak, atillát aligha viseltek. Mondhatni, akkoriban éppen érthető tartózkodásból sem. A könyv néhány, sajnálatosan kevés fotójából ez világosan kiderül.

De Donáth György a kivégzéshez emelt fővel, sötétszürke öltönyben lépdelt a katonák között.

MAJOR TAMÁS SEMMIT SEM TANULT ÉS SEMMIT SEM FELEJTETT

2. rész

Ablonczy László

Tűnődve meredünk az idő mélyébe. Major Tamás bolsevik-elvtársi hűségében 1957. április 12-én Kállai Gyulához írt levelében áll: *„Határozott állásfoglalással le kell zárni a szövetségben működött vezetőségi tagok politikai tevékenységének elbírálását. Gondolok itt Bessenyei Ferenc, Sinkovits Imre, Darvas Iván, Szakáts Miklós és még mások személyére. Az említett négy színész közül pl. az első háromnál szükségesnek tartanám, hogy megfelelő magasabb helyen fejükre olvassák káros tevékenységüket és ezért bírálatban részesüljenek. A negyediknél [Szakáts Miklós] megvizsgálandónak tartom, hogy nem kell-e súlyosabb rendszabályhoz nyúlni.”* Kállai Gyula a címzett, de néhány napja a kérdés hivatalos területi felelőse már Aczél György volt, aki március végén Párizsban a magyar követtől tudta meg: távollétében miniszterhelyettessé nevezték ki. Huszár Tibor (Aczél és korunk) idézi az érintettet, aki a döntés ellen tiltakozni hazasietett a francia fővárosból. Kádár gyorsan elintézte Aczél: *„...kerültél te már rosszabb helyre is a megkérdézésed nélkül...”*. Kádár döntésének előzménye, hogy az MSZMP ideiglenes vezető testületének ülésén, február 26-án Aczél saját korábbi, Nagy Imrével és a forradalommal kapcsolatos megengedő véleményét kritizálta. *„Akik februárban elleneztek Nagy Imre bíróság elé állítását, azokat júniusban kirúgták a központi bizottságból”* – írja Huszár. Aczél fordulata már pártszerűnek minősült, noha a pártvezér dohogva nyugtázta fordulatát. Kádár március 20. és 28. között Moszkvában járt, s a Hruscsovval folytatott tárgyalásokon Rákosi hazatérését sikerült megakadályozni.

Áprilisban tehát, amikor Aczél hivatalba lépett, a megtorlások újabb fejezete kezdődött; letartóztatták Déry Tibort, s a színházi világ is sorra került. Az idősebb Magyar Bálint Biszku Bélához írott, április 25-i levelében emlékeztetett: korábbi találkozásukon Szakáts Miklós ügye szóba került, akit a Néphadsereg Színház igazgatója védett, mondván, színésze nem támadta, hanem helyzetét „taktikailag még erősítette is”. *(Bukásra ítélt siker)* Méltatlan viszont, hogy Magyar Bálint színháza dicséretéért azt állítja: az október 30-i társulati ülésen *„... egyszerre zuhlott szét a Nemzeti és a Madách Színház együttese.”*

Egyenesen fogalmazva: a forradalom tisztító voltát, vagyis a társulati, művészi és politikai szuverenitási küzdelmet ellenforradalmi, önpusztító folyamatnak ítéli azért, mert mentora, Major Tamás hatalmát megrendítette. Magyar Bálint vélekedését tekintsük „taktikai” érvnek arra, hogy mentse színészetét, ám nem járt sikerrel. A színházi szövetség forradalmi bizottságában működő Szakátsot Török Tamás *Esperanza* című darabjának hatodik előadása előtt, május 21-én letartóztatták, direktora hiába várta. S hiába kérte Szénási Géza legfőbb ügyész segítségét is, semmi válasz. Major Tamás „súlyosabb rendszabálya” működött. Szakátsot Harangozó Szilveszter, később miniszterhelyettes, „Cyrano” néven beszervezte Kistarcsán, megalapozván ezáltal szakmai karrierjét. Szakáts az elkövetkezendő években színi és művészeti életünk spicli-élmunkásaként dolgozott. Sinkovits Imrét is módszeresen vattatásra hurcolták egy budai villába és rendőrségi szobákba: faggatták az emberekről, eseményekről. Félelem és rosszullét szorította napjait; nem bírta tovább, s rettegését legyőzve, egyszer megkérdezte a vattatót: csak nem besúgónak akarják beszervezni?... Többet nem vitték, el, de sorsát megnyomorították.

Győr kultikus helye volt a forradalomnak, a kádári leszámolás ennek megfelelően tette célponttá. Földes Gábort, a győri színház kommunista főrendezőjét, aki a mosonmagyaróvári sortűz apokalipszisében még ávósokat is mentett, s a további napokban a békés társadalmi átalakulásért dolgozott, letartóztatták, s május 3-án kihallgatták. Május 17-én és 18-án a színház tagja, Kéri Edit levélben kért segítséget Majortól (OSZMI -2014. 117. 2. jelzet). Nincs nyoma, hogy Major lépett volna ekkor, Földes további sorsát ismerve bizonyosan nem. Mert az események sodrában ügyét nemhogy elkülönítették, de szervezkedési csoport részeseként meneteltették a bitó alá. A megyében elterjedt a szóbeszéd, hogy felgyorsítják a rendőrségi és bírósági eljárásokat. Szigethi Attila országgyűlési képviselő (!), a Hazafias Népfront országos vezetőségének tagja, a győri forradalmi bizottság elnöke öngyilkosságot kísérelt meg május 17-én. Földesről is faggatták, de Szigethi nem segítette a pribékeket. Szigethi önpusztító gesztusa Földest is megrendítette, s talán már ekkor fölsejlett előtte: az élete a tét. Szigethi második kísérletre aztán végzett magával.

1957 elején éledezni kezdett a színházi, művészi élet. Február 8-tól hetente megjelent a *Pesti Műsor*, a főiskolások is újrakezdték a munkát, első nyilvános vizsgálóadásuk az Uránia színpadán Kleist *Amphitryonja* volt; s a Jókai Színház évtizedes némaság után az emigrációban élő Zilahy Lajostól hirdetett bemutatót (*A szűz és a gödölye*). Páger Antal pedig tizenhárom év múltán a hatvanéves jubileumát

ünneplő Vígszínházban március 16-án Molnár Ferenc *A hattyú* című játékában Albert herceg szerepében léphetett újra színpadra, majd következett egykori parádés sikerének felújítása: Kántor János szerepe Kodolányi *Földindulásában*. S már a kádári rendszer internacionális hitelesítése is elkezdődött azzal, hogy március második hetében négy estén Yves Montand koncertezett az Erkel Színházban. Mint Montand Tardos Tibornak elmondta (*Irodalmi Újság*, 1967/1), hatalmas vita előzte meg, hogy a keleti koncertkörútját lemondja-e.

A *Film Színház Muzsika* címmel május 17-én indult lap Fejér István vezetésével váltotta a forradalom előtt megjelent *Színház és Mozi* s a havonta szerkesztett *Színház és Filmművészetet*. Palló Imre, Szabolcsi Bence, Ruttkai Éva, Tolnai Klári, Fábri Zoltán, Heltai Jenő mellett Major Tamás üdvözlő sorai is olvashatók az első számban: „... végre itt az új színházi lap, mert ha jól szerkesztik és jól írják, akkor a színészek és a közönség kapcsolatát nagyon elmélyítik... Azt hiszem, ha a közönség bepillanthat ennek a harcnak valóban művészi kulisszatitkaiba, akkor bensőségesebben együtt érez a színésszel.” Keserves mosollyal olvassuk a harc módozata és a nagyérdemű beavatásának érdemes voltát, mert a lap tudatta: befejezték a *Gerolsteini kaland* forgatását, de arról szót se ejthetett, ami a főszereplővel, Darvas Ivánnal történt: alig egy hét múlva, május 25-én éjszaka letartóztatták. Mint Gábor Miklós feljegyezte, Tolnai Klári segítséget kérve felkereste Majort. Megkésve is ámulunk a helyzeten: Darvast Major pártolja? Major persze virtuóz komédiás a politikában is: „Nagyon kedves volt. Szerinte Ivánt Horvai Pista küldte a Nemzetibe. – Szóval Majornak még mindig fontos, hogy Horvai Pistán üssön egyet.” (*Sánta szabadság* – 1957. május 26.) Tolnai Klári és Gábor Miklós alighanem téved, mert Major sokkal inkább az október 30-i társulati gyűlést nem tudta elfeledni, amikor a Nemzeti társulata föllépett ellene, és lemondásra szólította fel. A petícióval Darvas hevítette cselekvésre a Nemzeti társulatát. Ennek nyomán másnap Major közóhajra lemondott. S majd a december 1-jei társulati szavazáson 94 voksból egyet kapott mint rendező, s mindössze tizenheten jelölték arra, hogy az intézőbizottság tagja legyen. Ilyenképpen Darvas Ivánnak a Nemzetiben felolvasott mozgósító röpirata a Nemzeti igazgatóját halálosan megsértette. Major utolsó élet-vallomásában (Koltai Tamás: *Major Tamás – A Mester monológja*) is rágalmazta a színészt: „Odajött Darvas Iván golyószóróval az oldalán”, pedig ez hazugság, mert Darvas a Madách társulatának nyilatkozatát vitte és olvasta fel a Nemzeti együttesének.

A *Film Színház Muzsika* első száma Németh László *Széchenyije* alakítójához, Timár Józsefhez írott levelét is közölte. Alig egy hét – és Darvas Iván elhurcolásának napján betiltották a *Széchenyit*. Ádám Ottó

rendezésében a mű tizenkét előadást élt meg a közönség tüntetéserejű ünneplésének kíséretében; a színen: házkutatás, titkos iratok, besúgó, öngyilkosság... a legnagyobb magyar sorsát megjelenítve. Ebben a dúlt magyar jelen időben lélekperzselő időszerűség. Ám az is igazolódott: a diktatúra és a cenzúra képzelete mindig korlátozott, hiszen arra mégse gondolhatott, hogy a feldúlt döblingi szoba látványa is tapszuhatagra indítja a közönséget. Miért engedélyezték az előadást? Már az 1956/57-es évad tervében szerepelt a *Széchenyi*, s épp 1956. október 20-án, a *Galilei* bemutatója előtti délutánon járt Tímár József Németh Lászlónál, hogy a dráma és a szerep kérdéseit megbeszéljék. A Fővárosi Tanács osztályvezetője, Szőnyi József a budapesti színházak műsorpolitikáját összegző 1957. március 19-i levelében is jelezte egyet nem értését (MOL XXXV. 1.a.1. 1957. 12. őrzési egység – az MSZMP Budapesti Ideiglenes Intéző Bizottságának ülései). Am csapdahelyzetben volt a Kállai Gyula felügyelte aczéli vezetés, mert a Kádár-kormány március 15-én Kossuth-díjat adományozott Németh Lászlónak. Ilyenképpen a kitüntetett író darabjának próbáit mégse tilthatták be. Engedték, vélhető: a hatásra, a nézőtér érzékenységére a cenzor, a hivatalnok és a belügy is teszt-igénnyel tekintett, ám gyorsan megelégteltek a forró hangulatot, így a *Széchenyi* eltűnt a műsorból. Amelyet 1948-as zeneakadémiai beszédében Major Tamás (olvasatlanul) egyszer már kiűzött a magyar színpadról. Találgatni is fölösleges Kállai Gyula és Aczél eszejárását: a *Galilei* maradhatott a Kossuth-díj fényében, s gyorsan eltűntették a *Széchenyit*. Két Németh-dráma soknak mutatkozott, hiszen a *Galilei* előadásain színpad, Bessenyei alakítása és a közönség lélekben összeforrt, ahogyan Gábor Miklós naplójában írta: „Mikor azt mondta, hogy félt, ha éjszaka kocsikat hallott közeledni, sírva fakadt, és a közönség vele sírt – meséli Saskia” – azaz Ruttkai Éva (*Sánta szabadság* – 1957. május 27.)

Kállai Gyulának írott idézett levelében (április 12-én) Major pontokba sorolta a feladatokat: „Kulturális területünk egészen erősen érezhető ma az irányítás hiánya. ... eljött az ideje annak, hogy erős kézzel nyúljunk az elvi kérdésekben igen bizonytalan talajon mozgó értelmiségünk hóna alá, és az eddigénél sokkal határozottabban mutassuk meg számára az ellenforradalom okozta káoszról kivezető egyedüli helyes utat.” (Szigorúan bizalmas) Gazdasági, fizetési javaslatok mellett már újra személyek kiiktatását javasolta. „Egyidejűleg felül kell vizsgálni a színházak jelenlegi vezetőinek névsorát, és az ideiglenes megbízásokat meg kell szüntetni. Szükségesnek tartok bizonyos személyi változásokat, így pl. helyesnek tartanám Egri István leváltását.” Őt nem is az osztályharc jegyében, mint egykori szociáldemokratát óhajtott elcsapatni direktorságából: két nyomósabb ok lappangott javaslatá mélyén. Egyik: 1945 után Egri a Nemzeti sikeres rendezőjeként Major

szembe mondta galádságait, és otthagya a színházat, mert Major hi-tegette, de rendezéssel nem bízta meg. Major nem felejtett, mert Major sose felejtett, legfőbb elföldelte emlékeit, s kivárt. De tán súlyosabb ok is mozgatta: Egri a Petőfi Színház társulatának közakaratóból, művé-szi megbecsültsége folytán vezette a színházat. Azaz ötvenhat szelleme élt a Nagymező utcában. Vagyis a művészi és intézményes szuvereni-tás jegyében működtek. Major vélhetően nem egyeztetett a fővárossal, de Szőnyi elvtárs március 19-i feljegyzése is szorgalmazta Egri eltávolí-tását, s Marton Endrét, a Nemzeti új Kossuth-díjas főrendezőjét javasol-ta igazgatónak. Marton maradt, Egri egy év menedéket kapott, amint Palló Imre, az Opera igazgatója is.

Példaszerű pártosan dolgozott Major: április 3-án, a főiskolán, a fel-szabadulás ünnepén, ahogy „Képesi Endre” ügynök jelenti, a *Hazám* és *A város peremén* című verset szavalta, és „nagyszerű beszédében” az illegalitás és a felszabadulás időszakát idézte, majd szólt a „jelenlegi állapotról”. Olty Magda, a Nemzeti tagja, Major kreatúrájaként, új rek-torként is szólt: „... teremtsük meg itt is a nyugodt életet, a harmóniát”, majd Majorra hivatkozott. Az ügynök kritizálta az ünnepi műsort: egy dal se hangzott el, se a magyar, se a szovjet himnusz, sem az Internacionálé. (ÁBTL 3.1.2. M-19593) A *Pesti Műsor* tudatta: „megalakult a Nemzeti Szín-házban az MSZMP ideiglenes intéző bizottsága. Vezetői: Major Tamás igazga-tó, Berczeller Antal gazdasági vezető, Halász Kálmán főtitkár. Az ülésen Major Tamás beszédéhez Somogyi Erzsébet, Baló Elemér, Kemény László és Darvas Ernő szólt hozzá.” (április 19.) Szűkre szabott elvtársi társaság. A Forradalom előtt a Nemzetiben 120 MDP-tag volt, s az utódpártba, az MSZMP-be 33-an jelentkeztek, ebből csak hat volt művészi állományban. (ÁBTL 3.1.9. V-150394) Bessenyeivel az élen a Nemzeti vezető színészei, de sok munkás, dolgozó is visszaadta a tagkönyvét, s nem óhajtottak még egy-szer ugyanabba a szennyezett folyóba lépni.

Feladatok a pártépítésben és a színpadon: április 7-én délután ½ 5-ös kezdéssel Major–Marton–Gellért korábbi rendezésében újrain-dult a *Tragédia* előadása, melyben Ungvári Lászlóval váltva Major ala-kította Lucifert. Április 19-én a Nemzetiben Illyés Gyula fordításában García Lorca *Vérnász* című darabjának bemutatója következett. Fehér arccal, kék ragyogásban, hegedűszó kíséretében, a színpad előterében Major alakította a Hold szerepét, jelenésként mondta a poétikus sors-monológot. Az előadás más pillanataiban Titkos Ilonával (A Halál, mint koldusasszony) némán tűntek fel. A dráma ügyelőpéldányának belső lapján még Illyés Gyula fordításának eredeti címe szerepel: *Véres menyegző*. Az átböngészett ceruzabejegyzések arról is tudatnak a meg-sárgult gépiratmásolatról, hogy voltaképp az egy monológnyi szere-

pet Marton Endre kettőzte, mert Major mellett vagylagosan Sinkovits nevét is a szereplistán olvashatjuk. Lorcához híven a „fiatal favágó” (mint Hold) alakja inkább illet Sinkovitsra, mint Majorra, de a sűgőpéldányban egy talányos jelzés tűnik elő. A monológ nyolc sora ceruzával bekeretezve látható, és mellette áll: „Sinkovits nem!” Idézzük a szöveget: „... A legálmossabb / fémeken nőtt hamu mezőn / a tűz taraját keresi / háztetőn és hegytetőn. / Engem hord mégis a hó / széles jáspis vállain / keményen és hidegen a tó / engem rejt el vize mélyein.” Mire gondolhatunk? A színlapokat tanulmányozva Major Sinkovits csak ősszel váltotta. Netán a kihallgatásokra beidézett, elhurcolt színészre váró sors miatt mentesítették a szöveg elmondásától? Immár nincs kitől kérdezni, miért a talányos tiltás.

Tavasszal sűgő beosztásba a Nemzetibe szerződött Czapkó Endre. Jelentéktelen tény, de úgy már érdekesebb, hogy hamarost titkári beosztásba került Czapkó elvtárs. Sűgőből „Fekete Gyula” néven besűgő lett, hogy aztán a színház idegközpontjából, a művészeti titkárságról továbbítsa a híreket. Egyébiránt Major Kállai Gyulának címzett óhaja teljesült, mert 0019/10/1957-es ügyviteli számon „Szigorúan titkos” jelzettel, még Kossuth-címeres papíron, dr. Kenyeres Ágnes, a Művelődésügyi Minisztérium színházi osztályának vezetője levelet írt a Nemzeti Színház igazgatójának: „... határozatomat tudomásulvétel végett megküldöm azzal, hogy Mészáros Ági művésznő, Bessenyei Ferenc, Sinkovits Imre, Somogyvári Pál színművészeket határozatom keltétől számított hat hónapi időtartamra foglalkoztatni nem szabad.” Az említett színészekkel névre szólóan is tudatta Kenyeres Ágnes: „Az ellenforradalmi események során és az azt követő időben tanúsított magatartása miatt hivatásos előadó-művészi működési engedélyét a jelen határozatom keltétől számított hathavi időtartalomra megvonom, és erre az időre mind a Nemzeti Színháznál való fellépéstől, mint pedig a színházon kívüli bárminő szerepléstől eltiltom.” Azt is közli, hogy fél év múltán a Nemzetiben szerepelhetnek, de mindennemű külső szereplés tilalma további fél évre változatlan. Bárminő kihágás pedig „... egy évig terjedhető börtönnel büntetendő”. A színház munkáját tekintve képtelen határozat, hiszen Mészáros Ági a színház csillaga, Bessenyei két Illyés-darab főszerepétől fosztottan is a Nemzeti vezető színésze, de Sinkovits Imrének is már rangja van, így együtt eltiltva a színpadtól a repertoár összeroppanását is jelentheti az őszre. S főként: ínséges, fölbomlott társadalmi életben a színházi estéket a népszerű színészek segíthetik. A kommunista politikust a színigazgató felülbírálta. „Major védi a színészeket körömszakadtáig és azt mondja, nem ezek a bűnösök, ezek csak eszközök voltak. Őszerinte Egri István és Horvai István a főbűnös.” („Meszlényi” jelentéséből, 1957. június 3. Á.B.T.L 3.1.2. M-18667/29) Major a színházi em-

ber és Major a párt hű katonája – a kettő dialektikus szimbiózisban üzemelt benne. Bizonyos, hogy Kenyeres Ágnes csak postázta Aczél diktátumát. Major aztán elérte: a nevezett színészek büntetését úgy mérsékeltek, hogy a tiltás csak a külső munkára (rádió, film, szinkron) vonatkozzon, így a színházban tovább játszhattak. Bessenyei Ferenc emlékezete 1989-re így szépítette: „Eltiltottak minden közszerepléstől... A Nemzeti Színházon kívül nem léphettem föl. Játszottam tovább a nemzet nagy hőseit, Kossuthot, Dózstát. Dózsa beszéde Szegeden. Hétezer ember tapsol...” (12 nap, amely...) Valójában akkor már egyik szerepét sem játszhatta Bessenyei; a Kossuth–Görgey dráma, a *Fáklyaláng* majd csak 1968. január 12-én kerülhetett újra a Katona színpadára, a *Dózsa György* pedig 1971. augusztus 15-én, és még két estén szerepelt ama hétezer nézőszámú szegedi szabadtéri műsorban.

Viselődtek a művészek a tavaszon; „Meszlényi” a színészek kihallgatásainak visszhangját is fölsorolta jelentésében. Például: „Mindenkinek most Bessenyei miatt izgul – ezt szeretnék megmenteni attól, hogy ne legyen semmi következménye a kihallgatásának. S ebben bíznak is, mert Major is hajlandó támogatni minden erejével.” (ÁBTL.-3.1.2.-M 18667/2/367) Egy másik jelentése (június 4.) Bessenyei véleményét tudatta: „Hazánk először a mienk és csak ezután a ruszoké, márpedig vannak, akik szeretnék, hogy fordítva legyen, és ebből adódik a legtöbb baj.” (Á.B.T.L. M-18667/2) Június 20-án a Tolnai Lajos utcában Bessenyeit tanúként hallgatták meg Darvas Iván ügyében. Tárgyszerűen beszélt, úgy, ahogy történt az október 30-án a Nemzeti társulati ülésén, majd a forradalmi tanács alakulásáról a Kertész utcai szövetségi székházban, este pedig a petíció felvételéről a Parlamentben. A rémhírek, a találgatások nyomasztó estéi, éjszakái a Nagymező utcai színészklubban. De sorra következett a kihallgatáson Raksányi, Sinkovits, Somogyvári Pál, Ruttkai Éva, Gábor Miklós. A félelem oldása konyakkal, fröccsel, vagy kedéllyel, s mint: „Sinkovits barátai előtt gúnyosan sorolta fel bűneit, és cirkszt űzött mind a kihallgatásából, mind pedig a várható eseményekből.” (Á.B.T.L. 3.1.2. M-18667/2) Várható következmények? Jókedvbe csomagolt szorongás. Sinkovits sem tudta megélhetésének holnapját, Major a színház menetét és színészeit mentette ugyan, de megfosztva külső jövedelemtől. Sinkovits az Aranycsapat Lóránt Gyulájának játékgyártó műhelyében dolgozott szabadidejében, barkácsolta a Miki-doktorokat. S a további hónapok története: Major szervezésében hívták a színészt a minisztériumba. Aczél nyilatkozatot akart: a *Népszabadságban* ítélt el a forradalmat! Sinkovits nem engedett; s még kétszer visszatért, vitázott, majd végül Aczél egy tajtékos váddal provokálta s egyben lezárta a beszélgetést: „Maga kövezte ki az utat a Petőfi-szobortól a Köztársaság téri akasztásokig.” „Hát hol volt ön az elmúlt hónapokban? Kizárólag a Szent István park környékén tartózkodott” – válaszolta Sinkovits.

Segített Major Sturcz Edit ügyében, aki a miskolci színház tagja volt, s a helyi rádióban néhány verset mondott, és ezért letartóztatták. S mint a *Mestersége: színész* című tévéműsorban elmondta (1996): a miskolci fogdából kénytelenek voltak vonathoz kísérni, mert a budapesti rendőrség idézte. Mint a belügyi iratokból kitűnik: nevesítették is az Obersovszky Gyula, Tóth Ilona ügyben. (ÁBTL 3.1.2. M 18667/1. február 22-i jelentés) Sturcz Major jóindulatát kérte, aki segítséget ígért: „... fejesekkel beszél.”. Mi történt? „Meszlényi” ügynöknek Sturcz így beszélte el: „Szeretett volna külföldi rádiót hallgatni és megnézni, hogyan készül az illegális munka, röpcédula stb., és ezért Gáli József író rábeszélésére velük ment ki a Domokos utcai kórházba. Ott rádiót hallgattak, és megnézte a röpcsiket. Majd fáradt lett, és lefeküdt. Arról nem is tudott, hogy akkor éjjel ott egy embert meggyilkoltak” – ez az az éjszaka volt, amikor Tóth Ilona az ellene felhozott hamis vádak szerint meggyilkolt ott egy embert. (ÁBTL-3.1.2. –M-18667/2/ 323) Sturcz Editet Major több dramaturgiai húzással kimentette a szovjet katona és a magyar belügyes gyilkosságának rágalomvadjából.

Komor, tragikus művek után derű következett a Nemzeti színpadán: Nagy Ignác *Tisztújítás* című darabjára készült a Nemzeti, s felléptidíjasként szerződtette Sturcz Editet – a *Pesti Műsor* előzetesében neve még így szerepelt. Egyik próbán – így mondta a tv-interjúban – a rendező, Várkonyi Zoltán megkérte: változtassa a nevét Soós Editre. A *Tisztújítás*ban a továbbiakban a színlapon, az újságokban, a filmekben Soós Editként szerepelt, és ezzel személyét kivonták a Tóth Ilona-perből. Soós Edit ügye a filmgyárban is politikai hírré vált, így egy készülő alkotásban (*Nehéz kesztyűk*) elvették tőle a szerepét. Majd váratlanul visszaadták, s újabbat is kapott Máriássy Félixől (*Külvárosi legenda*). Mi történhetett? Más aligha, csak a Kádár Jánosnál is hiteles Major intézhette el, hogy Soós Edit találkozzon a legfőbb ügyésszel, Szénási Gézával. Erről tévévallomásában Soós Edit hallgatott, de a Hungária kávéházban „Meszlényi”-nek 1957. május 17-én említette: „... közel két óráig beszélgetett. Az megnyugtatta, hogy semmi bántódása nem lesz. Így a Nemzetiben is megtarthatja szerepét és idővel odaszereződhet.” (ÁBTL-3.1.2.-M- 18667/26 323) Jelzett belügyi jelentésben olvasható Soós Edit védekezése, miszerint. „... azon a bizonyos kórházi estén, mikor Tóth Ilonának a gyilkosságot elkövették, ott volt ugyan a kórházban, de aludt. S nem vett semmiben részt, még a rádióhallgatásban sem.” A jelentések Kálmán György partnereként említik a színésznőt, de vélhetjük: ezen a tavaszon Major Soóst több céllal is a maga körébe vonhatta; egyet említve, amit a már beszervezett Szakáts majd 1958. február 27-én „leadott” Nagy Antal nyomozónak: „Soós Edittel vasárnap beszéltem, és elmondta, hogy míg én le voltam csukva [1957. május–június – Kistarcsa],

Major elvitte Karinthyval [Ferencsel] a Mátyás pincébe, ahol a svéd kultuszminisztert látták vendégül, s Major Soóssal és Karinthyvel bizonyította, hogy »íme forradalmár írók és színészek is dolgoznak«. S mikor többek között rólam is érdeklődött a miniszter, Karinthy és Major kijelentették, hogy »disznóság, ami velem történt.«" (ÁBTL -3.1.2. -M-17376/195) A jelentés annyiban téves, hogy svéd miniszter nem járt Pesten – nyilván titkoszolgalati megbízatással is, a svéd követség embere „tájékozódott”.

A korábbi évek színházi felügyelője, Kende István, a minisztérium főosztályvezetője 1957. április 26-án Kádár Jánosnak címzett levelében háborgott: engedékenység és opportunizmus jellemzi a színházi területet. Kezdte az Operaházzal és Palló Imre igazgató piszkolásával, folytatta Greguss Zoltánnal, a Madách direktorával, majd több személy elleni vádzuhatag következett: Darvas Iván, Szakáts Miklós, Somogyvári Rudolf... képtelenségig fokozott rágalmak, például: utóbbi „októberben fel akarta akasztani kommunista kollégáit”. A vad-balra hangolt Kende szerint „... elnyomták a kommunista művészeket, s szakadatlanul előre vitték a jobboldaliakat. Ebben igen gyakran a Nemzeti Színház járt élen – igaz, nagy művész! – azt a Mészáros Ágit, akinek szovjetellenes nyilvános szereplése közismert.” Kende javallata: „Mi nemzeti hőst csinálhatnánk pl. Baló Elemérből, meg Kőművesből [Sándor], akik már 1919-ben is bátran, keményen mellettünk álltak.” (Kedves, jó Kádár elvtárs!) A politikai vezetés nem bírt az írókkal, így csak Kende-színvonalú Irodalmi Tanácsot tudott testületté szervezni. A teátrista névsor azért rangosabbra sikerült április végén, mert Aczél érzekelte: a színháziasok más-más okkal engedékenyebbek. Így alakult a Színházművészeti Tanács: Gellért Endre, Hont Ferenc, Magyar Bálint, Major Tamás, Marton Endre, Mészöly Tibor, Nádasdy Kálmán, Simon Zsuzsa, Somló István, Szinetár Miklós, Téry Árpád, Timár József, Upor Tibor. Elegyes társaság: művészi tekintélyek, baloldali árnyalatok, ÁVH-s, moszkovita és rákosista színeződéssel, és a forradalomban polgári tartózkodást mutató személyek, akik a politikát és Aczél György hitelesítését, erősítését voltak hivatva igazolni. Az említett elvtársi vonal jól érzékelhető, s ebből következően Aczél pontosan tudta, hogy neki nem Timár József, hanem a Központi Bizottság tagja, Major Tamás a fontos. S aligha volt szava bármiben is a színészszakszervezet mellett életre hívott tanácsadó testületnek, melynek névsora: Lukács Margit, Sennyey Vera, Tolnay Klári, Apáthi Imre, Kovács Károly, Kőműves Sándor – és dr. Németh Antal, egykor a Nemzeti Színház igazgatója, aki tizenegy éves anatómia után Kaposváron újra rendezhetett.

Várkonyi Zoltán élet-vallomásaiban, s a róla szóló emlékkönyvben (*Várkonyi Zoltán*) is feltűnően kerüli a Major-idők Nemzetijének történetét. Várkonyi 1945 után a Művész Színházat igazgatta, ám bol-

dog-küzdelmes direktorságát a Major vezette testület szüntette meg az államosítással. S mint később Várkonyi szólása volt: javára szólt Majornak, hogy hátából nem húzta ki a kést, mert szerződtette a Nemzetibe. S hogy nyugati-polgári kómájából ébressze Várkonyit, 1949 és 1951 között Szimonov, Lavrenyov, Mihajlov, Vlagyimir-Szamaljov Lev és Háy Gyula darabjaival rendelte ideológiai gyógykúrára. Röpke vígszínházi távollét után 1952-ben Várkonyi visszatért, s az átképzési idők csöndesülő mániájában már Moliére-t és Vészi Endre-darabot is érdemelt, s játszhatta például Higginst a *Pygmalion*ban. Gábor Miklós naplója (*Sánta szabadság*) 1957 első hónapjaiból számos érdekes és fontos tény feljegyez Várkonyiról. Mert a Nemzeti színész-rendezője szabadulni akart Major köréből. *„Nekem el kell jönnöm a Nemzetiből... én nem bírom se az ottani nagyságokat, se Tomit”* – idézi Várkonyit a január 22-i Gábor-jegyzet. Némely beszélgetést átlengi Várkonyi távozási dilemmája: vállaljon-e színházvezetést? Csábul, mert nem feledi Művész Színházát. De a hatalom biztatását is érezheti, amit Gábor Miklós a pártközpontban Lakatos Évával való találkozásról idéz: *„... maguk rosszabbtól félnek, mint ami volt! – mondja, amikor meghallgatott –, mert ne féljenek, nem megyünk vissza, és nem engedünk nivócsökkenést! – Mi nem kívánunk kapitalista színházat, tudjuk, hogy ott mennyi a szemét. De nem kérünk a halálosan megmerevedett szovjet művészetből se! A legjobb mégiscsak Nyugaton van. Olivier, Brecht... Brecht kommunista...”* – így Lakatos (április 9.). Gábor feljegyezte Várkonyi monológját: *„Mást nem kaptam a párttól sem, csak pofonokat, bírálatot, rúgást, voltam kozmopolita, angol kém, amit akarsz... most szeretném, ha ők hívnának engem, ha nem mindig én kínálkoznék. Bár hiszen azt is megtettem...”* (április 11.). A fentebb említett, Lakatos-féle elvi futamban Várkonyira utaló vélekedés is előtűnik, hiszen Művész Színházára a hitvány nyugati import vádja is ömlött egykor, épp Major diktátuma nyomán. Horvai 1956-os őszi távozása után Greguss Zoltán ideiglenes igazgatóként irányította a Madách ügyeit, így alighanem Majornak ismét volt elvi ürügye, hogy Várkonyi direktorságát vétőzza magas elvtársi körökben. Várkonyi ajánlkozott, de Major ezt nem mutatja, hanem újabb játékaról értesülhetünk. Május 24-én Várkonyi rendezésében hatalmas siker, a játékkedv diadalos zuhataga a *Tisztújítás* bemutatója a Nemzetiben. Másnap Várkonyi így vélekedett Majorról: *„Derék ember lett belőle... már tud örülni mások sikereinek, és ha segítséget ígér valakinek, megtartja szavát. – Aztán felteszi a kérdést, elküldje-e majd a színházról ezt meg azt a gyenge színészt? Nem mondják-e majd, hogy politikai okokból küldte el?”* A „mások sikere”: itt a *Tisztújítás*, mert Major is parádézik. Czimer Józsefet idézve: *„Az előadásban a szocialista realizmusként becézett naturalizmus félrevetése, a színészi játéktól a díszletekig és a kellékegig a színház*

játék voltának hangsúlyozása szakmailag egyenesen forradalmi váltásnak mutatkozott.” (Átszállás ugyanarra a vonatra) Major alakítását pedig így dicsérte Illés Jenő: „Csodáljuk Major groteszk humorát, sokat derülünk hát Langyos doktor szerelmes nekibuzdulásainak, ügyetlen és kényszerűség-szülte férfias helytállásán, remegő inakkal elmondott hamis tirádáin. Mulattatóan csetlett-botlott előttünk egy gyáva ember, akit sorsa a kellemetlen közéleti szereplés porondjára taszított.” (Film Színház Muzsika, 1957. május 31.)

Színpad és élet: Major valóban „többször változtat hangot” – akár egy jeleneten belül is. Féltekeny volt Horvaira, mert jó társulatot szervezett és sikeres színházat kreált, s tudta, Várkonyi is vetélytársa lenne a Madách élén, ilyenképpen kétszeresen hasznosnak ígérkezett, ha pályázó emberét továbbra is a Nemzetihez köti. S persze, dicsérte, különösen hogy a vígjáték neki is nagy tapsos estéket szerzett. Ami pedig a mentéseket illeti: Major válogatott, a legmagasabb helyről ismerte a politika gyűlölet-dagály áramait.

„Nagy a feszültség” Gellért és Major között, jegyezte fel Várkonyi szavait Gábor Miklós (április 10.): „Gellért teljesen kiürült, a Szecsuáni nagyon rossz előadás.” Bertolt Brecht *Jó embert keresünk* című darabját Gellért Endre rendezésében 1957. április 6-án a Katona József Színházban mutatták be, Sen Te–Sui Ta kettős szerepét Mészáros Ági alakította. Várkonyi sietősen, felületesen ítélkezett. Valójában a szocialista naturalizmus és a sztanyiszlavszkiji módszer oldása, színházi gondolkodásának új, kísérleti fejezete kezdődött a Brecht-előadással. A Kínai Klasszikus Színház budapesti vendégjátékán (1955. december), majd kínai tanulmányútján (1956 telén), főként a *Majomkirály* előadásán új színházi gondolkodás tárult fel Gellért Endre előtt. A színész énekel, táncol, szaval, virtuóz intonációval s pantomimjátékkal együtt fejezi ki emberi érzelmeit. Jelmez, díszlet, maszk is új dimenzióba helyezte a játékot, melynek együttes és hatalmas élménye Gellértet bátorította arra, hogy Brechtnek a hazai színházi életben ismeretlen kínai tárgyú darabjával lódítsa magát és a köz gondolkodását egy új színi világ felé. A pszichológiai realista, zárt életű előadásokhoz szokott színész, közönség, kritikus hökkenten fogadta a darabot és nézte az előadást, mely kemény váltások, nyers jelenetezések helyett lágynak és túl kínainak mutatkozott. Major Tamás élet-vallomásában (*Major Tamás – A Mester...*) zavaros érvekkel és pongyolán fogalmazva okolja Gellért Endre előadásának bukását, amely abban tetőzött – Major szerint –, hogy „Brecht ezt nem tűrte és tiltakozott ellene”. Bődületes tévedés, hiszen Brechtet már 1956 augusztusában eltemették, Gellért pedig 1957 áprilisában vitte színre darabját. S hogy nem *Szecsuáni jólélek* címmel játszották, mint Major emlegeti, s mint majd ezen a címen rendez-

te meg később a Nemzetiben (1972. január 7.) és Kolozsvárott is (1973. december 12.)? Mert 1957-ben Budapesten nem bizonyosság a jólélek, hanem annak keresése társadalmi, politikai szempontból gyötrelmes és tragikus dilemma. Erre Major még 1986-ban sem asszociált, hiszen harminc év múltán is ellenforradalomként látta 1956 őszét.

Változatos hírek a pesti színházi-művészeti életben: április 13-án feloldották az éjszakai kijárási tilalmat, s visszaállt az előadások este 7 órai kezdése; megnyílt a Tavasz Tárlat, melyen kiállították Somló István portréját, Majorné Beck Judit alkotását. A Bartók Teremben a nyilas- és börtönviselt Kiss Ferenc győri színészként egy olasz darabban (*Játék és valóság*) újra színpadra léphetett a fővárosban is, miközben az előadás rendezője, Földes Gábor már börtönben várta végzetét. Hírelték, hogy Szinetár Miklós Szverdlovszkban a *Valahol délen* című operettet rendezni, s több szovjet városban a *Csárdáskirálynőt* állítja színpadra; az avignoni színházi fesztiválra Csernus Mariann, Berek Kati, Máthé Erzsébet, Gosztonyi János és Kálmán György utazik; s a párizsi Sarah Bernhard Színházban a Népek Színháza 1958-as nyarának találkozájára meghívják a Nemzetit és az Operettszínházat. A forradalom óta az első szovjet együttes, a Pjatnyickij Magyarországon vendégszerepel. Már tatarozták a Nemzeti síófoki üdülőjét, ahol öt bolgár művész is nyaral, s viszonzásként öt magyar színészt delegáltak a Fekete-tenger partjára. S az új évadra készülve Major Tamás vezetésével Karinthy Ferenc *Szellemidézés* című darabjának olvasópróbájára is sor került, és az évad végén a szokott társulati hajókirándulást is szervezték a Dunakanyarba. Tárgyaltak egy túlországi vendéglátásról; Pozsonyba készültek, ahol terv szerint a *Galileit* és a *Vérnászt* játsszák szeptemberben. Május 21-én a kísérleti tévé a *Bánk bánt* közvetítette a Nemzetiből; másnap telefon-hír a tengerentúlról: Montreálban öngyilkos lett Rajczy Lajos, aki a forradalmas öszön távozott az országból. Egykor vezető színész a Nemzetiben; Bessenyeivel ketőzve játszott a Bánkot és az *Úri muri* Szakmáry Zoltánját. A vele egy-sorsú Juhász József tizenhét évvel később hasonlóan végezte az életét Torontóban. Magyar színész nem élhet száműzetésben; csak Ferrari Violetának sikerült; Ofélia, Lujza budapesti alakítóját idővel Irma, te édes!-ként ünnepelték a (nyugat)németek.

Nagyüzem a Nemzetiben: a tévé a *Warrenné mesterségét* is közvetítette, és próbálták Madách *Tragédiájának* margitszigeti, majd Csajkovszkij színpadi előadását. A három közül csak egyben volt kettős szereposztás: bizonyára Major politikai elfoglaltságai okán is, Ungvári László alakította Lucifert Básti és Lukács Margit partnereként. A Nemzeti dramaturgjának, Hubay Miklósnak új darabját *A másik*

Európa címmel a Jókai Színház adta elő. Szünetben Kenyeres Ágnes osztályvezető ajánlotta Hubaynak: bemutatja a páholyban ülő Aczél Györgynek. Hubay elhárította a hivatalnok gesztusát. Kis idővel később Major hívatta Hubayt, s közölte: a Nemzeti a továbbiakban nem igényli munkáját. Barátságosan mondta, s vigasztalta is: főiskolai tanársága változatlan, így megélhetési gondja nem lesz. Délután Hubay bement a Főiskolára, ahol Olty Magda kérette, és közölte vele: az új tanévben nem számítanak rá! Évtizedek múltán kérdeztem Hubayt: vajon Major nem tudhatta, hogy a Főiskoláról is távoznia kell dramaturgiának? „Tudta, persze hogy tudhatta” – mondta Hubay. De önkritikai élel folytatta: Kenyeres Ágnes még inkább tudta, hogy régi ismerősének sors-léce rezeg. Mert a Rádió parlamenti adásában az irodalmi anyagokat szerkesztette a forradalom napjaiban. Tűnődve tovább, vélhetjük: Major is háborgott a Nemzeti vendéjátékának soproni összeállításáért, így a direktor is szabadulni akart dramaturgjától, ezért védharcba nem kezdett Aczéllal. Akivel megismerkedve Hubay helyzete talán menthető lett volna, ha nem hárította volna el Kenyeres jóindulatát. Nincs ismerkedés, így hiúságában is sértve, a miniszterhelyettes a két igazgatót felszólította Hubay elparancsolására.

Május 25-e után betiltották a Madách Kamarában Németh László *Széchenyijét*, de június 7-én a *Galilei* ötvenedik előadására sor kerülhetett. Az író ugyan távolmaradt az ünnepi estéről, de ötezer forintot küldött az együttesnek. Jelezve: komolyan gondolta azt, amit Gellért Endrének javasolt az őszön: sikerszeria esetén illő volna a szerzői jutalékból részesíteni a rendezőt és az együttest. A Nemzeti tavaszi repertoárja az Illyés-művek kivételével lassan visszaállt. Bessenyei játszotta *Othellót*, Jago: Major, aki a *Tartuffe*-ben is újra mulattatta a nagyérdeműt. Szereptárlatában új szovjet darab híján, áprilistól ismét színre került a *Viharos alkonyat*, amelyben 1945-től Major Tamás legendásított alakítása: Polezsájev professzor, aki Lenin elvtárs jegyében hirdette a bolsevik világ boldogító voltát. És színpadra lépett III. Richárdként, de az elhurcolások, kivégzések rettegett jelenje nem időszerűsödött Major alakításában. Az 1947-es Hitler-asszociáció után az 1955-ös előadásban a sztálini idők légkörét idézte a közönségben. Shakespeare mondatai persze tragikus komorsággal visszhangoztak a nézőtérre 1957 tavaszán is. Nem tiltották be, mint a *Széchenyit* vagy Illyés drámáit. Bizonyos, hogy Major régi módszerével érvelt feletteseinél: III. Richárd neki Rákosi Mátyás! Márpedig a Rákosi-évek értékelése és visszatérése Kádár Jánosnak ideológiai és gyakorlati politikai, égetően mindennapi sorskérdést jelentett. A június végi pártértekezleten Kádár indulatos vitája Révai Józseffel éppen ebben a kérdésben sű-

rúsodott. Ennek előtte az MSZMP június 8-i budapesti értekezletén Major Tamás gyatra szövegezésű, logikai-gondolati értelemben is selejtes monológgal szerepelt. A „Losonczy-féle csoport”-tal kapcsolatban például ezt mondta: *„Gőgjükben odáig mentek el, hogy azt mondták, hogy a munkásosztály államát az értelmiség vezetheti. Megmagyaráztuk nekik, hogy a haladó értelmiségi annyit jelent, hogy az életét annak szenteli, hogy a munkás felé halad és annak vezető ereje, a munkásosztály pártja felé. Így érkezhettek el ezek az emberek a népi demokrácia és a szocializmus tagadásához.”* Aztán Marosán György értelmiségellenes felszólalását helyeselve értelmezte azt, hogy *„az ellenforradalom szellemi téren hogyan működött. A »virágozzék minden virág« az lett, hogy nőjön minden gyom. Szeretném bejelenteni, hogy ezt mi fel fogjuk számolni. Szeretném bejelenteni még azt is, hogy a kis és nagy emberekre való tekintet nélkül rendszabályokat hoztunk azok ellen a művészek ellen, akik az ellenforradalomban részt vettek.”* (Budapest Főváros Levéltára – Az MSZMP budapesti pártértekezletei, XXXV 1.a.2. 1957)

Immár Bibó István is börtönben várta sorsát, Gáli József és Obersovszky Gyula halállistán; Tóth Ilonkát június 26-án hajnalban kivégezték, s majd két társát is. Másnap, 27-én ült össze az MSZMP kétnapos országos értekezlete, melynek elnökségében Major Tamás is helyet foglalt. A főtitkári posztra újjáválasztották Kádár Jánost, aki közölte: *„... a megbüntetendő ellenség közé tartoznak azok az áru-lók is, akik átmentek az ellenség táborába (taps).”* Így világosan értjük azt, amiből az elmúlt negyed században némely iratmagyarázók hovatarozandósági vizsályt szítanak. Örök bolsevik szokás, hogy az elvtársak egymással leszámolnak. Háy, Déry és mások párttagok voltak, de elhagyták az eszmei karámot, tehát: „áru-lók”. Illyést, Tamásit ezzel nem vádolhaták, hiszen nem tartoztak a kommunista akolba.

RÉSZLETEK A VÁSÁRHELYI PUSZTA MÚLTJÁBÓL

2. rész

A vásárhelyi Puszta egyesületbe tömörülése

Szenti Tibor

A vásárhelyi Puztával történt ismerkedésünk kezdetén, a kiszáradt Fehér-tó medrében találkoztunk először forgószéllel. A néphit szerint „boszorkányok viaskodnak benne”. A kivirágzott, hófehér sziksókrisztályokat az előzmények nélkül föltámadó, vihar nélküli, felhőtlen szél fölkapta, toronymagasba emelte, darabig az ég alatt úzta, majd ereje múltával hirtelen elengedve, a szikrázó napfényben mint visszatekintő lelkeket milliányi apró csillagként szerteszórta. A Puszta ekkor mélyen megérintett, és ezt az élményt azóta is magunkban hordozzuk.

Németh László az *Égető Eszterben* úgy jellemez bennünket, vásárhelyieket, mint álmodozókat, egy költőies légvárban élve, mindenfélehez értve, szüntelen alkotásokba mélyülve. Olyanoknak, akik a semmiből szeretnének új világot teremteni, megfelelő fölkészültség és támogatás nélkül, amelynek a mindenkori vége a kudarc. Ez a jellemvonás a *csomorkányizmus*.¹ Az író más szavakkal írta le mindezt, de tökéletesen igaza volt. Magunk is ezt az utat járjuk. Nem véletlen. Akit a Puszta végtelensége megfogott, az ebből nem tud kijutni. Egy példa kiváló ősrünk boldogtalan életéből: Tornyai Jánosnak, az alföldi festészet egyik „komor bikájának” sas lelke a Pusztán szárnyalt szabadon, amelyet az alant idézett versében határtágító köznévként általánosított. Vonatkozó festői alkotásaiban elhagyta a barázdákat, a tanyaépületek részletezését. Amikor a tájban embert ábrázolt, folt-hatásokkal dolgozott, mivel számára a figura nem belső téma volt, hanem a *föld gyermeke*, amely része a „nagy sömminek”, amelyben a lélek beleolvad a természetbe. Ő nagyobb és általánosabb közösségben gondolkodott. Ez volt az ő világa, ahogy költői értékű versében megfogalmazta, és minden vele foglalkozó, vagy őt bemutató tanulmány idézi. A vers elemzésével részletesebben pillantsunk be Tornyai pusztai világába. Kiss Lajos vásárhelyi néprajzkutatónk, aki abban az időben Nyíregyházán volt múzeumigazgató, így jellemezte a neki küldött Tornyai-verset: „*A mindent elnyelő sömmit mindez ideig nem felejtette el.*”²

*Belébámulok a nagy pusztába, / A nagy puszta meg bámul belém... / Lélek se
lebben, madár se retten, / Ketten vagyunk: a puszta meg én...*

Íme, ember nélküli magánya. Valóban „magányról” van itt szó? Ket-
ten vannak. Ott van vele a pusztája, és benne föloldódik, kinyílik. Em-
ber és alkotása, de a tanya is csupán részlet, és nem központi téma. Így
fejti ki: *Álmos csöndesség – végignyújtózik, / Bágyadt homályba fény belefűl
– / A véghetetlen teregetőzik / S szent nyugalomban itt ellapul...*

Az a fény, amely a szentesi tanyavilág híres festőjénél, Koszta József-
nél az élet lángját hordozza, az ő „pusztájában”, lelkében, akár Ady-
nál „szent nyugalomban” elvész. Mintha a nirvánát idézné, valójában
a természet teljességét érzékeli, amelyben ember és állat porszem. Föl-
tűnik, összevegyül és eltűnik. Világosan kimondja: *Elhagyott tanya, –
mállott falú, / Távoli ködben, vak szik felett... / Hova lett haj, a régi lakó? /
A nagy sömmibe beléveszett...*³

A negyedik, befejező versszakasz az első ismétlése, mintegy megerősí-
tése annak, ami vele történik. Egyszer a „nagy puszta” őt is elnyeli, mint
a „sömmit”, vagy, mert „sömmivé” válik. Tornyai itt már kozmikus tá-
volból látja a világát, míg ez Kosztánál nem következett be.⁴

Fölmerül a kérdés, miért írtuk le ezt a bevezetőt? Enélkül aligha
lenne érthető, hogy egy magányos ember hogyan eszelhetett ki, és
miként kezdett bele egy akkora vállalkozásba, hogy két megyére ki-
terjedő, kilenc települést, több helyi és országos intézményt magába
foglaló szervezetet alapítson olyan célkitűzésekkel, amelyek számára
semmilyen haszonnal nem járnak; legfeljebb gyanússá válhat, hogy
a mai vagyonsóvár világban szellemileg mennyire lehet ép.

A vásárhelyi Puszta állapota

A két megyére: Békésre és Csongrádra kiterjedő vásárhelyi Puszta te-
rülete évszázadokon keresztül az ország egyik legszegényebb része
volt, amelyet az elmúlt hetvenegy év során a társadalmi változások
tovább gyöngítettek. A Vásárhelyi Puszta Egyesületbe 2016. július 7-ig
a legszűkebben vett térségéhez a két anyaváros, hét község, a Herbá-
ria Gyógynövény-feldolgozó és Kereskedelmi Zrt., a 137 éve alapított
Hódmezővásárhelyi Gazdasági Egyesület, továbbá országos rendel-
kezés miatt hivatalos tagként nem, de pártolóként a Körös–Maros
Nemzeti Park, és több tudományos intézmény, múzeum, levéltár, va-
lamint magánszemélyek is tartoznak.

Több mint fél évszázada, hogy ezt a területet szociográfiai és népiéletmód-kutatásainkkal igyekeztünk megismerni. Bár egyes, jól működő polgármesterek szívós és hozzáértő munkája révén több helyen látni lehetett, hogy értékes fejlődés van, de a letragikusabb az volt, hogy mindenütt riasztó mértékben csökkent a lakosok száma. Lehangozva érzékeltük, hogyan megy tönkre ember nélkül a Pusztta. Négy évvel ezelőtt a lakosság összlétszáma még kilencvenezer fölött volt. A kezdeményezett szövetség lélekszámvesztése a szerveződésben leginkább vezető szerepet betöltő Hódmezővásárhely megyei jogú város esetében volt elszomorító. Az 1910-es népszámlálás szerint 62 445 főt jegyeztek, közülük 39,7 százalék a tanyákon élt. 1949-ben már csak 49 417 lakos volt. A városban megindult az iparosítás. A tanyai, főleg pusztai lakosság elvándorolt nagyobb része egyelőre a két anyavárosban kötött ki. Vásárhelyen 1980-ban 54 486 lakost tartottak nyilván. Ez 2001-ben már 49 382 főre csökkent, és 2016-ban 44 487 lakost számláltunk. 1949-ig közel hétezer tanyát jegyeztek. A legutóbbi kutatás szerint az olyan tanyáknak, amelyekben valamilyen mezőgazdasági termelés folyik, két típusuk van. A város adócsoportjának közlése szerint: őstermelő 391, mezőgazdasági vállalkozó 31, összesen 422. A Hódmezővásárhelyi Többcélú Kistérségi Társulás Kapcsolat Központ főigazgatójának, Bálint Gabriellának szervezésével és vezetésével elvégzett, egyenkénti tanyabejárás alkalmából 350 fő tevékenységéről találtak részletesebb adatokat. Nem egy tanyába be sem tudtak menni.

Megjegyezzük, hogy pontos adatot azért sem lehet megadni, mivel az egész vásárhelyi határra vonatkozó tanyai lakosok és velük a cso-

A felmért tanyák gazdasági funkciók szerinti megoszlása (a gazdálkodás célja):			Azon felmért tanyák, amelyek mezőgazdasági tevékenységgel foglalkoznak:		
Kizárólag saját fogyasztásra termel	A saját fogyasztáson felüli felesleget értékesíti	Elsősorban értékesítésre termel	Állattenyésztéssel foglalkozik /milyen állatokat tart	Szántóföldi növénytermesztéssel foglalkozik	Kertészeti tevékenységet folytat
187	57	73	126	83	11
			mindkettővel kb. 40 tanya		

portok számaránya naponta változik, tapasztalatunk szerint folyamatosan csökken!

A Puszta másik anyavárosa Orosháza. A város mindeddig legjelesebb írója, Darvas József még a „legnagyobb magyar falu”-ként említette. 1946-ban emelkedett városi rangra. Tanyáit lebontották, kisiparát, kereskedelmét, magántermelését tönkretették, helyette gyáripárt kapott. Ezzel a megye legiparosodottabb települése. Ahogy Vásárhely, Orosháza sem vált csupán ezzel kiemelkedővé, pedig gyönyörű evangélikus temploma, kiváló kultúrháza, megújult belvárosa, különleges szökőkutas belső tere és az országos híró Gyopáros fürdője ezt lehetővé tenné. Szociológiai ismeretek szerint a városiasodáshoz nem elég az infrastruktúra kiépítése: négy nemzedékváltás – ha negyed századot veszünk alapul, egy évszázad kell ahhoz, hogy mentális, szellemi polgárisodás érvényesüljön, és ezt az alapvetően bennszülött lakossággal nem lehet siettetni. Számunkra Orosháza a második „szülővárosunk”, hiszen néprajzi tudásunk alapjait Nagy Gyula múzeumigazgatónál kaptuk meg, akinek nevét fölvette a kiváló területi múzeum. A Vásárhelyi Pusztáért Szövetséget mind Németh Béla, Orosháza Város Önkormányzatának tanácsnoka, mind Deák György, az Olvasókörök Országos Szövetségének társelnöke kiváló értékítélettel, folyamatosan támogatta.

2016-ban a pusztai településeken ezeket a lakossági számokat jegyezték: Orosháza 28 178, Árpádhalom (Szentesi járás) 537, Békés-sámsón (Orosházi járás) 2381, Derekegyház (Szentesi járás) 1584, Kardoskút (Orosházi járás) 913, Nagymágocs (Szentesi járás) 2985, Pusztaföldvár (Orosházi járás) 1662, és Székkutas (Szentesi járás) 2071. Az összlétszám: 81 814. Négy év alatt a lakosság fogyása mintegy tízezer, vagyis kisváros méretű. Ez elképesztő!

Lengyel György, Kardoskút polgármestere a Vásárhelyi Televízió-nak adott nyilatkozatában elmondta, hogy a két egymáshoz közeli kardoskúti település – Pusztaközpont és az anyaközség együtt – 2013-ban csupán 950 lakost számlált. 1948 előtt, amíg Hódmezővásárhely anyavárosához tartozott, csak Pusztaközpont 2500 főt tartott nyilván. A pusztai tanyák száma összezsugorodott – a bennük élők többnyire utánpótlás nélküli idősek –, mindenféleképpen segítségre szoruló emberekből tevődnek össze. A VPE-nek mindent meg kellene tennie azért, hogy a pusztulás megálljon, és a térség fejlődjön, természetes szaporodásnak induljon.

Amikor 2012 nyarán elkészültünk az *Íme, az Ember!* című újabb elbeszéléskötetünkkel, egy lehangoló pusztai utunk során megért ben-

nünk, hogy ezt a munkánkat fölhasználjuk az itt élő emberek segítésére. Az orosházi Petőfi Művelődési Központban 2013. január 25-én a két anyaváros polgármestere mutatta be a könyvünket. Kértük, hogy a Pusztához tartozó községek polgármestereit és a térség jeles művelődési és tudományos intézményeinek vezetőit, valamint a vállalkozások igazgatóit is hívja meg.

A rendezvény után a jelen lévő vezetőkkel ismertettük az est lényegét, azt, hogy szeretnénk létrehozni egy pusztai szövetséget. Ekkor még nem volt teljes a létszámunk, folyamatosan csatlakoztak hozzánk további résztvevők. Az irodalmi esten és utána rendszeresen, szóban, írásban, majd a sajtó és az MTI közleményeiben következtek a szövetség fejlesztéséért végzett erőfeszítések, valamint a tevékenységek meghatározásai. Elsőnek a kialakuló szövetségünk programját fogalmaztuk meg:

Teremtés – A Vásárhelyi Pusztáért Szövetség hitvallása

A vásárhelyi Pusztta népe ssége környezeti, kulturális, gazdasági és társadalmi egységet alkot. Földje semlyékes, mocsaras, szikes mezőkkel, és tavakkal, erékkel tagolt. Nagyobb része legelőnek való, és a szabad madaraknak, állatoknak paradicsoma. Az idetelepült emberek kényszerből feltört telkein hol a belvív, hol az aszály pusztít. Itt sokkal keményebb az élet, mint a jó minőségű szántóföldes tanyákon. A termelt javakért mindig erősebben kellett küzdeni. Istenen kívül a szegény emberen csak az esze, a szorgalma és egy másik szegény segít! Mégis hazánk egyedi, különleges és pótolhatatlan életterét alakították ki. A népet nem lehet leváltani. Évszázadok során, élő biológiai szövetségként, egymással összeházasodva, újvilági „vérszerződést” kötöttek. Ezért szükséges, hogy kölcsönös segítségnyújtással, a társadalom által is elfogadott, testvéri szövetséget alkossanak.

A VÁSÁRHELYI PUSZTÁÉRT SZÖVETSÉG (VPSZ) MŰKÖDÉSI TERVE (Az elsődleges, 2013-as fogalmazásunkból vett részletek)

A Pusztának a 21. században, amikor az urbanizáció hatására tovább pusztul a természet is, a mai állapotában változatlanul jelentős, sőt javuló, fölbecsülhetetlen ökológiai értéke van – a Körös–Maros Nemzeti Park tudományos és gazdasági igényű munkálkodása következtében –, amely hazánk minden más, már hungarikum értékkel rendelkező pusztai tájegységétől eltérő. Ennek köszönhető, hogy a tájat igyekszik természetes körülményei szerint visszaállítani és meghagy-

ni, ahol korábban a felelőtlen emberi mulasztások és intézkedések következtében sérült. Több rossz hazai példán okulva, közösen vigyázzunk arra, hogy a Puszták ökológiai, táji értékei ne essenek az emberi kapzsiság áldozatává. Térségünk ne legyen sportpályák, tribünök, vídámparkok, kitelepült árusbódék stb. látvány- és szórakoztató színhelye. Ebben a munkájában a VPSZ-nek egy emberként kell segítenie, hogy ez az ősi ökológiai terület, ahol a régészeti kutatások szerint már a neolitikum óta az ember is egyensúlyban élt környezetével, egyszerre szolgálhassa az utókor népét és élővilágát. Erősítenünk kell a tanítás, családi agrártermelést.

Legtöbbet saját erőből, továbbá közös pályázatok és támogatók segítségével igyekszünk megvalósítani. Kezdetben kis lépésekkel haladva, a VPSZ tagságának pozitív értéket adó terveket valósítunk meg. Ezek közé tartozik, hogy Kardoskút–Pusztaközpont Olvasókörének udvarán, Németh Béla adományából, közösen elültettük az együvé tartozás „Kívánságfáját”. 2013. május 30-án a helységek címereit és az intézmények emblémáit helyeztük el az olvasókör nagytermében. Saját gyűjteményünkből átadtuk az aradi vértanúkról készült nagyméretű, sokszorosított képet, amely szintén a kör falára került, figyelmeztetve a hazafias értékteremtésre. Közösen állítjuk össze azok nevét, akik a Pusztáért évszázadok során értékes tevékenységet folytattak a maguk szakmai területén, és elkészítjük azokat a táblákat, amelyekre nevüket írjuk, a címereket és az egyedi jeleket őrző falon elhelyezve. A Pusztának több kiváló része van, ahol értékes emberi munkát, elpusztult település helyét, vagy természeti érték emlékét kell megőrizni. Ezeken folyamatosan emlékjeleket állítunk az utókor számára.

Az együttes összefogás érdekében minden olyan hazai, uniós és más külföldi pályázatot, amely a közös fejlesztést szolgálja, megragadunk. Csak az ilyen, megye- és helységhatárokat átlépő fejlesztések lehetnek célravezetőek. Ebben a VPSZ számára fontos szerepet játszik a lélekszám természetes gyarapítása és a munkahelyek létrehozása.

Megalkottuk a közös gazdasági emblémánkat, amelynek felirata: „A VÁSÁRHELYI PUSZTAÉRT SZÖVETSÉG TERMÉKE”. Ez a kistérségünkben termelt kiváló, ellenőrzött áruk védjegye lesz. Ettől várjuk, hogy fölfigyeljenek az itteni termékekre. A székkutasi Herbária-telephely által készített gyógyteák alapanyagai, különösen az orvosi székfű korábban nem kapott kellő és megérdemelt, országos propagandát, pedig ismert, hogy a sziki területen termelt gyógynövények – a talaj adottsága miatt – olyan értékes ásványi anyagokat, nyomelemeket tartalmaznak, amelyek az adott növényekben más talajokon nem fordulnak elő, vagy nem olyan mértékben és kedvező összetételben, mint a vásárhelyi Pusztán.

Az utóbbi években egymás mellett fejlődött, de összehangolt tervek nélkül az orosházi Gyopáros és a székkutasi Kakasszék. A két terület közelsége, a gyógyfürdő és e helyekhez csatlakozó szanatórium, illetve orvosi ellátóhely lehetséges, megfelelő és kölcsönös kiegészítése elengedhetetlen. Ugyanakkor Kakasszék gyakran kapott és kap orvost, egészségügyi szakdolgozókat Vásárhelyről, Orosházáról és Székkutasról. Kakasszék nagyszerű fejlesztése, az újabb 19 betegágygal való bővítése, előtte a gyógyvizű természetes tó kotrása és folyamatos helyreállítása, valamint ezek ellátása további távlatokat nyújthatna a két város és Székkutas esetében is. Összehangolva, országhatárunkon túli betegellátást is elképzelhetővé tenne! A két térség szoros kapcsolatából értékes turisztika is fejleszthető.

Békéscsaba és Szeged között kiépülőben van egy új kerékpárút. A VPSZ tagságától már várjuk azokat a lépték szerinti összehangolt térképterveket, amelyek a Pusztá minden települését és fontos turisztikai célhelyét folyamatosan, az erre a célra nyert pályázatok fölhasználásával, kerékpárutakkal kötnék össze.

Hódmezővásárhely Pusztájának szétdarabolása után a talán legértékesebb történelmi emlékhelyünk megmaradt, a magyar középkori csomorkányi romtemplom. Az itt végzett ásatások bebizonyították, de a megkímélt, fennálló falakon látható román és fölötte gótikus ablaknyílás is jelzi, hogy a Szent István-i rendelkezést követően, idehozott kőalapra, és maradandó falból álló, helyben égetett téglából épült föl a római katolikus templom. A reformációt követően, a Jaksics nevű földesuraik vallását követve, a mezőváros lakossága evangélikussá vált. A török hódoltság után a vásárhelyi református gazdátársadalom került többségbe. Hódmezővásárhely pályázattal pénzt nyert a templom karbantartására, környezetének rendezésére, és az elpusztított mezőváros emlékére, kegyeleti helyként való egyházi turizmus céljára. Ezt követően további pályázat lenne szükséges ahhoz, hogy Vásárhely felől Kardoskút felé, továbbá a 47-es úton Orosháza, Székkutas, majd Békéssámson összekötésével e történelmi és egyházi örökségünk az időjárástól függetlenül megközelíthető legyen. Mivel itt még föltáratlan középkori romváros a hozzá tartozó temetővel és az oppidum végleges elpusztításakor megölt, ártatlan lakosság szétszórt hamvaival kegyeleti hely is, búcsú- és zarándokhelyé kell nyilvánítani. Ide a VPSZ nem majálisokat, színpadokat és vidám bulikat szervez, hanem ökomenikus, szakrális találkozókat, illetve a hely méltóságának, tiszteletének megfelelő irodalmi és művészeti találkozókat, kihelyezett történelemórákat tervez. A Csomorkánytól mért mintegy 70 km távolságú körsugarat térképre rajzolva kiderül, hogy a Dél-Alföld e területén egymást érik az elpusztított falvak, mezővárosok, monosto-

rok még fennálló romokkal árválkodó, kellően ki nem használt emlékhelyei, amelyeket szervezéssel tömegek számára lehetne összekötni.

A kulturális terveket folytatva, jelszavunk: „ahol kultúra van, ott minden érték van, és fejlődés indul!” A VPSZ tervezi, hogy azokon a településeken, ahol még mindig nincs olvasókör, a dél-alföldi hagyományok megmentése és továbbéltetése érdekében, amennyiben igény merül föl iránta, az Olvasóköri Szövetség segítségével új köröket létesít. Szeretnénk, ha minden községnek lenne falumúzeuma. Öröm, hogy Székkutas esetében már olyan előrehaladott állapotban van az új falumúzeum megnyitása, amely a 2013. évi Vásárhelyi Őszi Ünnepi Héten megvalósul. Ugyancsak falumúzeum létrehozását tervezi Békéssámson, Pusztaföldvár, valamint Kardoskút. Utóbbi a mostani olvasókör mellé épített állandó kiállítóhelyiséggel, a tájra jellemző ősepítménynek számító népi „kerekóllal”, külső kemencével, harangláb és ősmagyar táltosfa felállítással. Ezek azért is nagyon fontosak, mert nemcsak a pusztai élet területi sokrétűségét mutatják be, hanem egy turistacsoportot úgy is végig tudunk vezetni a településeinken, hogy megnézhetik elődeink életmódjának megmaradt értékeit.

A VPSZ tervezi, hogy a Pusztta megörökítésére létrehozza és támogatja – a vásárhelyi és mártélyi kiváló példa alapján – a nyári képzőművészeti és fotótábort. Dr. Nagy Imre, a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum igazgatója vállalta, hogy művészettörténeti szempontok alapján segíti őket, míg Holler László és ifjabb Holler László festőművészek a korrektor tanári feladatot is ellátják. Eifert János világhírű, vásárhelyi születésű fotóművészünk, aki ez évben ünnepelte 70. születésnapját, vállalta, hogy minden évszakban eljön a Pusztta évszakonként változó arculatát megörökíteni. Így már a közeljövőben beindulhat a Pusztta több műfajú újra felfedezése.

A két anyaváros: Hódmezővásárhely és Orosháza művelődési központja vállalta, hogy a VPSZ-ben társult helységek számára díjmentesen lehetőséget biztosítanak a kulturális bemutatkozáshoz. Ezen a falu tud bemutatkozni: az óvodások műsorával kezdve, az iskolások, amatőr színjátszók, szavalók, kórusok, zenekarok, a településen alkotó képző-, fotó-, ipar- és a népművészek termékeinek bemutatásával. Próbaként elsőnek Vásárhelyen Székkutas adott olyan kiváló, félnapos előadás-sorozatot, ahol a nagy színházteremben még a lépcsőkön is ültek, az előtérben, külön teremben pedig a község termékeit és művészeti értékeit mutatták be. Ezek a szempontok, igények természetesen tovább bővíülhetnek, és a támogatók, valamint a nyertes pályázatok szerint valósulhatnak meg.

Lengyel György kardoskúti polgármester kijelentette: „akkor vállalom a szövetséget, ha nem válik gittegyletté”. Pillanatra megborzongtunk:

„Uram-Teremtőm, mibe is keverjük ezeket a létbizonytalanságban küzdő embereket? Mit tudunk mi nekik biztosan ígérni; vagy hazudozzunk, és fényes jövőről álmodozunk? Hiszen itt a szik- és sártengerben küzdők reálisan gondolkodó emberek, akik jobban ismerik a helyi lehetőségeket, naponta küzdenek a bürokráciával, az országos gondokkal, rájuk nehezedő törvények és rendelkezések szorításával. Egyáltalán, kikbe tudunk kapaszkodni?”

Az induláshoz több fontos szerep ellátására volt szükségünk. Deák György elvállalta, hogy szervezi a szövetséget, drótpostán adja-veszi a fontos közleményeket, az MTI-vel, a helyi tévékkel, rádiókkal napi kapcsolatban lesz. Németh Béla, Orosháza Város Önkormányzatának tanácsnoka, korábbi polgármestere, aki az orosházaiak egyik kitelepített családjából származott, aki a Pusztá cinkusi határrészében lévő iskolában kezdte elemi tanulmányait, és jól ismeri az itt élő embereket, szakmai, emberi tapasztalataival segítette kezdő lépéseinket. Szél István gazdaszülők gyermeke, akit Székkutas polgármesterévé választottak. A Körös-Maros Nemzeti Park igazgatója: Tirják László, és munkatársa: Kotymán László, a vásárhelyi pusztai ágazat sóstó-telepi felügyelője a terület szociográfiai és néprajzi kutatója. Ahogy haladtunk a tagság számbavételével, úgy oszlott bennünk a szorongás, és erősödött az elszántság, hogy nem válunk gittegyletté. A megbeszélés végén már ott tartottunk, hogy szükséges lesz a múlt feltárását és megismerését is elkezdni. Ehhez a vásárhelyi levéltár megannyi adatára és térképére szükségünk lesz. A jelen lévő levéltárvezető, Szenti Csilla vállalta a segítséget, és rögtön megválasztottuk jegyzőkönyvvezetőnknek is. A vásárhelyi önkormányzattól meghívtuk Spitzner Csaba építész, arra számítva, hogy a legtöbb feladat az ő szakmai területéről adódik, és kiváló pályázatírónak ismertük.

A következő feladatunk az volt, hogy a frissen megalakult közösségnek állandó gyülekezési helyet keressünk. Erre a legalkalmasabb hely a kardoskúti Pusztaközpont felújított olvasóköre volt, amelyben a VPSZ már egyébként is kezdett berendezkedni. Ehhez a közeli tanyán lakó polgármester hozzájárult, és a körletet, a jókora udvarral együtt, saját erőből kezdte kialakítani. A térképre tekintve az is kiderült, hogy innen számítva harminc kilométeres sugarú körben valamennyi tag megtalálható, műúttal összeköttetésben van, és a célhely a mai gépjármű-közlekedéssel fél órán belül elérhető.

Első ülésünkre meghívtuk a két megye egyházainak képviselőit. Orosházáról az evangélikus, Békés megyéből a római katolikus és Vásárhelyről a református gyülekezetek lelkipásztorai jöttek el. Ők valamennyien áldást mondtak szerveződésünkre, és örömmel fogadták, hogy a csomorkányi romtemplomhoz kötődve, tevékeny részt vesznek a térség megalakuló egyházi turizmusának szervezésében és fenntartásában is.

Szaporodó gondok és megoldások

Egyik megbeszélésünkön Lengyel György értékes ötlettel állt elő:

– Szeretnék a tanulóink számára egy ökoiskolát építeni. A telek megvan, és a tervrajz is elkészült. Támogatjátok-e?

– Milyen oktatás lenne benne? – kérdeztük.

– Mindenben követjük a hivatalos előírásokat, de az iskola mellett egy jókora udvar van, ahol a gyerekeket megtanítjuk a természettel együtt élni és gazdálkodni. Állattartás, növény- és gyümölcsstermesztés, kisgépek javítása, épület-karbantartás, hivatalos ügyek intézése, háztartásvezetés... Azt látom, hogy a mai fiatalok mindezt nem ismerik, de nem is nagyon érdekli őket. Már nincs tartalmas életre nevelés. Belevágjunk az iskola megteremtésébe?

Mintha vezényszót hallottunk volna, egyszerre lendültek a helyeslő karok.

A pusztai ember számára olyan istenáldás volt az iskola, mint az imaház és az olvasókönyvtár. Elpusztításuk lelki és szellemi halált jelentett. Az iskolákra történt emlékezés részünkről korábban kezdődött. 2011. február 6-án a szélnek eresztett, vagy a zárt településekre bevitt tanítók emlékét megörökítő elbeszélésem utolsó mondatai szerint:

„A tanító biztos óre maradt a kiüresedő Pusztának. A naplóból mind gyakrabban törölte egy-egy gyerek nevét, és az utolsó iskolaszünet előtt rájött, hogy nem maradt tanulója. Pusztító nyár volt. A tavaszi belvíz után jöttek az aszályos hónapok. Augusztus elején csak az évszázados fák lombja alatt talált enyhülést, vagy amikor a nap eltűnt a végtelenné vált látóhatár mögött. Mélységes csönd ült a határra. Nem hallatszott már a lovak nyerítése, és nem volt tanya, ahonnan a tejet hozza.

Reggel brigád érkezett a szövetkezetből, és az iskolából kezdték kihordani a bútorokat, a padokat kihányták az udvarra. A tanító kezdte sorba rakni. Ekkor egy vezetőféle fölvilágosította:

– Holnap másik brigád jön, és lebontja az iskolát. A bútort elviszik a kultúrterembe. Szedje össze, tanító úr, a holmiját, és húzzon el innét! Már két éve nyugdíjas, mit akar itt még?

– Amióta kikerültem a képzőből, itt tanítottam. Ez az én örzetőm. Semmi mást nem akarok, csak az új nemzedékeket oktatni, hogy a nép ne felejtse el a saját himnuszát.

– Hányszor mondtuk, hogy nősüljön meg! A Kovácsék Juliskája úgy járt maga után, mint legény szokott a lányhoz, de rá sem nézett. Miért nem alapított családot? Most alhat az árokparton, vagy bemehet az öregotthonba.

A földgyalu másnap összelökte az öreg épületet, a lánctalpas gyökerektől kirángatta a fákat. Jött a traktor és beszántotta. A tanító föl-

akasztotta vállára a tarisznyáját. Sok évtizedes munkája után most sem volt tömöttebb, mint amikor ideérkezett. Elindult az úton. A hátrában dolgozók levették a kalapjukat, és néhány pillanatra megálltak, mert tanítójuk énekelt:

– „Isten, áldd meg a magyart...”

Deák György ösztönzésére, még a VPE megalakulása előtt, az oroszázi Cinkus tanyavilágában, az egykori vásárhelyi népiskola előkertjében egy emlékoszlopot, Sütő István erdélyi fafaragó művész alkotását, 2012. június 23-án avattuk fel.

2016. július 23-án Kardoskút Pusztaközpontban egy szegedi mérnök terve alapján felavattuk a nyoma sem maradt Fehértó-parti Iskola, a Baraczkosi Olvasókör és a Református Imaház közös emlékművét. A Szegedi Tudományegyetem Új- és Legújabb kori Történelmi Tanzsék vezető docense: Marjanucz László szép ö-ző nyelvjárásunkban összefoglaló, avató beszédet tartott. Szorgos kezeknek sikerült két iskolapadot megmenteni, amelyeket az avatás helyszínére vittek. Eljött néhány öregdiák, aki megérte ezt a napot. Boldogan ültek bele az öreg bútorokba. Ekkor döbbsentem meg, hogy miután az itt élt egykori népeknek, elpusztított településeknek, híres épületeknek szeretnének emléket állítani, ez a kiüresedett, hatalmas pusztaság megtelik majd emlékjelekkel, a szél zúgásában terjedő, megidézett és visszahozott lelkek suttagásával, amelyet már csak az itt élő emberek hallanak és értenek. Vajon meddig?

Ekkor érkezett hozzánk a letaglózó értesítés. Lengyel György kardoskúti polgármester szomorú leveléből láthatjuk, hogy sem öko-, sem állami iskola nem lesz többé a községben! Így írt: „Most [2016] augusztus 31-én szűnik meg végleg nálunk a közoktatás. 2014. szeptember 1-től szüntette meg a fenntartó a felső tagozatot, ezt követően az alsó maradhatott volna, de a szülők elbizonytalanodtak, és összesen 8 gyermek iratkozott be alsóba. A 2015/2016-os tanévre már csak egy gyermeket íratnak be, ezért nem indult osztály.”

Ahol a tűz lobog, ott a szellem is világosodik!

Tanyai gyűjtő- és „zarándokútjaink” során tapasztaltuk, hogy ahol kisebb-nagyobb embercsoportok közös kemencét építettek, és hagyományörző ünnepeiken kenyeret, lángost, vagy ha tellett, kolbászt sütöttek, hozták a hozzávalót, és összeadták a tüzelőt. Körbevették, mindenki szorgoskodott, és figyelte a tüzet, ki ne aludjon! Nem véletlen, hogy a nagy kultúrákban a tűz egyike az őselemeknek, amely emberre válásunk során jelentős szerepet töltött be. Így volt ez az utóbbi fél

évszázadban is, és boldogan érzékeltük, hogy rohamosan terjedt az utóbbi években. Ahol kemence épült, ott előbb-utóbb megjelentek a padlásokon, színekben, romos épületekben, elfeledetten, esetleg jobb időkre várva újságpapírba, rongyokba csomagolva, vagy csak a napi használatból kiszorulva, a ház valamelyik zugában megbúvó tárgyak, amelyeket összehordtak, és a megfelelő helyet keresték nekik. Szerettek volna együtt ünnepelni, vigadni, vagy bánatot oszlatni mindazzal, ami korábban családjuk nemzedékeihez kötődött.

Ennek a kezdeményezésnek mintapéldája volt Székkutas. A község egy régi gazdacsaládból származó, kiválóan képzett és a pusztai nép iránt nagy empátiával rendelkező polgármestert választott Szél István személyében. A próbatételét mindjárt működése első tavaszán átélte, amikor belvíz áztatta a megmaradt tanyákat. A vásárhelyi Fekete Sas Rendezvényház egyik termében eltávozó önkormányzati munkatársunkat búcsúztattuk, amikor őt is idevártuk, de múltak az órák, és nem jött. Már hazafelé készülődtünk, amikor résnyire megnyílt az ajtó, és mögötte két, szárhegyig sáros gumicsizmát láttunk. Ahogy tárgult a nyílás, munkaruhában ott állt a kutasi polgármester. Elnézést kért, hogy nem tud bejönni, de egész nap ásták a levezető árkokat és egyik tanyától a másikig húzták a szivattyúk csöveit, hogy elvezessék a vályogfal épületeket körbefogó vizet. A példát látva, munkatársai is segítettek, és hamarosan aki csak tudott, ott dolgozott az elárasztott földeken. Írnunk sem kell, a búcsúestnek nem a távozó munkatársunk, hanem ő lett az ünnepeltje.

Szél István első falumentését újabbak követték. Egy régi ONCSA-házat átépíttetett. A mellé húzott, elől nyitott félszer alá kemencét rakatott. Megkérte a vásárhelyi múzeum néprajzkutatóit, hogy járják végig a falut, és szedjék össze az összes régi tárgyat, amit a nép használt, és szívesen odaadnak. Korábban már néhány értékes darab összegyűlt, de nem volt mozgatóerő, hogy ebből korszerű falumúzeum legyen. Tovább gyűltek a gereblyék, sarlók, kaszák, rokkák, cserépedények, viseleti darabok, kézimunkák... Közben elindult a restaurálás és a tudományos földolgozás. Évbe sem került, amikor 2013. október 4-én falumúzeumot avattunk. Több avatóbeszéd hangzott el: Szél István kezdte, majd dr. Lázár János államtitkár után e sorok írója szakmai ismertetéssel folytatta, végül Őze Sándorné a fehérgárdista mozgalomról külön beszélt. Nem véletlen. A múzeumnak egyik különtermében döbbenetes dokumentumok között ott állt annak a szegedi bitófának a pontos másolata, amelynek eredetijén a szegedi Csillag Börtönben fölakasztották a mozgalom egyik vezéralakját, a falu nemzeti hőstét: Kovács Istvánt. Egy jókora szoba a falualapító Gregus Máténak és családjának megmaradt emlékeit őrzi. Azóta a Falumúzeum rendezvények sokaságát élte meg, sok ezer látogatóval.

Szél István nem állt meg ennél a fejlesztésnél. Szövetségünkbe behozta Árpádalmot és Derekegyházat; majd a Szentesi járáshoz tartozó öt községgel: az előbb említett kettővel, valamint Székkutas, Nagymágocs, és – a pusztai területen túl eső, de annak szomszédságában lévő – Szegvár községgel „Pusztáötös” néven, közel azonos feladattaljelölésekkel megalapították új közösségüket, és első fokon mindjárt egyesületté is minősítették; de nem váltak ki a Vásárhelyi Pusztáért Szövetségből sem.

Székkutason minden évben díszpolgári kitüntetést adnak át. Ebben a kiemelkedő értékelésben nemcsak az értelmiség, vagy a kommunista diktatúrában elnyomottak részesülnek, hanem azok az egyszerű emberek is, akik itt úgy élik dolgos életüket, hogy fizikai segítséget, ha kell a legkülönbözőbb támogatást nyújtanak a közösségüknek. Az a család, amelyik bajba jutott, súlyos károkat szenvedett, az önkormányzat messzemenő támogatására számíthat.

Dicsérjük a kulturális fölemelkedést. Megújult, korszerűsödött a kultúrház, amely a helyi és szomszédos amatőr együttesektől a művészi színjátszásig képes befogadni az előadásokat. Könyvtára, olvasóköre látogatott. A községnek van saját Harmonika, Gregus Máté Bio Kertbarát és Faluszépitő, Nyugdíjas, Örökifjú, Mozgássérült, Lovas Klubja, Kamilla Dalköre, és Petőfi Vadásztársasága. Tartalmilag és szerkezetileg megújult általános iskolája a község másik kulturális központja. 2015-ben összegyűjtötték a község családi és dokumentumfotóit. Saját erőből *Vásárhelykutastól Székkutasig* címmel példamutató albumot állítottak össze belőlük. 2009-ben fölavatták Hugo Hartung szobrát. A hazájában népszerű német író a két világháború között cserediákként érkezett Vásárhely-Kutasra, és *Gyakran gondolok Piroskára* címmel regényt írt a kutasi indóház lányához fűződő szerelméről. Hazájában ebből a történetből sikerfilmet készítettek, amelyet évente újrajátszanak. Az író özvegye a falunak ajándékozta férjének több tárgyát, fotóit, amelyekből gyűjtemény született. A turistákat várják és fogadják a kutasiak. A vendégek elszállásolására a falunak több vendégháza van.

Sportcentrumot építettek, amelyben a fedett csarnokon kívül műfüves sportpályát is avattak. Több, évente visszatérő viadalt rendeznek itt, valamint a falu mellett lovas-, motor-, kocsis- és szántóversenyt. A felújított háziorvosi rendelő bármelyik nagyvárosban megállná a helyét. Van fogorvosi ellátás, laboratórium, fizioterápia. Saját szociális gondozót tartanak fenn. Kevés olyan kisközség létezik az országban, amelyik az utóbbi években pályázatok elnyerésével olyan nagyberuházásokat hajtott végre, mint amit Székkutas. 100 millió forintos összegből 7 kilométeres aszfaltos utat építettek, a járdákat felújították.

Megoldották az ivóvíz bevezetését, a fedett szennyvízcsatornázást, saját szennyvízkezelőt és csapadékvíz-elvezetést létesítettek. Kerékpárutat építettek ki a faluban, amely összeköti őket Kakasszékkal, Orosházával és Hódmezővásárhellyel. A Herbária Zrt. 2014-ben 100 millió Ft értékű bővítéssel már 80 embernek adott munkát. Czirbus Zoltán vezérigazgatót gyermekkorra a Pusztához köti.

Az itt felsoroltak csupán tallózást jelentenek az utóbbi néhány év fejlesztésében. Nagyon sok további terv vár még megvalósításra. Egyetlen aggasztó kérdés merül föl, mi mindent kell még tenni, hogy a lakosság száma ne csökkenjen? Ha ezek a beruházások az életminőség terén vezető pusztai településnél fölmerülnek, hogyan tovább a többenél?

A legkisebb VPSZ település Békés határán Árpádhalom. Nem ellenpéldának hozzuk, hiszen polgármestere minden lehetőséget megragad, hogy faluja boldoguljon. Készült egy szép favázas templomuk. Van egy életfájuk, amelyet Makovecz Imre terve alapján Csertő Lajos készített. Szépen karbantartják a Károlyi-Berchtold kastélyt, közösségi életük másik kincsét. Mégis miért szegények, csökkenő lakosságszámmal? A történelmükben a honfoglalásig kell visszatekintnünk.

A határban egy növekvő dombor húzódik. A legenda szerint Árpád apánk erre jött, amikor (Pusztá) Szerre tartott, és a legmagasabb domb tetején vert tábor. Ezt követően a mai faluhely egy évezredig nem volt önálló. A török hódoltság után a gróf Károlyi család birtokába tartozott. Ezen a területen a 19. század közepétől Petőfi Sándor apósát: Szendrey Ignácot gazdatisztként alkalmazta a gróf, és őrzetőjébe tartozott még a Mágocsi uradalom is. A jószágigazgató itt hozta létre a róla elnevezett Szendrey Majort, amely az egész dél-alföldi grófi birtok leggazdagabb részévé vált. Mágocson és Árpádhalmon minden itt született gyermek biztos kenyérkereső volt. Az országos területrendezés éveiben a gazdaságilag és szociográfiailag összetartozó területet szétdarabolták. 1956. július 1-jén Árpádhalom is önálló községgé alakult. Ekkor 1673 fő tartozott hozzá. (Mára ezer fő tűnt el belőle!) A falut a környező településektől elvett területekből gyúrták egybe. Csak közútja van, vasút nincs, bevásárolni, értékesíteni a legközelebbi városba, Orosházára járnak, holott közigazgatásilag Szenteshhez tartoznak. Itt csak a szántóföldi növénytermesztés ad nagyobb munka-lehetőséget. A jelenlegi keresők negyedrésze a környező településekre jár dolgozni. Így is közel 11 százalékos a munkanélküliség. 1850 után, a felszabadított jobbágyok önálló gazdákká válásával ez a réteg a saját boldogulásáért küzdött, a nincstelen zsellérek pedig a nagybirtokon, az év minden hónapjában megélhetést biztosító munkát kaptak!

Példa erre a szerencsésebb Nagymágocs, ahol egy éven keresztül Petőfi Sándor Zoltán fia is nevelkedett. A falu a Károlyi grófi család

dél-alföldi birtokainak központjává vált. A húsz gazdasági épület jelentős részét Ybl Miklós tervezte, és máig használatban vannak. Károlyi Lajosnak a korszak minden műszaki értékével ellátott vadászkastélya épült föl a Szendrey által létrehozott mintagazdaságban. Lajos gróf halála után fia, Alajos örökölte a birtokot, aki 1871-ben a nála dolgozók gyermekeinek minden majorságban iskolát létesített. 1944 nyarán a hatalmas kastély hadikórházzá vált, értékesebb bútorait 1945-ben az állam lefoglalta és múzeumokba széthordták, a többi tárgyat a falu népe vitte el. Ma idősek otthona. Nagymágocs, minden lelkes újrakezdés ellenére még Csipkerózsika-álmát alussza.

A Károlyi-birtok következő pusztai települése Derekegyház. A grófi család vadászhelye volt, hatalmas kastéllyal. A községet a Károlyiak 1874-ben a majorgazdaságból alakították ki. A régi majorok közül Tompahát, Kéktó, István-major cselédsége Vásárhelyhez kötődött. A birtokot 1913-ban Weiss Manfréd gyáripáros vásárolta meg. Öntözéses záldségtermesztést folytatott, amely a legmodernebb technológiával, árasztott csatornákon úszó, két oldalra locsoló hajórendszerrel működött. 1945 után a területen állami gazdaság és termelőszövetkezet alakult. 1949-től a kastély elmeszociális otthon. A szocialista termelés megszüntette a csatornázott öntözést, és hatalmas halastórendszert létesített. A község mai polgármestere minden számukra fontos pályázatot igyekszik megnyerni. Ennek köszönhető, hogy horgász tógazdaságot alakított ki Ökoturisztikai Park néven, korszerű fogadó és turista szálláshellyel, magas kilátóval, horgászstégekkel és két modern sütőhellyel. A területen lévő erdőben a Délalföldi Erdészeti Zrt. vadászháza ad otthont és vadejtési lehetőséget a társaság tagjainak. A község modern kultúrházának udvarán 2016 nyarán építették ki a falu közös kemencéjét. Palacsintasütő fesztiválokat rendeznek. Kiváló fotóklubjuk a térségben egyre ismertebb.

A Károlyi-uradalom következő, már Békés megyéhez tartozó egykori községe Békéssámson. 1765-ben Károlyi Antal zömében katolikus dohánytermesztőket telepített ide, és kezdte települését kiépíteni. Az 1950-es években a fehérgárdista mozgalom utóvédharca itt alakult ki Magyar Ellenállási Mozgalom címen, amelyhez 20 fő csatlakozott. A szovjet jellegű uralmi rendszer ellen íródott röpcédulákat hordoztak a nép között. Kegyetlen bűnhődés volt a következménye. Az összegyűjtött emlékekből 2015. október 23-án a Terror Háza Múzeum segítségével fölavatták a Szabadság Házát. A régi Sámson mára szépen rendezett község, mindkét világháború hőseinek emlékművével, köztéri szoborral. Már van jelentős néprajzi, helytörténeti gyűjteményük is, amelyet falumúzeum kialakításával kívánnak bemutatni. Sajnos a kevés mezőgazdasági elfoglaltságon kívül a leg-

több munkát a Vásárhelyre bejáró emberek kapják az ipartelep különböző üzemeiben.

Pusztaföldvárt 1841-ben Wodianer Sámuel pesti kereskedő, a Pusztá ezen részének bérlője telepítette újjá. Híressége a 12 hektáros, vaskori Tatársánc, amelyben a műveletlen ősgyepen, elkerített helyen őrzik és védik a volgamenti héricszet. Ezt egykor az állatok gyulladáisos betegségeire használták, népi nevén táragy-gyökérnek hívták. A község joggal büszke arra, hogy Tamkó Sirató Károly költő itt töltötte gyermekkorát, Bartók Béla pedig többször nyaralt a rokonának a határban lévő tanyáján. Összegyűjtötték a falu régi emlékeit, és megnyílt a falumúzeum. A községi kultúrház udvarán már állt a jókora, fedett kemence. Mellette, a főtéren fölépült a Tatársánc kicsinyített, de szabadtéri programokra alkalmas változata, amelynek közepén egy másik kemence is épült.

Tanulmányunkat azzal zárjuk, hogy 2016. április 15-én végre megérkezett a Gyulai Törvényszéktől a Vásárhelyi Pusztáért Egyesület, immáron a VPE civil szervezetének nyilvántartásba vétele. Abban bízunk, hogy végre elindulhat egyesületünk nyugodt, építő munkája, amelyhez Csizmadia Imre görbe-sziki, hajdani tanyai parasztversíró 1976-ban fogalmazott *Vallomás* című írása adhat az utódoknak is erőt:

Én mindig víg, dalos kedvű voltam. / Nehéz munka közt is folyton csak daloltam. / Még ha volt is néha szívemben fájdalom, / Hogy ne lássa senki, dal volt az ajkamon. / A dal régen elszállt, az élet elhaladt. / Régi szép napoknak csak emléke maradt. / Most is úgy örülök, ha hallom, szól a dal... / Hisz én is voltam egykor boldog és fiatal!

JEGYZETEK

¹ Szentí T: „Vásárhelyiség, csomorkányizmus” 72–77. In: *Tiszatáj*, 60. évf. 10. (2006. október.)

² Kiss Lajos: *Vásárhelyi művészet*. 1957, Budapest, 287. Tornyai *A pusztá meg én* című versét 1915-ben írta.

³ Néprajzi kutatásaink során, az 1960-as évek végén, a 70-es évek közepéig magunk is többször találkoztunk e pusztai jelenséggel. Ősszel még a tanyában láttuk magányos, idős lakóját, a következő nyáron már sem a tanya, sem a gazdája nem volt seholl. Helyükön, a tanyapusztítás után, csupán a szikes ugar, és a benne szenvedő nyomorúságos vetés tengődött, bánatos lakóját pedig eltemették – talán örökre el is feledték...

⁴ A honlapunkon (www.szenti.com) a teljes szöveg olvasható, a *Tornyai és Koszta* című tanulmányunkból.

ECKHART FERENC ÉRTELMEZÉSE A SZENT KORONA-ESZMÉRŐL

Törő László Dávid

Eckhart Ferenc (1885–1957) jogtörténetről vallott nézetei 1931-ben széles körű vita tárgyát képezték, az összecsapások középpontjába pedig a Szent Korona-tan kérdése került.¹ A Szent Korona-eszme megközelítései természetesen nyomon követték a történetírásban lezajló átalakulásokat is, ezért a vonatkozó szövegek több szempontból is értékes források lehetnek. Elsősorban két szemben álló felfogást mutatok be: Timon Ákos és Eckhart Ferenc, mindketten nagy hatású, egymástól eltérő szemléletű könyvet írtak a témában. Eckhart könyve elsősorban Timon munkásságával szembeállítva kap értelmet.

Szent Korona-eszme alatt Péter László kifejezése nyomán² a „láthatatlan Koronát”, azaz a „látható Korona” által szimbolizált, változó politikai, jogi és más jellegű gondolatrendszereket értem. A dualizmus idején még szinonimaként találkozhatunk a „Szent Korona-tan”, a „Szent Korona elmélete” vagy a „Szent Korona eszméje” terminusokkal, míg a *tan* és az *eszme* közötti különbséget elsősorban inkább a két világháború között hangsúlyozták.

A Szent Korona-tan a dualizmus idején

A „Szent Korona-tan” elnevezés első felbukkanása Hajnik Imre jogtörténész (1840–1902) munkásságában figyelhető meg. Hajnik szerint a nyugati, hűbéres társadalmakra a magánjogi és szakadozott jogi múlt, míg a magyarságra a közjogi gondolkodás és egységes, kontinuos jogélet a jellemző: szerinte a közjogiságot tükrözi a Szent Korona-tan is. Hajnik nem időtlenítette a Szent Korona-tant, azaz az időbeliségre nagy hangsúlyt fektetett – érvényességét például nem hangsúlyozta 1848 utáni időkre nézve. Jóllehet igen jelentős különbségek voltak Hajnik Imre és a Szent Korona-tan legnépszerűbb változatát hirdető, a budapesti egyetemen Hajnik „utódaként” jogtörténetet oktató Timon Ákos (1850–1925) szemlélete között, abban mégis megegyeztek, hogy a magyar alkotmányfejlődés egyedi, minden más nemzettől elütő jellegét egy sajátos közjogi szellem adja meg.

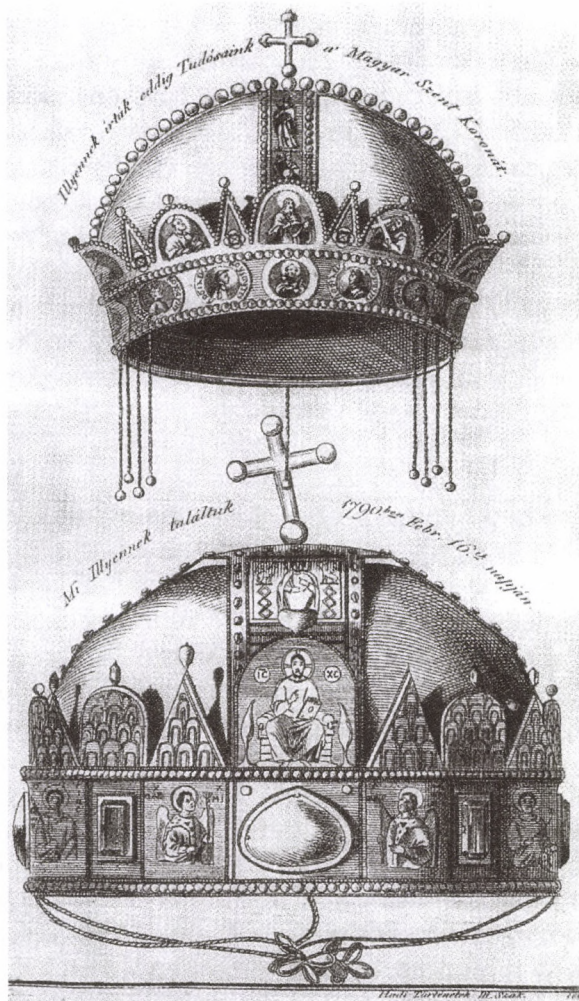
Ez a jogérzet Timon történeti elbeszélésében Hajnikhoz képest azonban központi szerepbe került, hiszen szerinte az a kezdetektől (Etelköz) fogva megnyilvánult a magyar alkotmánytörténetben, és sikerült a királyi hatalmat modern demokratikus értelemben korlátoznia „nemzetgyűlések”, törvények (pl. a *Magna Chartával* párhuzamba állított *Aranybulla*) segítségével. Míg Hajnik szerint nem mindig érvényesült a közjogiság, és gyakran keveredett hűbéri, európai vonásokkal, addig Timon szerint a feudalizmust kizáró közjogi magyar géniusz hatása a honfoglalás óta folyamatosan, 1848 után is megfigyelhető. A közjogias gondolkodás csúcsa a részben Timon által kidolgozott, általa sajátos misztikával felruházott, 12. században létrejött Szent Korona-tan, amely a nemzet és király között megosztott közhatalom gyakorlását jelentette: az államhatalmat szimbolizáló koronában (a testben) organikusan egyesül a fej a tagokkal, akik így közösen uralkodnak koronatuságuk folytán. Timon nem magyarázta meg, pontosan mikor és hogyan keletkezett a Szent Korona-tan, ugyanis a nemzetből eredő és megosztott közhatalom számára állandó érték, így nem igényelt különösebb megokolást. A Szent Korona-tan Timonnál nem korlátozódik térben és időben, hiszen legfőbb elemei már a honfoglalás korában, de a saját korában is érvényesek: az 1848. évi törvényhozás a Szent Korona-tagságot ráadásul szerinte az egész nemzetre demokratikusan kiterjesztette, így a tan az osztrák centralista törekvések ellen is alkalmazható alkotmánytörténeti érv volt.³

Az autochton magyar alkotmányfejlődés téziséét hangoztató Timon szemlélete több vonatkozásban valójában európai jelenségként értelmezhető. A 19. századi nemzeti romantikus történetek gyakori identitásképző eleme volt, hogy a történetírók egy demokratikusan működő „ősközösség” létezésétől számították a saját nemzeti közösségük múltját, így építve ki gondolatban egy jelenig tartó, megszakítatlan folytonosságot; a nemzeti történet ebben az értelmezésben kizárta, az „igazi” nemzeti hagyományokkal szemben ideiglenessé, érvénytelenné tette az idegenséget jelképező egyeduralmat (abszolútizmus) vagy a feudalizmust.⁴

Timon nézeteit a 20. század első évtizedeiben zajló vitákban a kortárs magyar és külföldi történetírás főbb képviselői határozottan elutasították, ami jól mutatja, hogy a nagy hatású jogtörténész szemlélete a korszakban már elavultnak számított a különböző alkotmánytörténeti iskolák mezőnyében, sőt Hajnikhoz képest visszalépést jelentett. A jogtörténeti polémiák egyébként kapcsolódtak a magyar történetírás fokozatos, a dualizmus idején végbement szakszerűvé válásához, intézményesüléséhez, amelynek során a magyar történetírás szakmailag jelentős alakjai (pl. Tagányi Károly, Marczali Henrik, Szekfű Gyula, Eckhart Ferenc) már gyökeresen más alapokon tárgyalták az alkotmány- és jogtörténet kérdéseit. Az alkotmányfejlődést európai

kontextusba helyezték, történetileg fogták fel, és a társadalomtörténeti vonatkozásokat emelték ki. A 11-12. század történetére a „patrimoniális királyság” szociológiából kölcsönzött fogalmát alkalmazták, amely a király öröklődő birtokain alapuló, személyi jellegű magánhatalmát állította előtérbe, és a jellegzetes közjogias gondolkodás középkori létét cáfolta, amennyiben a patrimoniális uralomban nincs különbség közjogi és magánjogi funkciók között. A Szent Korona-tan gyökereit Marczalihoz hasonlóan Szekfű is a rendi társadalom kialakulásában látta, nem pedig egy különböző korszakokon változatlanul átívelő közjogi géniuszhoz kötötte. Magának a tannak a teljes kialakulását Szekfű Werbőczy István munkásságához társította,

így az azt megelőző periódusokra való visszadatálását anakronizmusnak tartotta. A külföldi recepció (Hans Schreuer, Harold Steinacker, Paul Vinogradoff és Karel Kadlec) különösen az európai kontextus hiánya ellen emelt szót: a hozzászólók szerint nem lehet ezeréves magyar sajátosságnak feltüntetni a tan organikus szimbolikáját és más elemeit, ha nem tudjuk, hogy más országok történelmében milyen korona-gondolatok voltak jelen. A felsorolt történészek szembenállása a Timonhoz köthető alkotmánytörténeti felfogással az esszencializmus és a historizmus ellentétéként értelmezhető.⁵

A korona ábrázolása (az eddigi elbeszélések alapján és a valóságban), Hadi és Más Nevezetes Történetek, 1790. november 23, 40. füzet, 649. o.

Azok a személyek, akik a két világháború között megnyilvánultak a kérdés történeti dimenziójáról, elsősorban a dualizmus idején kifejtett, fentebb ismertetett álláspontok egyikéhez sorolhatók. A közjogászoknál döntően Timon szemléletmódja vált uralkodóvá, amit Eckhart Ferenc legjelentősebb vitapartnereinek (Molnár Kálmán és Tomcsányi Móric közjogászok) munkássága jól tükröz.⁶ A közjogászokkal szemben Hóman Bálint, Székfű Gyula, Eckhart Ferenc és Mályusz Elemér is ellentétes véleményt képviselt a magyar alkotmánytörténetről, utóbbi például azáltal, hogy az uralkodóba vetett mágikus hiten alapuló karizmatikus királyság tézisének alkalmazta a középkorra. Átfogó, nyíltan polemikus program kidolgozásáig és megvitatásáig a jogtörténészként fellépő Eckhart jutott el közülük.

Eckhart Ferenc: „A Szent Korona-eszme története”

Az egyik legfőbb kérdés lehet a művel kapcsolatban, hogy miben jelentett újdonságot a korábbi elképzelésekkel szemben, s milyen aktuálpolitikai, módszertani elgondolások jegyében született. Eckhart 1931-es programtanulmánya, amelyben több szellemtörténetet követelt a jogtörténetbe, egy szellemtörténeti irányt népszerűsítő tanulmánykötetben jelent meg.⁷ Az Eckhart-viták módszertani pontjai leginkább a historizmussal sok tekintetben rokon szellemtörténetre irányultak: a vita résztvevői gyakran kitértek arra, hogy szerintük mennyiben új vagy régi irányzatról van szó, hogyan lenne alkalmazható ez a szemlélet a jogtörténet vagy a Szent Korona-eszme tárgyalásánál, elvetendő vagy üdvözlendő-e Eckhart tudományos törekvése. A kérdésre jelen keretek között természetesen csak röviden térhetek ki.

A jogtörténész 1941-es munkájának megértését segíti, ha a szellemtörténeten belül értelmezzük. Jelen esetben a szellemtörténeten olyan eszmetörténetet értek, amelyet a korban Friedrich Meinecke, Arthur Lovejoy, Otto von Guericke és Fritz Kern műveltek, és amely módszerében eltért az Eckhart vitapartnerei által művelt jogtörténettől.⁸ Eckhart egyik újítása az volt, hogy nem a Szent Korona-tan, hanem a Szent Korona-eszme történetét állította a középpontba: a koronaeszme a korona szimbolikájához kötődő, mindig változó tartalmú gondolatok összessége, míg a Szent Korona-tan ennek egy alapjaiban Werbőczynél kialakult változata. A Szent Korona-eszme a szellemtörténet holisztikus felfogásának megfelelően végigkíséri a magyar történelmet az államalapítástól egészen a szerző jelenéig, jóllehet az eszmének nincs végső konklúziója, tartalma nem változatlan, tehát a történész nem egy történelem felett álló abszolútumot látott benne. Kérdés lehet, hogy milyen tényezők

változtatták a koronaeszmet, azaz mi adta az eszme „dinamikáját”? Elsősorban a társadalmi változások, s ez a tény a Reinhart Koselleck-féle fogalomtörténet előzményeként is elgondolhatóvá teszi a történész munkáját, a német szerző ugyanis az általa eszmetörténetként értelmezett szellemtörténetet társadalomtörténeti elemzéssel próbálta meg kiegészíteni.⁹ Az 1941-es munka nem azonos azonban a fogalomtörténettel, elsősorban azért, mert a korona fogalmának folytonosságra építő története Eckhart könyvében nemzeti kontinuitást is jelent egyben, ráadásul a koronaeszme szélesebb társadalmi recepciójáról ritkán, vagy egyáltalán nem esik szó benne. A könyv két párhuzamos univerzum történetét állítja elénk: a szimbolikus és a valós világét. A valósággal (a társadalmi változásokkal és a tényleges joggyakorlattal) kölcsönhatásban áll az ideák világa (a korona szimbólumának jelentése, a koronával kapcsolatos jogfelfogás). A két szféra fedhette egymást, de eltérő is lehetett, például akkor, amikor a források a régi, jó jog visszaállítására hivatkoztak, ám a valóságban újat alkottak.

A könyv szerint Szent István koronája a király kizárólagos, személyi alapú hatalmának jelképe, amint ebben az időben Európában mindenhol. Az *Intelmek* szerzőjének gondolatköre általános egyházi műveltségéből eredt: a földi koronát ellentétbe állította a magasabb rendű, el nem múló koronával, így kapcsolva össze szentség és a királyság jelképeit. Az európai alkotmányfejlődéshez hasonlóan a korona a királyi uralom jelképe: a király személyétől elváló korona azért sem volt elképzelhető az Árpádok idején, mert a királyi birtokok a korona részeként elidegeníthetetlenek voltak, a patrimonialis uralom valósága tükröződött a király személyét jelentő korona szimbólumában. A magyar államszervezetben az Anjou-korban sem következett be nagyobb változás, hiszen a hatalmat kizárólagosan a király gyakorolta. Mérföldkő Nagy Lajos 1381. évi szerződése a velencei köztársasággal, ugyanis az egyezségben a korona kifelé az addigi gyakorlattól eltérően a király személye felett álló hatalom, az állam szimbóluma volt.¹⁰ Belső viszonyokban is hamarosan változás állt be, mert a 14. század végén, Zsigmond nagyurak által történt megválasztásával megkezdődött a főhatalom elvonása a király személyétől, ami az államszemélyiség kialakulásának első lépése volt. Ettől kezdve a rendek a 15. század folyamán fokozatosan közjogi tényezővé léptek elő a király mellett, akire immár a hatalmat jelentő és a király személyétől elváló koronát ruházzák át. A hatalom átruházásának rendi eszméje mellett a Szent Korona-eszme a magyar birodalmiságot egyaránt jelképezte a korszakban. Hasonló fejlődés ment végbe a cseheknél, ahol a huszitizmus idejében a rendek képviselték az államot, a korona pedig fizikailag is a rendek hatalmába került. A rendek előretörésével megjelenő, ha-

talom átruházásáról szóló gondolatok mellett a középkori egyetemes műveltség része volt az egyházi eredetű organikus eszme is. Eckhart azt kutatta, milyen körökben terjedt el az organikus gondolat, és hogyan, mikor alakult ki annak a király személyétől elvont koronára való átültetése. Eredményei szerint Magyarországon a középkorban az egyházi személyek révén széles körben ismert volt a test-metaphora: előfordult a királyi tanács, a rendek, az egyház, valamint az ország földrajzi területének jelölésére is.

Az organikus test képe olvadt össze Werbőczynél az államhatalommal azonosított koronával, létrehozva így a Szent Korona-tant. A könyv egyik legvitatottabb része az, hogy ezen összeolvadáson és a Szent Korona-tanon Eckhart mit értett. Eckhart többek között abban tért el döntően a korábbi, Szent Korona-tanról készült feldolgozásoktól, hogy vitapartnereihez képest jelentős mértékben korlátozta a tan jelentőségét a magyar alkotmányfejlődésben, konkrét helyhez és időhöz társította kialakulását, így fosztva meg azt mitikus szerepétől és „tan” jellegétől. Werbőczy a nemesi egyenlőség bizonyítására alkalmazta a „minden nemes a szent korona tagja” kitételt, egyébként a Szent Korona-eszme hagyományos változatai köszöntek vissza a Tripartitumban – tehát a koronaeszmenek egyszerre több verziója van jelen benne. Az organikus korona metaforája is előfordult egyszer, amely Werbőczynél összefogta a királyt és a rendeket. Ez új (valós viszonyokból, azaz a köznemesség előretöréséből kiinduló) szellemi konstrukció volt részéről, de nem a Szent Korona-tanról van itt szó, amit Eckhart a fejezet utolsó oldalain egyértelműen leírt, miután feltett egy erre vonatkozó kérdést: „Következteti-e Werbőczy a szent Korona tanából azt, hogy a nemesek, mint a korona tagja részesei a törvényhozásnak?”¹¹ A történész válasza tagadó volt. A Tripartitum szerzője nem foglalkozott tovább az organikus koronaeszmevel, mert a számára a legfontosabb, a nemesi egyenlőség bizonyításáról szóló szöveghely után már a Kézai Simontól eredő, Thuróczy Jánostól átvett és politikai nézeteihez igazított népfelség elvével igyekezett inkább bizonyítani a törvényhozásban való egyenlő részvételt.¹²

A két koronafelfogás azonban két nagyon eltérő politikai és jogi szemléletből származott. Míg az organikus koronatanban a rendek a királlyal együtt jelentik a koronát és így a koronában vesznek részt a törvénykezésben, addig a rendi dualizmusban az akaratuk szerint átruházott koronával osztoznak átruházás után a hatalmon. Az előbbi a középkori jogtudós a nemesi egyenlőség tételének alátámasztására használta, utóbbit pedig a törvényhozásban való részvétel megokolására. Eckhart fő tézise itt az, hogy Werbőczy az egyébként újszerű organikus koronaelméletét a nemesi egyenlőség mellett a királlyal egyenlő

Korona-tan alapját képező organikus koronatagság is a rendi előretörés politikai igazolására született meg, éppen ezért Werbőczy nem is haladhatta meg a rendi szemléletet. A könyv értelmezését az nehezíti, hogy Eckhart Szent Korona-tannak nevezett egy olyan elméletet, amely valójában nem felelt meg saját definíciójának. Eckhart úgy cáfolta a Werbőczynél létrejött Szent Korona-tan elméletét, hogy nem mindig fogalmazott egyértelműen. Ennek itt egyfajta kiforrotlanság vagy elővigyázatosság lehetett az oka, hiszen a későbbiekben már nem nevezte Szent Korona-tannak Werbőczy elméletét.

Eckhart története nem fejeződött be Werbőczyvel, a koronaeszme és azon belül az organikus koronaeszme útját egészen a dualizmus korának végéig követte. A 17. században a korona újból inkább a királyi hatalmat kezdte jelenteni, és nem az állam személyét. Eckhart a Szent Korona-eszmének, különösen a területi integritásra vonatkozó értelmének folytonosságát emelte ki. Werbőczy tana szerinte először a Bocskai-féle mozgalomban, de már hozzáadott elemekkel került elő.¹³ A „Szent Korona-tan” tehát többször felbukkant, például még az 1790. évi országgyűléstől kezdve, ám a korona más jelentéseihez képest marginális volt, ráadásul változásokon ment keresztül. Helyette még a 19. században is az integritás-gondolaté volt a főszerep. A korona integritásának fogalma a reformkorban az addigiaknál határozottabban alakult ki az állandó közjogi küzdelmek és az „elszakított részek” sérelme miatt. Az ország területét organizmusként is jelölték, mivel az ország teste a Szent Korona tulajdona, s ennek megfelelően a rendi országgyűléseken is a korona testébe való visszatérésről beszéltek.

Az utolsó két fejezet részletesen foglalkozik a 17. századtól keletkező jogi irodalommal: szerepelt-e benne Werbőczy koronatan? Eckhart következtetése szerint a kiegyezés előtt alig tulajdonítottak neki szerepet a jogászok, részben éppen azért, mert az azt nem közjogi tanként előadó *Hármaskönyvből* indultak ki. Eckhart Hajnik Imrét tartotta a Szent Korona-tan egyik modern átalakítójának. Hajnik döntő újítása szerinte az volt, hogy a dualizmus közjogi harcait alapul véve, a királyt és a nemességet egyesítő koronatestet az országgyűlésben látta jelen, amely elméletnek így Werbőczy koronatanának céljával szemben, már a közös „alkotmányos törvényhozás” volt a középpontjában.¹⁴ Ehhez még számos adalékot tett hozzá Timon Ákos és Concha Győző. A két világháború közötti közjogi írók már a Timonnál „teljes kifejltségét” elért tant vették át.

Eckhart, mint korábbi, hasonló témájú írásaiban, a fent tárgyalt könyvében is szakított Hajnik és Timon alkotmánytörténeti elképzeléseivel. Eckhartnál az eszmét, az elgondolást alakító „valóság” az intézménytörténeti, gazdasági és társadalmi tényezők voltak, ugyanis a Szent Ko-

rona-eszme annak megfelelően alakult, hogy milyen társadalmi csoportok mekkora szerepet játszottak a király mellett az „alkotmányban”, az okleveleket kiállító kancellária, hiteles hely milyen körökben és milyen formában tudta terjeszteni, a király hatalmát mekkora birtoktest támogatta. A legnagyobb eltérés Timon és Eckhart értelmezése között nem csak a hungarocentrikus és európai szemlélet vitájában ragadható meg, hanem a szellemtörténeti, illetve a társadalomtörténeti módszer újdonságában. Az 1941-es művet a fentebb írtak tükrében a Szent Korona-eszme szellemtörténeti átértelmezésének tekintem, amennyiben szerzője „az eszme” különböző, történetileg változó alakjait vizsgálta benne.

A könyvnek a tudományos eredményei mellett politikai üzenete is volt, hiszen a bécsi döntések idején íródott. A korona képében állami integritást hirdetett, és ezt igyekezett minél régebbi korokra visszavezetni. Eckhart könyvének célja az volt, hogy a dualizmus közjogi harcainál alkalmazott Szent Korona-tan helyére egy területi integritást jelképező Szent Korona-eszme tradícióját állítsa, s ezzel aktuális politikai kérdésekben is orientáljon. Gyakran utalt a Szent Korona-eszmével kapcsolatban arra, hogy az erdélyiek, horvátok stb. származástól függetlenül a magyar Szent Korona „állampolgárai” voltak, és attól várták fennmaradásukat már a középkor végétől kezdve.

Végezetül felhívnom a figyelmet Eckhart módszertanában a historiográfiai reflexió jelentős szerepére. Mivel a Szent Korona-tant nem eleve adottnak, hanem tartalmában folyton módosuló történeti konstrukciónak tekintette, ezért a tan kialakulásának megértéséhez a szerző igyekezett végigkövetni az erről szóló irodalom változó állásfoglalásait, tehát az egyes jogtörténészek (mint a múlt közvetítői) felfogásának gyökerei is érdekelték.

JEGYZETEK

¹ A vitáról bővebben: Törő László Dávid: Az „Eckhart-vita”: Eckhart Ferenc 1931-es programtanulmányának kortárs visszhangja. *Aetas*, 31 (2016/4) 57–77.

² Péter László: *The Holy Crown of Hungary. The visible and invisible. The Slavonic and East European Review*, 81 (2003/3) 421–510.

³ Timonról és nézeteinek korabeli fogadtatásáról bővebben: Törő László Dávid: *Harold Steinacker és Timon Ákos vitája a magyar alkotmánytörténetről, Valóság*, (2015/1) 30–41.

⁴ Cseh, szlovák és magyar példákhoz lásd: Gernot Heiss – Árpád von Klimó – Pavel Kolář – Dušan Kováč: *Habsburg's Difficult Legacy: Comparing and Relating Austrian, Czech, Magyar and Slovak National Historical Master Narratives = The contested nation: Ethnicity, Class, Religion and Gender in National Histories*. Eds. by Stefan Berger – Chris Lorenz. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2011, 367–404.

⁵ A historizmusról: Romsics Gergely: *Nép, nemzet, birodalom. A Habsburg Birodalom emlékezete a német, osztrák és magyar történetpolitikai gondolkodásban, 1918–1941*, Új Mandátum, Budapest, 2010, 29–38.

⁶ Tomcsányi Móric: *Magyar közjog – alkotmányjog*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1926. Molnár Kálmán: *A Szent Korona-tan kifejlődése és mai jelentősége*, A Magyar Nők Szent Korona Szövetségében 1927. február 2-án tartott előadás, Dunántúl Egyetemi Nyomdája, 1927, Pécs

⁷ Eckhart Ferenc: *Jog- és alkotmánytörténet = A magyar történetírás új útjai*, Szerk. Hóman Bálint, Magyar Szemle Társaság, 1931, Budapest

⁸ Richter, Melvin: *Begriffsgeschichte and the History of Ideas*, *Journal of the History of Ideas* (1987), 247–263.

⁹ Koselleck, Reinhart: *Kritika és válság*, Atlantisz Kiadó, 2016, Budapest, 18.

¹⁰ Eckhart Ferenc: *A Szent Korona-eszme története*, MTA, 1941, Budapest, 64–66.

¹¹ *Uo.*, 208.

¹² *Uo.*, 210.

¹³ *Uo.*, 251.

¹⁴ *Uo.*, 319-320.

NAGY ELŐDÖKHÖZ ILLÓ MÉLTÓSÁGGAL

*Pavlovits Miklós 1991-1992-es beszélgetése a történész
és politikus Szabad Györggyel*

Gróh Gáspár

Azt hiszem, hogy Szabad György életútinterjúnak mondható kötetéről írva előljáróban nem indokolatlan némi személyesség, hiszen az elkövetkezőket az ismeretség erősen befolyásolja. Jóval később találkoztam vele, mint ahogy történészi munkásságával megismerkedtem. Nemcsak tiszteltem, munkái egyértelművé tették: abban a világban, amelyikben valamiképpen úgy éltünk, hogy az egyik oldalon van a rendszer, a másikon „mi” – ő *velünk* van (vagy mi ővele). Ugyanakkor volt bennem némi, talán stiláris eredetű idegenségérzet: az írásaiból is kihallható reformkori retorika zavart, anakronisztikusnak éreztem. Ez az érzés közéleti szerepléseit látva sem enyhült. Aztán, már házelnöki működését követve, be kellett látnom: ennél az anakronizmusnál korszerűbb gondolkodásmód nincs. Ez nem modorosság, nem idejétmúlt retorika, hanem a magyar történelmi jogfolytonosság helyreállításának nélkülözhetetlen eszköze. Vagyis ebben a régvolt fordulatokat, hangsúlyokat, ritmust éppúgy idéző, mint kétségkívül méltóságot sugárzó megszólalási módban találkozik össze *ember és szerep*, a tudós szakmai következetessége és a közéleti ember politikai meggyőződése. Nemcsak meggyőzött, hanem valósággal levett a lábamról – az első személyes találkozás alkalmával pedig végképp a hivévé tett.

Az „én és a nagy ember” típusú emlékezés ellenszenves számomra, szándékom szerint a vele történt találkozásom felidézése nem rólam szól, hanem hozzátartozik Szabad György emberi arcának bemutatásához. Az MDF-frakció sajtóirodájának munkatársaként az volt a feladatomban, hogy interjút készítsek vele, az MDF képviselőjével és házelnökkel. Életem első interjúja volt ez, némi szorongással kopogtattam munkatársainál: jobban féltem attól, hogy fogadni fog, mint attól, hogy elutasít. Nem kis zavarral küszködve léptem be a házelnöki dolgozószobába, ahol nem a minden szavára figyelő, ezért kissé merev és szertartásos professzor és politikus fogadott, hanem egy közvetlen, a maga tartásos és patriarchális módján szívélyes ember, akivel mintha régóta meghitt kapcsolatban álltam volna. Ez azonban nem változtatott a respektuson, de az ő sajátos, szemérmes és körültekintő

visszafogottságán sem. Ettől függetlenül rögvest el is mondtam neki, hogy a politikai interjú műfajában ez lesz életem első munkája.

Nyugodtan be is vallhattam ezt. Addigra ugyanis kiderült, hogy az adott pillanatban születő kapcsolaton túl mi volt az oka a fogadásom helyzetből nem következő, szeretetteljes hangnemének. Nem egyszerűen nekem szólt ez – miért is szólt volna –, hanem nagyapámnak, akit én nem ismerhettem, mert születésemkor már nem élt. A házelnök úr azonban igen, és egy olyan életrajzi tényt mondott el nekem, amit máshol nem láttam leírva. Elmondta, hogy ő bár történész szeretett volna lenni, de a numerus clausus okán nem látott esélyt arra, hogy fölvegyék az egyetemre ezen a szakon, noha az, hogy továbbtanul, természetesen volt számára. Rövid tájékozódása során azt a tanácsot kapta, hogy jelentkezzen Gróh Gyula professzornál, merthogy, miként ez akkor Szabad György körében uralkodó vélemény volt, nála nem számít a származás, csak a képességek és a teljesítmény. És valóban, ahogyan mondta, Szabad György egyetemistaként először kémiát tanult. Vagyis a korrekt, a barátságosnál meghittebben baráti hangban a nagyapámnak szánt köszönet is ott volt – és a történelem is. Nem kell mondanom, hogy ezt a szeretetet igyekeztem meghálálni. Aztán elkészült, és megelégedésére szolgált a később a *Magyar Nemzetben* megjelent, terjedelmes interjú, amely sokat segített egy másik pályán való működésemben, és amelynek tanulságait a továbbiakban bőven hasznosítottam. Azt a szeretetteljes viszonyt, amit a személyes megismerkedésünk utáni nem kevés, de egyre ritkuló találkozásaink során mindig éreztem, életem kitüntetései között tartom számon.

Ezért (is!) vettem különös kíváncsisággal kezembe a most kiadott kötetet, Pavlovits Miklós *Aradtól az Országgyűlésig* címmel megjelent Szabad György-interjúját, azaz interjúit, hiszen a könyv anyaga több ülésben készült. Három nagy tömbje pedig önmagában is jelzi egy nagyformátumú tudós és közéleti ember személyiségének többirányúságban teljes egységét.

Az első rész a tudós életútinterjúja, család- és tudománytörténet egyben. Szabad György emberi arcához egyaránt hozzátartozott a visszafogottság és a közvetlenség. Történészként meggyőződése volt, hogy a személyiség, a magánélet, családtörténet, szocializáció, az ott-honról hozott kultúra és erkölcs magánügy – de korántsem csak az: ott van a történelemben élő ember minden gesztusában, gondolatában, viselkedésében, tetteiben. Hiszen bármennyire is objektív folyamatok összessége a történelem, emberek csinálják, és nem mindegy, hogy milyenek. Ezért, és nem magamutogatásból beszélt önmagáról: ahogyan elmélyült Kossuth-kutatásaiban sem csak a politika- és eszmetörténet

*Szabad György, az Országgyűlés elnöke beszél a Parlamentben, 1990. október 30-án.
Fotó: MTVA, Cseke Csilla*

szempontjai szerint értelmezte „hőse” magatartását, hanem figyelembe vette annak személyiségét is. Tudta ugyanis, hogy a mégoly tárgyilagos és tudatos ember is először ösztönös és animális módon találkozik a később a ráció eszközeivel megoldandó problémákkal, ezért – lélektani vájkálás nélkül – ismernünk kell a történelmi személyiség racionalitás mögötti meghatározóit is.

A könyv címe pontosan jelzi tárgyát: Szabad Györgynek a születésétől az Országgyűlés elnökségéig ívelő útját, és házelnöki működése első felének történéseit. Mégis: ez a cím a maga módján akár egy Szabad György-mű címe is lehetne, hiszen Arad a maga baljós jelentésével a kutatásaiban kimagasló fontosságú Kossuth-életmű egyik középponti jelentőségű helyszíne – ahogyan az Országgyűlés is az. Ez az áthallás, noha a könyvben egy szó sem esik természetéről, mindvégig jelen van a háttérben – ha úgy tetszik, a kötet tudatalattijában.

Szabad György szülőhelye Arad, a magyar szabadságharc legyőztesének jelképe –, de már román fennhatóság alatt. Egy hangsúlyozottan magyar tudatú zsidó család szülöttjeként kisebbségi helyzetéből fakadó élmények egész életére kihatottak. Ami szembeötlő: nemcsak ő

maga, hanem – elmondás szerint – családja számára sohasem jelentett gondot nemzeti identitásuk, nem érezték úgy, hogy két azonosságtudat között választaniuk kellene. Magyarok voltak, testestől-lelkestől – zsidóságuk legfőljebb a magyarságon belül egyéni szint, nem valamiféle, akármilyen halovány idegenséget jelentett számukra. A családtörténet taglalása ennek a (valaha egyáltalán nem kuriozitásnak számító) gondolkodásmódnak történeti beágyazását, föltárását és bizonyítását szolgálja. *„Számomra elképzelhetetlen volt, hogy magyarságom bármely tekintetben is megkérdőjelezhető lehet. Hiszen az anyanyelvem nemcsak hogy magyar volt, hanem egy olyan előzményekkel bíró család nyelve is, amely – legalábbis addig, amíg visszanyomozható – a magyart használta. A családi emlékek és levéltári adatok tanúsítják, hogy azok a családtagjaink, akik a magyar mellett más nyelvet is tudtak, feltehetően azt használták másodlagosként.”* Sokatmondó, hogy a kisgyermek Szabad Györgynek dédapja elmondhatja: *„most te úgy lovagolsz az én térdemen, ahogy én kisfiúként Arany János térdén lovagoltam”.* Ennél érvényesebben nem lehet kifejezni, hogy a közösséget vállalók esetében milyen fölösleges lehet zsidóságról és magyarságról mint két különböző identitásról beszélni. Ennek az egybeforradásnak tragikus bizonyítéka az édesapa sorsa is, aki *„magyarként szenvedte meg a kisebbségi sorsot Erdélyben. Nagyon keményen. Magyarként települt haza is. És összeroppant, amikor azon a Magyarországon, amelyhez tartozását nem kevés kockázat árán is megőrizte, a zsidótörvények egyszerre másodrangú állampolgárrá fokozták le. Egy konfliktus során, amely ugyan veszélyt nem, csak megaláztatást hozott számára, öngyilkos lett, és meghalt 1941-ben”.*

Az ősök és a rokonság szellemi igényessége, polgárosult élete és magyar volta a legmélyebb érzelmi szinten is összekapcsolódott. Ezt a gondolkodásmódot Szabad György politikai felfogása őrizte tovább, melyről ezt mondta: *„Két tényező határozta meg a kezdet kezdetétől fogva. Az egyik, hogy én a magyarsághoz tartozom! Valamint az, hogy én egy demokratikus magyarságot szeretnék. E kettő ötvözötte és szétválaszthatatlanul jelent meg.”* Ennek jegyében az (1942-ben) érettségiző, majd pályát kereső fiatal Szabad György meghatározó olvasmányai közé tartoztak a népi írók ma már klasszikus szociográfiái – és 1945-ben a Független Kisgazdapártba lépett be. Jellemző, hogy a közben eltelt évekről gyakorlatilag nem szól, például a munkaszolgálatról, a nyilas és a szovjet fogságból való bizonyára igencsak kalandos szökéséről. Nem beszél róluk, mert ezeket a sorsát nyilvánvalóan döntően befolyásoló eseményeket személyisége, a történelemben való szellemi részvétele szempontjából másodlagosnak minősíti.

Annál részletesebb képet ad egyetemi éveinek szakmai történéseiről, változásairól, személyi és ideológiatörténeti eseményeiről. A kötetnek ebben a nagy gondolati tömbjében ismét fölbukkan némi csa-

ládörténet is, hiszen családi kapcsolatok révén szakad rá egy olyan földtulajdon, amelyhez művelési kötelezettség társul. Így Nagykőrös és Tiszakécske környékén mintagazdaságként kezeli ezt a birtokot, amely miatt kuláklistára kerül, majd „hatósági kötelezettséggel kikényszerített felajánlás” eredményeként 1949-1950-ben sikerül megszabadulni a föld birtoklásában rejülő csapdából.

Ez a „fölszabadulás” erősen befolyásolja a fiatal, kivételes tehetségű és szorgalmú egyetemista szakmai pályára állását. Az elkövetkező évekről szóló összefoglalás nélkülözhetetlen tudománytörténeti áttekintés, kivételesen tömör képet ad évtizedek szakmai, politikai és szakmapolitikai mozgásairól. A legfontosabb az, hogy a hatalom, amelyik a múltat is birtokba akarja venni, miként telepszik rá a történettudományra – amin nincs mit csodálkozni, hiszen a marxizmus egyik forrásvidéke a (német) historizmus. Ami ebben a korszakban praktikusán azt is jelenti, hogy a történettudomány sajátos módon kettészakad. Az egyik oldalán az ideológia befolyásolta történetíráásra, a másikon, mintegy segédtudományi státusban a tényleges kutatásra, a levéltári anyagok feltárására, a dokumentumok vizsgálatára, a múlt valóságának feltárására. Az előbbi hatalmi monopólium, párthűség vagy kollaborációs készség kell műveléséhez, az utóbbi mint alapkutatás menedéket ad „igazi” szakembereknek, akikre a hatalomnak szüksége van – és ezért megbocsátja nekik, hogy dolgoznak. Szabad György példája mutatja, hogy igazi tudósnak ennyi elég. Noha elhárítja magától a pártba való fölvétel „megtiszteltetését”, és távol tartja magát a politikától, nagyvonalúan megengedik neki, hogy korrekt és kiváló munkát végezzen. Pontosan tudja, hogy e rendszerben hol a helye: igyekszik kivonni magát az ideológiai vezérlésű egyetemi erőteréből, és az Országos Levéltárba lép gyakornoknak (ahonnan azonban mégis visszahívják az egyetemre). Szerencsés döntése bizonyos mértékig külső szerencséivel is társul, így például szakmai sorsának alakulása szempontjából jókor hal meg Sztálin, és jókor (bár csak időlegesen) bukik meg Rákosi...

A történészéletút áttekintése során képet kapunk egy korszak tudományosságának működéséről. Szabad György óvakodik a személyeskedéstől, nem „pletykál”, amit egyébként csak sajnálhatunk, hiszen biztosan sok bennfentes információt ismer erről a közegről, amelynek sajátos hálózatai messzemenően befolyásolták a szellemi élet alakulását – és amelyről jó volna sokkal többet tudni. Ehhez pedig csak az egykoron benne élők emlékezete adhat (adhatott volna) ismereteket, hiszen éppen a legfontosabb döntések előkészítéséről, mozgatórugóiról nem maradtak, mert nem készültek írásos anyagok. Ráadásul e korszak meghatározó tudatformálóinak szakmai tevékenysége önmagában érdektelenné vált, az általuk előidézett

rombolás nyomaiba viszont máig belebotlunk – anélkül, hogy tudnánk, kik felelnek értük, Andics Erzsébettől Léderer Emmáig, Bolgár Elektől Molnár Erikig, és így tovább.

Nagy szerencse, hogy Szabad György meglepő részletességgel beszél aspirantúrája és kandidatúrája történetéről: mert nem saját magáról, hanem egy korszak tudományosságáról akar képet adni. Sokféle bizalmatlansággal kell szembenéznie, és erre a legmúltóbb választ találja meg: *„Biztos voltam benne, csak komoly szakmai teljesítménnyel tudok a felszínen maradni.”* Valóban: ez mindenütt bizalmat kelt iránta – ahogyan pályája egészét is a teljesítmény határozza meg. Ezért, és az embernek járó bizalom okán választják meg az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság titkárának – már a forradalom után, és mi sem jellemzőbb, mint hogy ezt a sok jót nem ígérő megbízatást el is vállalja. Addigra túl van a forradalom katartikus és tragikus élményén. Ekkoriban a Szemere utcában lakik, pár száz méterre a Kossuth tértől, így sajátos adalék az október 25-i tömeggyilkosság történetéhez, hogy a közeli tiszti ház prominensei bezáratják az ő házuk kapuját, sőt, privát razzíát tartanak – amiben a korábbi hatalmi rend provokációját láthatjuk. Szabad György azonban az életét köszönhette annak, hogy éppen e bezártság miatt nem tudott elindulni arra a megbeszélésre, amire I. Tóth Zoltánnal kellett volna mennie. I. Tóth az Akadémia utcában kapott halálos lövést: ha vele van Szabad György, márpedig vele lett volna, hiszen együtt készültek e találkozóra, alighanem ő is odavész. Az ilyen élmények természetéhez hozzátartozik az, hogy a véletlen túlélő okkal érzi: mártírrá vált társa helyett is élnie, dolgoznia kell.

Az 1956. november 4. utáni szerepvállalás nemcsak e felelősség vállalását tükrözi, hanem azt is, hogy a forradalom a végzetes, második szovjet beavatkozás és a Kádár-rendszer hatalomra jutása után nem egy csapásra fejeződött be. A reformelképzelések nem a forradalom lázas napjaiban, hanem azt megelőzően fogalmazódtak meg, ezért nem lehetett a forradalom vérbefojtásával egyidejűleg végük. Az viszont bizonyos, hogy az ezekben a hónapokban a forradalommal összefüggő gondolkodás és tevékenység egyértelmű állásfoglalást jelentett a Kádár-rendszerrel, a nép forradalmának véget vető kádári ellenforradalommal szemben. Ezt a szerepet Szabad György magától értetődően vállalta, abban a meggyőződésben, hogy *„a forradalmi bizottságokban olyan színvonalú gárda van jelen (professzorok, docensek és adjunktusok), amit a hatalom nem fog tudni és nem akar majd mellőzni. Tehát többé-kevésbé meg fogjuk majd őrizni az egyetemen pozícióinkat. Azt javasoltam, hogy mindenki a saját intézményében a megőrzött pozíciója révén segítse az emberek mentését és – amennyiben lehet – az eszmék továbbélését a következő időszakban”*.

Szabad Györgynek, legalábbis részben, igaza lett: szakemberekre a Kádár-rendszerben is szükség volt, és aki olyan területen dolgozott, amelynek művelése nem kötelezte nyílt szembenállásra vagy vállalhatatlan kompromisszumra, folytathatta munkáját. A dolog azonban nem volt ilyen egyszerű: a mindenható ideológia a szakma legváratlanabb területein is megpróbált pozíciókat szerezni a rendszer legitimitásának igazolására. Ilyen kísérlet volt, hogy a korábban a forradalmi Kossuth szerepére hivatkozó mozgalmárszemléletben egyszerűen a kompromisszumkeresés, a *kiegyezés* gondolata vált kívánatossá. A Kossuth kontra Deák kérdésben rendezett történészvitán a helyzet odáig fajult, hogy megtámadtatása okán Szabad György kénytelen volt föltenni a legfontosabb kérdést, azt, hogy „van-e a tárgyalásnak aktuálpolitikai vonatkozása?” Molnár Erik volt az, aki, szemben Hanák Péterrel és Pach Zsigmond Pállal, tisztán szakmainak nyilvánította a vitát, így Szabad Györgynek módjában állt kifejeznie nézeteit. Amelyek nyomán Pach Zsigmond Pál azt a megállapítást tette, hogy „*Szabad György elhajlása látszólag baloldali, lényegét tekintve jobboldali*”, ami túl a konkrét kérdés megítélésén azt is mutatja, szakmai álláspontok nem bizonyítékaik alapján lesznek igazak vagy tévesek, hanem jobb- vagy baloldalinak minősítésük dönt érvényességükről. A pártállamokat jellemző, a tudományt hatalmi szempontoknak alávető szemlélet uralmából következett, hogy az 1970-es évek elejének Molnár Erik-vitájában való, szakmai szempontokat érvényesítő megszólalását utóbb „*az 1987 előtti legjelentősebb politikai megnyilatkozásának*” tartotta. A vita természetéről e kötetben Szabad György a következő összefoglalást adja: a vitát indító Pándi Pál cikke „*mögött a Történettudományi Intézet gazdaságtörténetre támaszkodó iskolájának kísérlete lapult arra vonatkozóan (most már a szekfűisták egy jellegzetes vonulatával, mindenekelőtt Kosáry Domokossal megerősödve), hogy a magyar történelemből végképp száműzzük a romantikus dolgokat*”. Ez a szemlélet a reálpolitika jelszavával a nemzet függetlenségi harcainak értelmetlenségét sugallta, tehát azal a történészi állásponttal kívánt szakítani, amelyben még, Révai József és Mód Aladár doktrínáját követve (azaz a kommunista forradalomelmélet és a nemzeti függetlenségeszmény összecsúsztatásával), de helyet kapott a magyar nemzeti identitásban kulcsszerepet játszó szabadságharcok tisztelete is. Szabad György nem akart bekapcsolódni a felfogásával nem egyeztethető, két hamis alternatívát felvető vitába. Véleménye szerint ki kellett szabadulni a „vagy Molnár Erik, vagy Révai” csapdából, helyettük a „demokrata-patrióta örökséget kell magunkénak éreznünk”.

Ez olyan elméleti alapvetés volt, amelytől megfogalmazója számára természetes út vezetett másfél évtizeddel később a lakiteleki sátorba,

amivel, bár teljes mértékben ezt nem tudhatta, megkezdődött életútjának politikusi korszaka. Utólag talán eltúlzottnak látszó aggodalommal vett részt ezen a találkozón – ami csak növeli döntésének értékét. A lakiteleki eszmecserén kifejtette: „*a cél, amit Magyarország maga elé tűz, az a demokratikus és parlamentáris jogállam megteremtése*”. Ha a Molnár Erik-vitában a „realisták” és a „romantikusok” ütközését is látni véljük, akkor nyugodtan állíthatjuk: ez az álláspont egyszerre realista és romantikus. Realista, mert nem érint nagyhatalmi szempontokat (a szovjet csapatok kivonása, nemzeti függetlenség), romantikus, mert az egypárti diktatúra megdönthetetlennek látszó rendszerét kívánja lebontani. Utólagos értékelése szerint „*Lakitelek után nem a hatalom fenyegetése, hanem sok tekintetben a folytatás kétségessége aggasztott. Ott ugyanis kimondtunk dolgokat – mint annyiszor a magyar történelemben. Élt bennem az aggodalom: megeshet, hogy bármilyen nagy jelentőségű is, de csak egy közös sóhajítás lesz a dologból.*”

Nem az lett. A kötet felezőpontjától a politikai változásokról esik szó: Pavlovits Miklós interjúi 1991 késő ősztől 1992 kora nyaráig készültek, és értelemszerűen a rendszerváltás politikai zaklatottsága, azóta részben feledésbe merült események miatti izgalmak határozzák meg. E szempontból kivételesen fontos forrásmunka ez a kötet: a változások középpontjának egyik kulcsszereplője Szabad György – megannyi méltatlan támadást államférfiúi bölcsességgel viselő politikus. Az egyik, akkoriban sokat hangoztatott és közvéleménybe sikerrel átültetett ellenzéki vád az új hatalmi közegben megjelenő történész „lobbi” múltban gyökerező szemléletét érte. Valóban, Antall József, Szabad György, Katona Tamás, Gergely András és még jó néhányan történészek, s a velük társult irodalom- és művelődéstörténészek jelentős szerepet vállaltak a változások irányának, karakterének kialakításában. Mindez nem tekinthető hibának, sokkal inkább azt bizonyítja, hogy a pártállam ellenzékén belül ez a kör nemcsak különösen aktív volt, hanem ennek volt a leghatározottabb víziója arról, hogy milyen Magyarországot szeretne. Ehhez társult, hogy e körnek volt átfogó nemzetközi politikai kitékintése, ők ismerték a legjobban azt a közeget is, amelyben a majdani társadalmi és alkotmányos változásokat végig kell vinni. A természete szerint konzervatív közvélemény, ha nem is látta át mindenben elképzeléseiket, de egyetértett azzal a törekvéssel, hogy az új berendezkedés lényeges eleme a történelmi folyamatosság helyreállítása, vagyis egy organikus rendszerváltás lehet az alapja a gazdaság radikális átalakításának, a Nyugat termelési és piaci kultúrájához való csatlakozásnak. (Ebben a gondolkodásmódban gyökerezett az MDF választási sikere.) Szabad György maga természetesen nem beszél arról, de minden mondatából kiviláglik, hogy részvétele e folyamatban, a többpárti, parla-

mentáris jogállam kialakításában, a demokratikus patrióta hagyományok kimagasló képviselőjét jelentette. Antall József a Nyugat aktuális politikai rendszeréhez való kapcsolódás kérdéseiben és a geopolitikai térben való eligazodásban töltött be döntő szerepet, Szabad György a hasonló természetű 19. századi törekvés ismeretével az akkori, klaszszikus liberális-konzervatív alkotmányos gyakorlatának egyetemes tapasztalatait tudta hozzáadni az ismét újrakezdett polgári építkezéshez.

Az egykori beszélgetések természetéből következik, hogy alapvetően nyersanyagoknak készülhettek, és annak idején nem jutottak egy következő stádiumba – legalábbis erről nem esik szó a bevezetőben –, az egyeztetés és a szerkesztés szakaszába, ezért szerkezetükben van némi bizonytalanság. Értelemszerűen annál több, időben minél közelebbi témák kerülnek napirendre. Ez a szöveg forrásértékéből semmit sem von le, de az olvasót olykor nehéz feladat elé állítja.

A változások, és bennük Szabad György szerepvállalásának természete azonban így is világosan megmutatkozik. Ennek lényege a történész professzor magyar történelemről alkotott tudományos képének a jövőbe forgatása – nagyon is életszerű módon. Meggyőződése, bár sokáig nem tartja célszerűnek hangoztatni, hogy nemzeti függetlenség nélkül nincs megújulás, egy megszállt ország lakói nem lehetnek szabadok. Ezért a szuverenitás kérdéséről nem beszél, de arról igen, hogy milyen fontos az alkotmányosság helyreállítása, a demokratikus jogállamiság. Ezek olyan célok, amiknek hangoztatása közvetlenül nem idézi fel a nagyhatalmi erőegyensúly megbontásának veszélyét, így nem készíti Moszkvát és a helytartótanácsot azonnali ellenlépésekre, majdani megvalósításuk azonban szükségszerűen el kell hogy hozza a szuverenitás helyreállítását is. A történész számára valóság, hogy a nemzet függetlenségi törekvéseinek, a társadalom átfogó megújításának sikeréhez nélkülözhetetlen a minél szélesebb körű egység. Ennek nemcsak a politikai szférát kell jellemeznie, hanem ki kell terjednie a politikai elit és a társadalom (a „nép”) egységére is. Amit az 1987 és 1992 közötti időszakról mond, e törekvést árnyalja, és egyúttal bizonyítja is érvényességét. E gondolkodásmódból következik az is, hogy az MDF-hez csatlakozott, és hogy miért nem lépett a Szabad Kezdeményezések Hálózata támogatóinak sorába. *„A Demokrata Fórum megszerveződésének folyamatában többek között az tetszett nekem, hogy az első pillanattól kezdve vállalta a teljes nyíltságot. A hálózat a titkos tevékenység világába tartozó fogalom, s én nem akartam egy hálózat tagja lenni”* – mondta (okkal feltételezhetjük azonban, hogy döntésének ezen túlmenő személyi és elvi okai is voltak, melyekről nem akart beszélni). A nyíltságot a demokráciától elválaszthatatlannak tartva szorgalmaz-

ta az új rendszert megalapozó alkotmányozó nemzetgyűlés összehívását – aminek azonban nem voltak meg a feltételei. Rövidesen viszont megalakult az Ellenzéki Kerekasztal, ahol az MDF képviselőjében az ellenzéki egység megőrzésének különös figyelmet szentelt (így megakadályozta, hogy a Fideszt, annak sokak szerint túlzottan radikális törekvései miatt, kirekesszék a további munkából).

A politikai tevékenység közepette is megmaradt történésznek, ha kutatómunkájára nem is jutott ideje, egyetemi óráit mindig megtartotta. („Egyetlenegy órát mulasztottam a '88/89-es tanévben, de azt is megtartottam később” – olvashatjuk.) Történész volt a tárgyalóasztalnál is, szakmai érvekkel igyekezett hatni az ellenérdekű félre: mélységesen jellemző, ahogy az MSZMP delegáltját egy nagy ívű történelmi fejtegetésben arra figyelmeztette, az állampártnak az alkotmányos átalakulást szorgalmazó erőkkkel kell megegyezésre jutnia, másként mind őket, mind a változást sürgető oldal képviselőjét elsöpörheti egy ellenőrizhetetlen indulatokra építő tömegmozgalom. Ahogy elmondta: „Itt egyetlen lehetőség van [ti. a hatalom számára], ugyanaz, amit Kossuth ajánlott Metternichnek: a kanalizálás”, vagyis a feszültségek jogállami mederben való levezetése.

A kötet anyagául szolgáló interjúfolyam, ahogyan már jeleztük, 1991 vége felé indul és 1992 első felében zárul. Azoknak a hónapoknak az egyik központi témája a médiaháború volt, érthetően erre is esnek utalások – persze nagyon visszafogottan, ahogyan a Szabad György által akkor betöltött házelnöki szerep megköveteli. Így jelzi, hogy a médiumok kérdésében sajnálatára nem született megegyezés a kerekasztal-tárgyalásokon, amit azért tart aggasztónak, mert a pártállam gyakorlatilag teljes körű médiamonopóliuma nem ad esélyt az ellenzéknek a maga nézeteinek kifejtésére, szempontjainak megjelenítésére. „Az alapkérdést nem abban láttam, hogy a média felügyeletének pártarányait miként sikerül biztosítani. Inkább abban, hogy függetlenül attól, hogy milyen pártszíneket öltenek magukra, a médiumokat a régi vezetők viszik tovább. Nem emberek cseréjében gondolkodtam, hanem olyan garanciákban, amelyeket minden ellenzéki párt magára vállalva, a régi gárdát képes lesz jó irányba terelni...” – így Szabad György. A veszély, sőt fenyegetés valóságos, a rá adott válasz jóhiszeműségét az idő sajnos nem igazolta. Ezt Szabad György is tudta, ugyanakkor óvakodott, hogy ezt a keserű tapasztalatot élesen ki is mondja a nyilvánosság előtt. A visszafogott fogalmazás amúgy is mindig jellemezte – házelnökként pedig különösen vigyáznia kellett arra, hogy ne adjon támadási felületet – igaztalan támadásokban így is volt bőven része. (Ezek akkor is fájtak neki, ha férfias türelemmel viselte őket...) Azt azonban nem állta meg, hogy ne

tegyen olyan megjegyzéseket, amelyek a sajtó részéről történő félretájékoztatásokra, csúsztatásokra, elhallgatásokra, méltatlan támadásokra utaltak. Álljon itt néhány példa. A kárpótlással kapcsolatosan: „a sajtó a félretájékoztatás minden eszközének latba vetésével hatékonyan befolyásolta a közvéleményt”. A szociális krízisről: „a sajtó a közvélemény dezorientálása révén folyamatosan a megújuló demokráciára hátrított minden felelősséget”. A levéltári törvény kapcsán: „a levéltári törvény ügyében elmondott felszólalásomat a sajtó agyonhallgatta, egyetlen lap sem írt róla, az arra válaszoló MSZP-képviselő felszólalásáról viszont tudósítottak”.

Amikor az 1990-es választások után az MDF vezetésével az Antall József-i közép alakíthatott kormányt, az államfő személyének kiválasztása nagy feszültséget váltott ki, míg a harmadik közjogi méltóságnak, az Országgyűlés elnökének személye körül nem volt különösebb vita. Valószínűleg azért, mert a korábbi gyakorlat értelmében ez a megbízatás súlytalannak tetszett. Szabad György azonban rangot adott hivatalának, hiszen rövidesen kiderült, hogy nem akármilyen feladat hárult rá: ki kellett alakítania a megálmodott parlamentáris demokrácia legfőbb szervezetének jogrendjét, nemcsak működési kereteit, hanem a stílusát, méltóságát is, és meg kellett teremtenie. Azt, amivel elődei már régen nem rendelkeztek. Ez a tevékenység (annak ellenére, hogy nem sikerült új alkotmányt létrehozni) igen sikeres volt: az Országgyűlés törvényalkotói munkája a rendszer teljes körű átalakítása közben is meg tudta őrizni az ország működőképességét, és napi feladatainak ellátása mellett elvégezte egy alkotmányozó nemzetgyűlés munkájának meghatározó részét is. Házelnökként Szabad György meggyőződése volt, hogy a parlament „a népszuverenitás le-téteményese”, hogy – Kossuthot idézve – a „többségben megmutatkozó nemzeti akarat kifejeződése”. Ennek megfelelően az lett a célja, „hogy parlamenti elnökként, ha tetszik, ha nem, a parlamenti többség akaratának érvényesülését maximálisan elősegítsem”. E mondatokból egyértelműen kiderül, hogy amikor a parlamentben az országot vezető, tehát a képviselők többsége által támogatott kormány akaratának megvalósulását segítette, akkor nem pártpolitikai alapon, hanem közjogi meggyőződése alapján tevékenykedett. Ez azonban nem zárta ki azt, hogy valamiféle közmegegyezést is szorgalmazzon – ahogy demokratához illik, a meggyőzés, az érvek erejével. A többség akaratának ugyan akkor is érvényesülnie kell, ha ez kellemetlenül érinti a kisebbséget, de ez nem jelentheti a többség diktatúráját. Szabad György ezért minden lehetséges eszközzel elő akarta segíteni a kisebbség véleményének kifejtését. Ebben a Házbizottságnak kiemelt szerepet biztosított, melynek hét tagjából négy volt ellenzéki. Bár a Házbizottság döntései az elnököt nem kötelezték, a testület a „házsabályok értelmében gyakorlatilag

a házelnök házi tanácsadó szerveként” működött. A házelnök célja azonban a megegyezés volt, és a gyakorlatban alig fordult elő, *„hogy az elnök ne az itt [ti. a Házbizottságban] kialakított konszenzusra támaszkodott volna”*. Történt ez azért, mert, ahogyan Szabad György mondta, *„a parlamenti működőképesség biztosítása érdekében tudatosan helyeztem előtérbe az ellenzékkel egyeztetést, hogy az ellenzék ne érezze úgy, hogy a többség ellenében a negációhoz kell folyamodnia! Tudatosan törekedtem arra, hogy előmozdítsam a többség önkorlátozását a Házbizottságban, az ellenzék törekvései megnyilatkozhatnak – és a dolog, ha csak lehet, jusson el a felek konszenzusáig”*.

Eközben bőven akadtak olyan témák, amelyekben kormány és ellenzék elképzelése összeegyeztethetetlen volt – nemcsak azért, mert az ellenzék dolga az ellenkezés, hanem mert a két oldal eltérő ideológiája, értékrendje, politikai múltja miatt bizonyos ügyekben nem jöhetett létre megegyezés. Ilyen volt például a kárpótlás, melynek során a régi-új középosztály anyagi veszteségeinek a lehetséges mértékig történő visszapótlásával nemcsak erkölcsi célt akart szolgálni, hanem lehetővé akarta tenni a politikai közép megerősödését is. Az igazságtétel pedig, ismét Szabad Györgyöt idézve, *„a nemzet lelki egészségügyének is a kérdése”*. Úgy gondolta, hogy az igazságtétel nem bosszú, hanem a jogegyenlőség helyreállításának egyik meghatározó lépése, tarthatatlan ugyanis, hogy a két rémuralom bűnöseinek csak az egyik csoportját vonják felelősségre gattetteiért, a másikat nem. Azokat, akiket büntetteik miatt nemhogy felelősségre nem vontak, hanem megjutalmazták értük őket, a pártállamban kiváltságokat élvezhettek és kitüntetések kaptak. Márpedig – ahogy Szabad György gondolkodásmódjából következik – a demokráciában *„a kiváltságok minden fajtaját fel kell számolnunk, s a politikai okból kiérdemelt büntetlenség is egyfajta kiváltság.”* Ehhez társult az a véleménye, hogy a *„jogállam az ártatlanok védelmezőjének szerepét is be kell töltsse a bűnelkövetőkkel szemben. A jogállamnak meg kell adnia a bűnnel vádolt számára a védekezés maximumát – de nem az eljárás nélküli felmentést”*.

Az interjúk készítésének idején került sor az 1992-es költségvetés máig kellően nem tudatosított jelentőségű vitájára, az erről szóló beszélgetésig részben nem alakult ki az értékeléshez szükséges távlat, részben a házelnöki megbízatásból fakadó kötelmei miatt Szabad Györgynek még az alkatából következő visszafogottságnál is több oka volt arra, hogy roppant körültekintően fogalmazzon, ezért politikai véleményt szinte nem is nyilvánít – első pillantásra talán nehezen érthető módon – a kötet több mint egytized részét kitevő szövegrészben. Így elsősorban a szokatlan terjedelem hívja föl a figyelmet arra, hogy az 1991-es

december végi országgyűlési események jelentősége messze meghaladta a szokásos költségvetési vitákét.

Részletekbe menően ismerteti a házbizottsági és más megbeszéléseket, egyeztetéseket, amelyeknek az ellenzék részéről láthatóan nem volt más célja, mint hogy a kormány által beterjesztett javaslat ne kerüljön elfogadásra. Ez a magatartás kétségkívül kimerítette az obstrukció fogalmát – ezt a szót azonban a házelnök nem mondja, mert nem mondhatja ki. (Csak reménykedhetünk, hogy Szabad György valahol írt erről, ahol rögzítette azt, amit annak idején nem tárhatott a nyilvánosság elé...) Szabad György és a képviselők elképesztő erőfeszítéseire volt szükség ahhoz, hogy az Országgyűlés végül határidőre megszavazza a költségvetést. Ezzel sikerült elhárítani azt a támadást, amely parlamentáris formában ugyanazt szolgálta, mint az egy évvel korábbi taxispuccs: a kormány megdöntését. Ez a kísérlet is kudarcba fulladt. Az ellenzék ezért Szabad Györgyöt is hibáztatta, ő került támadásainak keresztútjébe. Hősiesen viselte ezt is, ahogyan emberfeletti volt a parlamenti vita során tanúsított erőfeszítése, amikor a munkát a kormánypárti szereplők állandó ébrentartásával (megjegyzendő, ezt mint embertelen vallatási-kínzási módszert nemzetközi egyezmények tiltják) ellehetetlenítő ellenzék törekvéseivel szemben kellett talpon maradnia.

Amit erre válaszolt: „házelnöki minőségemben nincsen takargatnivalóm”. Nincsen, nem volt másban sem. Inkább csak azt sajnálhatjuk, hogy nem mondott még többet, országgyűlési, ellenzéki politikusi, történészi munkájáról, tapasztalatairól. Sajnálattunkat éppen az az öröm erősíti, amit annak nyomán érzünk, hogy mindazt elmondta, amit ebben a kivételesen fontos könyvben olvashatunk.

(Szabad György: *Aradtól az Országgyűlésig*. Pavlovits Miklós interjúja Szabad Györggyel, 1991-1992. Budapest, 2017, Magvető)

1% METAFIZIKA - ROVAT SZABADOS GYÖRGY EMLÉKÉRE

PARASZTOK*

részletek

Erdei Ferenc

Mialatt az európai ember utakat és vasutakat épített, városokat emelt, háborúkat viselt Istenért, királyért, császárért vagy a szabadságért, és változatos sikerű küzdelmet folytatott az ember méltóságáért, azalatt a paraszttirodalom, mint a harcok Európa alvilága, korszaktalan egytörvényűséggel élt a fölszín alatt, s csak anyagot és vért adott a vállalkozásokhoz. Nem volt független a parasztlak világa egy percig sem a szüntelenül változó fölső rendétől, de soha részt nem vett érdemben amazok életében. Valami kegyetlen ősi szerződés úgy szabta meg határait, hogy a szolgáltatásokon túl, amelyekre szüksége volt a fölülmaradt félnek, sorsukra hagyta és mindenből kirekesztette a parasztlakot. Korlátaik között úgy élhettek, ahogy akartak vagy ahogy tudtak.

S a parasztlak alvilág megformálta a maga primitív életét. Kifejlesztette az emberi kultúra ridegen egyszerű formáit, és azokba szorított bele minden életet. Kialakította a közösségi élet szigorú rendjét, amelynek első törvénye lett a parasztlak minőség és szerep szentesítése és szolgálata, s a szűkmarkú élet rideg gerendázatát a szolgálavá alacsonyított emberi szellem műveivel vakolta be. A parasztlak az ősi termeléssel, a földműveléssel és állattenyésztéssel nőttek össze elválaszthatatlanul, s falukban és tanyáikon uralkodó erkölccsé avatták a minden pillanatot lenyűgöző munkát. A városok távoli világával való közlekedésre csak óvatos kapukat nyitottak törvényeik kemény falán, és századokon át buzogtak ember és anyag termelésében mint kiapadhatatlan ősforrás, amely népet és országokat táplál bőséges áradással.

A parasztlak vállain nyugvó világ pedig lelkifurdalás nélkül elfogadta a parasztlak köteles szolgáltatásait, és hol komor aggodalommal, hol jámbor gyönyörködéssel nézte a furcsán virágzó alsó rend életét. Parasztlak, amíg vannak, egyfélék, de ezt az egyet más-más korok stílusa szerint élő városiak más-más szemmel nézték. Volt idő, amikor

* (Az idézet forrása: <http://mek.oszk.hu/04700/04700/html/erdeiparasztlak0004.html>. Könyvben: *Erdei Ferenc: Parasztlak, Bp. é. n., Athenaeum, 3-14.*)

a romlatlan természeti élet bálványaivá avatták s romlottak érzett saját életük tisztább másaként csodálták őket. Volt idő, amikor ridegebbnek, önzőbbnek és állatiasabbnak látták lényüket, mint amilyenek valóságosan, s undorodva csukták be ablakaikat még a hírük előtt is. Csak egyben nem különböztek a változó korok: nem kételkedtek soha: Istentől rendelt és helyén való ez a kétfelé osztott világ.

Egymagukban, önállóan és függetlenül nincsenek parasztok. Ha senki nem szorít le egy csoportot szolgálatra és alvilági életre, az soha nem lesz paraszt. Primitív és nomád egy darabig, de aztán, ha szabad levegőn nő és fejlődik, már kultúrát teremt saját képének hasonlatosságára. A parasztok valakik miatt parasztok és valakiknek a parasztjai. Az európai parasztok európai uralkodók parasztjai, olyan ember és kultúra fajta, amilyen csak az európai civilizáció árnyékában teremhet.

Paraszt: több ez, mint rend, osztály, vagy nép, olyan közös sors ez, amely rendek alatt, osztályok között és népek fölött kísérteties egyformaságot, közös múltat és jövőt jelent, akkor is, ha maguk a parasztok mit sem tudnak róla. Külön társadalom a parasztság: önálló életű, kisebb körű világ, amely bele is illeszkedik a társadalom nagyobb körébe, de el is szigeteli magát attól; szóval: társadalom a társadalomban.

Nem rend a parasztság. Rend volt az uraké: fegyverrel és jogokkal körülbástyázott állás; rend volt a polgároké: vásárjoggal, pénzzel és kiváltságokkal védett biztonság városok falai között. Paraszt az volt, akinek semmi minősítés, semmi védelem és semmi biztonság nem adatott. Paraszt, akinek soha nem volt rendi állása, s akinek minden rendi kiváltság a bőrére ment.

Nem is osztály a parasztság. Semmi köze ahhoz az osztályozódáshoz, amely a városok népét tagolta szét. Számára polgár és munkás egyként idegen. A paraszt-birtokos akkor sem polgár, ha birtoka bőven jövedelmezne munka nélkül is, a paraszt-földtelen akkor sem proletár, ha munkája naponként való béréből tartja is fenn magát. Paraszt: egy sors, ha gazda, ha zsellér az ember, s a föld birtokában való részesedés különbsége nem osztálykülönbség, hanem ugyanazon sors fokozatbeli eltérése.

És nem is nép a parasztság. Dán vagy magyar, német vagy albán paraszt: kevesebb különbség egymás közt, mint ami egy nemzetbeli úr és paraszt között van. Más a nyelv, mások az élet külső formái, de a sors olyan egy, mintha csak örökösen együtt éltek volna. Más nyelven szólnak és más köntöst viselnek, de amit mondanak és ahogy viselik öltözetüket, az annyira egy, mintha csak egymástól tanulták volna el.

De az európai ember számára csak egy parasztság van, amely érthető: Európa parasztsága. Az ázsiai civilizációk földművelői, szolgálai,

páriái és kulijai nem a mi parasztjaink. Vagy több a szabadságuk és kiváltságuk ahhoz, hogy parasztnak kelljen lenniök, vagy kevesebb annál, hogysem azok lehetnének, az uraik azonban mindenféleképpen mások, mint a mieink. Afrika dolgozói vadak, primitívek, nomádok, vagy szolgák, ezeknek a szabadságuk is, kötésük is több annál, mint amennyi paraszttá neveli az embert. Az új világ földművelői pedig, a farmerek, gyarmatosok és telepések mind szabadabbak annál, hogysem paraszttá kellett volna lenniök. Ha vannak uraik, nagyon messze vannak ahhoz, hogy naponként való alázatra szoríthatnák őket. A föld munkálására sem urak szorították őket, maguk vágtak neki a vadonnak és igazták le az elemeket.

Ám ha egység is a parasztság, mégsem egy annyira, hogy egyetlen emberként lehetne megmutatni arcát. Parasztnak lenni: félreérthetetlenül egyet jelent, azonban parasztnak Európa más-más részein más-más állomását élnek ennek az egyformán rideg sorsnak. Nyugaton és északon már meghaladták a legnehezebb stációkat: voltak ők is földhöz ragadt szolgák, de uraik egyre engedtek a kötésekben, s maguk egyre több szabadsággal tanultak meg élni. Mintha nem is lennének már parasztnak, csak itt-ott tartották meg a szép paraszt köntöst és a földművelő munka vonzó szigorúságát. Keleten még nagyon parasztnak. Újak és kevesek még az uraik, s maguk nagyon jól kiépíthették az élet parasztsáncait; úgy élnek most is, mint századokkal ezelőtt. Középen most élnek a parasztlét minden izgalmát. Erősek és uralomvágyók az uraik, de maguk is fölszerelték magukat a parasztiaknál hathatósabb eszközökkel, s nagyon szeretnék már kiszabadulni a parasztsáncok közül. Az urak nemigen engednek, a parasztnak nagyon szabadulnának: izzó és szikrázó a levegő, nagyon nehéz itt parasztnak lenni már.

KÖRKÉP

JEL*

Új emlékmű földművelő őseink tiszteletére

Illyés Mária

Farkas Ádám Kossuth- és Munkácsy-díjas szobrászművész alkotása a meghívó szerint „kultikus emlékmű”, a Pécselyi-medencében hétezer év óta földet művelő őseink emlékét hivatott jelképezni. A „kultikus” szó itt a remény kifejezése inkább, mint a tényeké, hiszen ez a hét tömör geometrikus formából kialakított kőoszlop még nem nevezhető kultikusnak. Kultikussá válhat ezután, ha elfogadjuk és műveljük a kultuszát. Noha formájával az ősi kultúrákból ránk maradt, egy kötömbből kialakított monolit emlékeket idézi, most még nem kapcsolódik hozzá kultusz. Emlékeztető kíván lenni őseinkre, olyan értelemben, hogy a pattintott kőkortól kezdve máig őseinknek nevezhetjük az e földön, e földből, ennek a földnek: az anyaföldnek a műveléséből, a saját munkájukból élt embereket. Hozzátehetném, hogy nemcsak itt, a Pécselyi-medencében éltek. Hiszen ez a szemünknek oly lágy és szívünknek oly édes dunántúli táj a legősibb kortól fogva az élet bölcsője volt. Az egyik legkorábbi európai emberi lelet innen nem messze, Vértesszőlősön került elő. De az a kora paleolitikumi ősember még nem volt földművelő. A Pécs közeli Zengővárkonyban föltárt hatezer éves sírokban azonban jól láthatók a csontvázak mellé helyezett edényekben a növényi magvak: tehát földművelésre utaló nyomok – jól emlékszem gyermekkoromból erre magam is, meggyőződhettem róla laikusként, amikor a szüleimmel és Farkas Ferenc családjával, az éppen itt jelen lévő Ádámmal együtt, Fülep Lajosnál vendégeskedtünk. Jóval későbbi: a már római gazdálkodásra és földművelésre példa a szintén közeli, gyönyörűen rekonstruált Balácapusztá, ahol a kiállítás egyik legszebb darabja, egy valóban kultikus monolit kötömb, egy kis kőoltár, éppen innen, a Pécselyi-medencéből származik, a most felavatásra váró szobor állítását kezdeményező doktor, a környék körorvosa, Józsa Tivadar értékes gyűjteményéből.

Ő ugyanis nemcsak saját korának, kortársainak életével, illetve egészségi és társadalmi körülményeivel foglalkozott, hanem költő és író is volt Bodosi György néven és érdeklődése a múlt felé is vonzotta. Akkortól fogva, hogy a hatvanas évek elején ezen a vidéken korábban soha nem használt hatalmas gépeket eresztettek a dombokra és a lapályra, az a föld mélyszántáskor megforgatott alsóbb rétegeiből elkezdte kiadni azokat a tárgyakat, tárgydarabokat, amelyek e terület múltját fölfedik. Az összeszedett, egyenként összegyűjtött töredékekben több évszázad története él. Amikor ez történt, a hagyományos művelés megszűnőben volt.

* A pécselyi avatőnnepségen, 2017. július 7-én elmondott beszéd szerkesztett változata.

Farkas Ádám alkotása Pécselyen, az iskola feletti emlékparkban. Fotó: Farkas Ádám

A leleplezésre váró alkotást nemcsak az teszi figyelemre méltóvá, hogy önerőből és közösségi összefogásból, közadakozásból, illetve az alkotó művész és a megvalósító mester önkéntes és önzetlen munkájából jött létre, valódi alulról építkező módon. Hanem különleges magának a jelentésének értelme is. Olyan fogalmat kíván tárgyi formában megmutatni, amelynek tudtommal még nincs előzménye. A letűnt paraszti kultúra emléke válhat-e kultusz tárgyává? Az emlékoszlop a címmel: a JEL szóval válaszol erre. Jelöli a helyet, amelynek ma már más a rendeltetése. Jelez-e ugyanakkor valami mást is?

A paraszti kultúra kultusza – ha történelmünket, a művészet történetét, irodalmunkat végigtekintjük – mindig igen felemás érzelmeket keltett. A vergiliusi bukolikáknak, a hórás könyvek évszakábrázolásainak, a barbizoni tájfestők romantikus természetszemléletének, a „négyökrös szekér” lassú ballagásának emlékezetét mindenütt

fájdalom, könnyek, megaláztatás kíséri. Főleg, ha a közelmúlt: a 20. század első felének már szociográfiai munkáira gondolunk.

Az előbb hallhattunk néhány részletet apám *Csizma az asztalon* című művéből. Ez a könyve, ahogy maga minősítette, „kiáltvány”. A paraszti életet hamisan, falsul felhangosító paraszt-divat, az őserőkultusz csúcán, a második világháború – történelmünk eddigi legkegyetlenebb világégése – küszöbén a vidéki élet valódi lehetőségeiről: a bajairól és a reményeiről értekezik.

Illyés Gyulának talán egyetlen műve sem váltott ki olyan heves polemikus visszhangot, mint ez. Két tábor csapott össze. Akik ellene szóltak, azt lobbantották a szerzője szemére, hogy ő, éppen a *Puszták népe* írója fest idilli képet a vidéki életről. A paraszti munka dicséretével, megbecsülésével a paraszti művelést a gyári, nagyüzemi gazdálkodás elé helyezi, elfelejtkezve a paraszti életforma előnyeinek ábrázolásakor a város, az ipari fejlettség fontosságáról, és a munkásságról.

Éz mind csak részben áll. A pamfletben megfogalmazott eszménykép éppen a falu városodását kívánná, a parasztság fölemelését, a szellemi és a tudásszint emelését, mindamelllett, hogy a vidéknek a várostól való kiszolgáltatottsága, gazdasági függősége ellen szól. Megírja a kor egyik problémáját, az elvagyódást, az elvándorlást. Mentené azt, ami a faluból és a városból

is jó. A polgárosultság terjedése érdekében a falu polgárosodását kívánja. Mindennek az alapja a szubszidiaritás elve: hogy a parasztek helyben, maguk dönthessenek. Nyíltan nagybirtokellenes, helyteleníti a nagy kereskedelmi láncok kiépülését, és a nagyipar helyett a háziipar föllendítését, a kis, önszerveződő kereskedelmi szövetkezetek kialakítását pártolja. A *Csizma az asztalon* eszménye valójában egy elmélet: a népi mozgalom harmadikutas elmélete. Lehetőségének kimondása az ország hadba lépésekor politikai tett volt. A könyv 1941 májusában jelent meg, júniusban üzent hadat Magyarország a Szovjetunióknak, akkor lépett be a háborúba.

A három évvel később elpusztított és letarolt ország: a városok és a vidékek föltápaszkodásakor a Parasztpárt szabályos programba foglalt sokat abból, ami ebben a könyvben kortesbeszédnek hangzott. A földművelők földhözjuttatása, a népi művelődés intézményes megszervezése, az önkéntes társuláson alapuló szövetkezetek olyan politikai programpontok voltak, amelyekkel a Nemzeti Parasztpárt nyilvánosan előlépett és elindított a megvalósítás útján. Farkas Ferenc, Farkas Ádám édesapja, a párt egyik vezetője volt például a háziipari hálózat megszervezésének a felelőse, amelynek működőképességét mutatja, hogy még évekkel később is létezett. Hogy mindez nem valósult meg, nem a program fogyatékosága, hanem egy másfajta agrár- és vidékpolitika uralomra kerülése miatt történt meg. Az állami nagybirtokok (állami gazdaságok) és az erőszakosan létrehozott, politikai direktívákkal irányított szövetkezeti gazdálkodás valósult meg a már jól kipróbált európai: a francia, a dán, a finn, a holland minta követése helyett.

Nem hangzottak el részletek abból az Illyés-írásból, amely ennek az állami nagybirtokra alapozott gazdálkodásnak a kudarcáról, a magyar vidék tönkretételéről és annak okáról szól. A *Kháron ladikján* című esszéregényében apám a hatvanas évek vidékrombolásának szívszorító képét adja az *Ézsaiás és Jeremiás* című írásában. Az akali hegyen – de hiszen mindenütt a dunántúli szőlővidéken – akkor romba dőlt présházak, a vidékről elmene-kült fiataloktól otthagytott föld, a hatalmas paraszti tudással és tapasztalattal rendelkező idősök gyári futószalagokhoz állításának szomorú bemutatása mellett nem mutatja föl, hogy esetleg volna más lehetőség is. Visszaút nyilván nincs, de előrefelé talán van. A fenntartható fejlődése, a kisközösségek megtartó erejéé.

Higgyünk abban, hogy a JEL című szobor nemcsak jelöl, hanem jelez. Egy másik utat. Útjelző is. Rajtunk áll, hogy hihetünk-e benne, és megvalósítható lesz-e gyermekeink, unokáink nemzedékében. Legyen ez a szobor ennek a gondolatnak a kultikus megjelenítése.

LECHNER ÖDÖN ÉS A NEMZETI STÍLUS

Ludmann Mihály

Úgy tekintünk az életre, mint egy útra. Elindulunk, és az a feladatunk, hogy elérjünk a végére. Amit közben teszünk vagy nem teszünk, meghatározza, hogy beszélnek-e rólunk később, vagy nem. Az ókori görögök három moirát, más néven párkát emlegettek, akik szövik, bolyhozzák és elvágják az élet fonálát. Azt viszont a párkák sem tudták előre, hogy mikor és mit szőnek bele és hogyan bolyhozzák, de azt igen, hogy az ember életútját a véletlenszerűség és a kiszámíthatatlanság határozza meg.

Lechner Ödön 1845. augusztus 27-én született, jómódú polgári családban, amely téglagyárat működtetett Kőbányán. A gyermek Lechner itt ismerte meg az agyagot mint építőanyagot, amit később oly szívesen használ. Az alapkisiskolai elvégzése után Berlinben az ottani Építészakadémián tanult tovább, olyan barátokkal körülvéve, mint Hauszmann Alajos és Pártos Gyula, akivel később társulva közös építészirodát működtetett. A berlini neoreneszánsz meghatározta az itt tanuló építészek indulását. Lechner is szorgos követőjévé vált ennek a stílusnak, és hazatérése után neoreneszánsz épületeket, elsősorban pesti bérházakat tervezett.

Sorsa úgy hozta, hogy eléggé fiatalon beleszeretett Primayer Irmába, aki szép és művelt volt, és szülei tiltakozása ellenére összeházasodtak. A felesége azonban 1874-ben meghalt, és Lechnernek nem volt itthon maradása. Párizsba utazott, ahol Clement Parent építész irodájában kapott munkát és feladatot. Parent fő feladata a középkori épületek korhű helyreállítása volt, és ebbe vonta be a fiatal magyar építészt is. Lechner ekkor figyelt fel arra a sajátosságra, hogy a francia építészetben a gótika és a reneszánsz találkozása egyedi stílust teremtett. Ez a kérdés nem hagyta nyugodni, mert jól látta, hogy korának az eklektikája azon alapul, hogy a történelmi stílusokból, mint például a reneszánsz, idéznek, és így lényegében újat nem teremtve csak utánozzák a régit. Franciaországból hazatérve Pártos Gyulával társult. Több közös pályázati terv után Lechner a MÁV Nyugdíjintézet bérházában szabad kezet kapva kipróbálhatta, hogyan tudja nagyszabású épületen a francia reneszánsz stílust alkalmazni. Ez korában szokatlan volt, és a hatását az is erősítette, hogy vele szemben épült Ybl Miklós olasz reneszánsz stílusú Operaháza, amely a főváros egyik legszebb neoreneszánsz épülete.

Ekkor már a magyar szellemi életben komoly viták folytak a nemzeti építészet megteremtéséről. A sokféle hangból Lechnerhez leginkább az jutott el, ami Huszka József gondolata volt, hogy a népművészetben megőrződtek az ősi motívumok, amelyeket Huszka össze is gyűjtött. Ez és a mindenki által ismert történelmi gyökereink, hogy keletről érkeztünk, sarkallta az építészt arra, hogy Angliába utazzon, ahol tanulmányozhatta a perzsa és indiai díszítőművészetet.

Lechner Ödön építésze: a budapesti Postatakarékpénztár (ma a Magyar Államkincstár épülete). Épült: 1899–1901

Ezekből az összhatásokból, tehát a népművészeti díszítmények, a keleti építészet formái és a mázas égetett agyag, valamint a modern, acélból készült csarnokszerkezet eredményezte az építészpáros, Lechner Ödön és Pártos Gyula egyik legkülönösebb, a kortársak szemében legbizarrabb munkáját, az Iparművészeti Múzeum és Iskola épületét (1893–1896). Látható útkeresés, gazdag formakinccsel, amely egy dologban nagyon különbözött a kortárs építészettől, mégpedig abban, hogy azt a historizáló, tehát stílusokat következetesen utánzó építészetet, ami a kor divatja volt, messze elkerülte. Ez annak ellenére így van, hogy mór, középkori, reneszánsz és barokk elemek is fellelhetők benne. Lechner új útra tévedt vagy a sorsa új útra vezette. Ebben nem volt egyedül, hiszen hasonló kísérletezőkedv jellemezte Antoni Gaudí művészetét is, amit ő katalán modernizmusnak nevezett.

Lechner Ödön célja a nemzeti stílus megteremtése volt, és ebben már kollégája nem tudta követni. Pártos Gyula visszatért a neoreneszánsz tiszta, derűs és elfogadott építészeti világához. Lechner ezután más építészekkel együtt dolgozott. Következő jelentős műve a Földtani Intézet székháza volt (1897–1899). Tanulva az előző épület „túl indus” formavilágából, ez sokkal visszafogottabb. Új elemként megjelent a téglaszalag és a pilaszter, melyek határozottan tagolják a falfelületet és változatos ritmust képeznek. A külső díszítések az épület funkcióját is jelzik, a színes kerámiából mintázott fossziliák, a földgömböt tartó alakok a tető csúcán. A mázas kerámiákat és a színes tetőcserepet a pécsi Zsolnay-gyárban készítették. Ezek Lechner korábbi épületein is feltűntek, de a századforduló nagy épületein hangsúlyos elemként alkalmazta őket az építész.

Lechner harmadik jelentős fővárosi épülete a Postatakarékpénztár volt, ami ma az Államkincstár Hold utcai épülete (1900). Ebben az épületben összegződött mindaz, amit az építész a nemzeti stílus keresésében eddig megteremtett: a homlokzat erőteljes függőleges tagolása, a hullámzó pártázatos oromfal, amely stilizált virágkehely formájú és rajta virágdíszek láthatók, a színes és mozgalmas tető, szellőzők és kemények színes gazdagsága. A belső tér funkcionalitása és modern vas-acél szerkezetű, üvegtetejű csarnoka, egészen egyedi, hatszög üvegfelületekkel való lefedése, amely forma szimbolikusan a méhekre utal, ugyanúgy, mint a homlokzaton a lezáró pilaszterek tetején levő méhkas és a feljükkönülő mázas terrakotta méhek, hiszen az épület banképületnek épült, a szorgalmas és takarékoskodó emberek számára. Lechnernek ekkor már saját műterme nem volt, ennek az épületnek a tervét Baumgarten Sándornál rajzolta meg.

Ezután Lechner Ödön jelentősebb fővárosi feladatot nem kapott, bár részt vett különböző pályázatokon. Ennek részben az volt az oka, hogy határozott ellenérzés jelent meg a szecesszióval szemben, és Lechner nemzeti építészetét ezzel az irányzattal azonosították. Nem véletlenül és hibásan, hiszen a formaelemei, a stilizált, hullámzó növényi formák mind ennek az európai stílusnak a jellemzői. Lechner 1906-ban jelentette meg írását, amelynek a címe *Magyar formanyelv nem volt, hanem lesz*. Ekkor a mester neve már fogalom volt. Ennek köszönhetően sok követője akadt, akik hosszabb-rövidebb időre átvettek bizonyos elemeket és stílusmegoldásokat. Ilyen volt Baumgarten Sándor, aki Herczegh Zsigmonddal együtt korának egyik legjelentősebb iskolaépítője volt. Az ő alkotásuk többek között a Vakok Intézete és mellette az egykori Erzsébet leányiskola épülete az Ajtósi Dürer soron. Jeles és egyéni utat bejáró építész volt Körössy Albert, aki egy időben szintén szívesen alkalmazta a mester megoldásait, például a Kölcsey Gimnázium épületében. A követők között említhetjük Bálint Zoltánt és Jámbor Lajost, akik közreműködtek a Zala-villa

Lechner Ödön építésze: a budapesti Postatakarékpénztárban minden belső tér, „még a szobák, közönséges hivatalszobák falfestése is a mester rajza szerint készült”

tervezésében, de egyik legjelentősebb alkotásuk a debreceni Megyeháza épülete. A századforduló első évtizedében a lechneri stílus ihletett követője volt Komor Marcell és Jakab Dezső, akiknek a legmonumentálisabb épülete, a szabadkai városháza a mester stílusának folytatását jelentette. Voltak olyanok, akik nem a formakincsre figyeltek, hanem a szellemiségét értették meg a lechneri üzenetnek. Az úgynevezett „Fiatalok”, akik műegyetemi építészhallgatók voltak, megpróbálták mélyebbre hatolni a magyar népi építészeti világába, és az ott felhalmozott évszázados tapasztalatokat és eredményeket felhasználva a műépítészetben, azokat monumentálisabb műveken is kipróbálni. A csoport vezető egyénisége Kós Károly és Zrumeczky Dezső volt. A fővárosi Állatkert meghatározó épületei és a Wekerle-telep két kapuja hordozza a megteremtett új építészeti világot. Hasonló úton indult el Medgyaszay István is, ő azonban új anyagként a vasbetont is felhasználta és ennek az új anyagnak egyik legjelentősebb európai kutatójává és alkalmazójává vált. Első jelentős műve a veszprémi színház és a rárósmúlyadi templom épülete volt, ahol a vasbetonnak az előnyeit és műépítészeti felhasználását mutatta meg kortársainak.

Lechner Ödönre sokan iskolateremtőként tekintettek, és ezért vetődött fel az az ötlet, hogy bécsi előkép után a magyar építészeti képzésben is létre kell hozni a mesteriskolát, és ezt hívei neki szánták. Ebből azonban nem lett semmi. Az idősödő mester kudarcai ellenére rendületlenül folytatta építészeti munkásságát, és kiemelkedő alkotásokat hozott létre. Ezek között több csak terv maradt, mint a kecskeméti víztorony és Rákóczi-emlékmű, de ami meg-

épült, mint a pozsonyi gimnázium és a mellette levő Kék templom, az életművének kiemelkedő alkotása. Késői műveiben stílusa egyszerűsödött, és nagyobb szerepet kapott a középkor építésze. Utolsó nagy alkotása a Rezső térre tervezett Ferenc József emléktemplom bár első díjas mű volt, de a Nagy Háború miatt csak jóval később épült fel, unokaöccse, Kismarty-Lechner Jenő terve alapján. Amikor 1914. június 10-én meghalt, nem csak a századforduló egyik legnagyobb építésze szállt sírba: a nemsokára kezdődő háború egy sokszínű és ragyogó európai korszak és Magyarország egyik leggazdagabb időszakának a végét is jelentette.

Az építész emlékét a fővárosban két szobor és egy dombormű őrzi. Művészetének igazi tanúi az alkotásai, amelyek ma is építészettörténetünk megkerülhetetlen darabjai. Teljes életművét Halász Csillával és Viczián Zsófiával egy 328 oldalas, nagyméretű képes albumba gyűjtöttük össze. A kiadvány a nemzeti stílus megteremtését célul kitűző építész olyan alkotásairól is közöl fotót és tervrajzot, amelyeket más könyvekből nem ismerhet meg az olvasó. A könyv Lechner Ödön minden épületét számba veszi határon innen és túl, Pozsonytól Kolozsváron és Nagybecskerekén át Zomborig, bemutatva és leírva az épületek mai állapotát, betekintést engedve, mire használgják, hogyan becsülik meg az egyik legnagyobb magyar művész alkotásait.

(Halász Csilla – Ludmann Mihály – Viczián Zsófia: Lechner összes. Budapest, 2017, Látóhatár Kiadó, 328 oldal)

„ISTENBEN VAN A NYUGALOM”

Újabb Eckhart mester-fordítás

Stamler Ábel

Eckhart mester a középkori teológia és spiritualitás egyik legismertebb és méltán sokat idézett alakja, akit talán nem szükséges bemutatnunk. Magyar nyelvű tudományos ismeretterjesztő befogadása a huszadik század elején indult meg Balázs Béla és Fülep Lajos révén. Az azóta eltelt száz évben az alább ismertetett – a Typotex kiadó gondozásában megjelent – könyv már a hetedik magyar nyelvű válogatáskötet a sorban, ha az újrakiadásokat nem számoljuk, a különböző fordításokat azonban igen. Schneller István mint a kötet fordítói utószavából és már előző kötetéből¹ is kiderült, tisztában van a fordítás nehézségeivel, a magyar nyelven is szerteágazó fordítói megoldásokkal, hiszen kiváló átültetések olvashatók – a teljesség igénye nélkül – Adamik Lajos, Bányai Ferenc, Mándy Stefánia, Surányi László és Szebedy Tas jóvoltából.

Lechner Ödön építésze: a pozsonyi Szent Erzsébet templom, kupolája a Szent Koronára emlékeztet. Épült: 1909–1913

A kötet elején egy majdnem 80 oldalas bevezetőt találunk, mely az „Eckhart mester élete és gondolatai” címet viseli, s amely jelentős kiegészítésekkel – talán háromszorosára növe – magába foglalja a 2000-ben megjelent fordítás előszavát is. Eckhart életének és műveinek, valamint vezérgondolatainak ismertetését követően Schneller István az életművet a Magyarországon Tábor Béla és Szabó Lajos, valamint bizonyos szempontból Hamvas Béla nevéhez kapcsolódó gondolkodói körben, szellemtörténeti kontextusba helyezve tárgyalja; olyan fontos szerzőkre is utalva, mint Rudolf Otto, Shizuteru Ueda, Martin Heidegger, vagy Thomas Merton.

A kötetben szereplő harminc német prédikáció² közül tizenöt még soha nem jelent meg magyarul. Schneller István az előző művében szereplő valamennyi beszédet (szám szerint tizenötöt) újraközli, s míg ott a Josef Quint által szerkesztett és fordított (1969), addig az új kiadásban a Niklaus Largier szerkesztésében, de ugyanúgy Josef Quint fordításában olvasható német kötet (1993) jelenti a kiindulási alapot mintegy huszonzét prédikáció esetében. Néhány – a kötetben található – prédikáció címe: *A megismerés határaitól, Isten módszer nélküli kereséséről, A semmi meglátásának gyümölcséről, Arról, hogy Isten fiai vagyunk*. A harminc prédikáció közül tizenkettő már megjelent más fordításban is magyarul; a pontos bibliográfiai adatokat azonban – ami a többi magyar fordítást illeti – talán jó lett volna minden prédikáció esetében megadni, ezzel is megkönnyítve az érdeklődő, azokat összevetni akaró olvasó dolgát.

A válogatás szempontjait a 427. oldalon összegzi a fordító: „*A beszédek kiválasztásával Eckhart vezérgondolatait kívántam a lehető legtöbb oldalról bemutatni, a terjedelem adta korlátok között. A válogatás célja, hogy egyúttal a német prédikációk eddigi legteljesebb összeállítását nyújtsa az olvasó számára, hiszen Eckhart beszédei néhány alapeszmét, fő témát járnak több oldalról is körül, így vetül rájuk eltérő irányokból a megértés fénye.*” E tekintetben gondosan válogatott kötetről van szó, amelyben a prédikációk át- és átszövik egymást, s igaz ez főképpen az olyan – Schneller által is – eckharti alapfogalmaknak tekintett valóságokra mint az *Abgeschiedenheit* (világtól való belső elkülönülés, világról való leválság), a *Gelassenheit* (Istenre való ráhagyatkozás), vagy a *Grund der Seele* (lélekalap). Talán érdemes lett volna a német fogalmakat a prédikációkban zárójelben is feltüntetni, mivel – amint ez az utószóból szintén kiderül – a fordító nem ragaszkodik egyetlen fordításhoz, a kontextustól függően többféle változatban adja vissza e kulcsfogalmakat. A fordítás, szűrőpróba-szerűen összehasonlítva a német eredetivel, mindezzel együtt is tökéletesen adja vissza azt.

A bibliafordítások használata okozta a legnagyobb fejtörést a recenzensnek. Schneller István úgy döntött, hogy a Magyar Bibliatársulat új fordítású *Bibliáját* (2014) használja, kiegészítve – hiszen ebben protestáns volta miatt a deuterokanonikusnak mondott bibliai könyvek nem szerepelnek – a szintén a Magyar Bibliatársulat által kiadott *Deuterokanonikus bibliai könyvek* című bibliafordítással. Ez a fordítói elv nem a legcélszerűbb megoldás, sem fordítói, sem filológiai szempontból. Eckhart mester – lévén középkori domonkos szerzetes, tehát katolikus – szövegeiben sokkal inkább a Káldi György-féle katolikus fordítást kellene használni, hiszen ebben az esetben egyrészt nem lenne szükség két bibliafordításra, másrészt a Káldi-féle fordítás készült a latin nyelvű *Vulgata* alapján, mely a legközelebb áll az Eckhart által is használt *Bibliához* (szinte tökéletesen megegyezik azzal). Így, noha a szabad idézés miatt igazítani kellett volna a szentírási helyeken, talán következetesebb megoldás lett volna.

Egyetlenegy, nem kritikai, inkább érdeklődő megjegyzés még felvethető. A prédikációk kontextusa az egyházi év, hiszen az egyes bibliai helyeket – amelyek Eckhart és valamennyi prédikátor gondolatmenetének alapját képezik – a liturgiában meghatározott beosztás szerint használják. Schneller István csak a 66. számú, a *Hogyan lehetünk jók?* című prédikáció esetében jelzi, hogy pontosan az év mely napján, milyen ünnepen hangozhatott el a beszéd. Mivel a Largier által szerkesztett német kötet kommentárjaiban minden esetben jelölve van az elhangzás feltételezhető időpontja, a magam részéről örömmel vettem volna, ha lábjegyzetben mind a huszonkilenc prédikáció esetében megtalálható lenne ugyanez, hiszen így nem csak önmagában álló olvasmányként, hanem az egyházi évbe ma is szervesen beilleszthető szövegekként vehetnénk kézbe az egyes beszédeket.

A fentiek inkább jobbító szándékú megjegyzések, melyek nem vonnak le semmit a kötet értékéből. Egészében tekintve gondosan szerkesztett, a kortárs kiadványban különösen szépnek mondható kiadványról van szó, amelyért nagy köszönet illeti elsősorban a fordítót, valamint a Typotex kiadót is, hogy vállalta annak megjelentetését. A recenzió első mondatában elmaradt bemutatásért pedig örömmel irányítjuk az olvasót – az egyéb fordítások mellett – legújabb Schneller István újabb fordításkötetéhez.

(Eckhart mester: *Válogatott prédikációk. Harminc fontos német beszéd.* Typotex, 2017, vál. és ford. Schneller István, 430 oldal)

JEGYZETEK

¹ Meister Eckhart: *Tizenöt német beszéd.* 2000, Kráter Műhely Egyesület, Pomáz (ford. Schneller István).

² Valójában, ahogyan ezt Schneller is jelzi fordítói utószavában, huszonkilenc prédikációról és az *Útmutató beszédek* egy részletéről van szó.

KÖZÖS ÜNNEP HELYETT LELKI POLGÁRHÁBORÚ

Kozma Huba

A memoárokat nem csak az irodalom, a történettudomány is nagy becsben tartja. Ha egy jelentős korszak jelentős személyisége leírja emlékeit, egykori cselekedeteinek indítékait, nem kéri rajta számon, hogy *harag és részrehajlás* nélkül emlékezzen. De ha megkísérli, hogy emlékirata tárgyilagos, megfellebbezhetetlennek szánt ítéletektől mentes legyen, az jelentős mértékben emeli alkotása értékét, hitelét.

Kónya Imre, a Független Jogászforum, majd ez Ellenzéki Kerekasztal megszervezője, vezetője, a rendszerváltoztatás irányítására, véghezvitelére a választók akaratóból kijelölt legnagyobb kormányzópárt frakcióvezetője, majd belügyminisztere ... és az *ünnep mindig elmarad?* című memoárkötetében pontosan, egyéni véleményét mindig vállalva, de nem személyeskedően, önironiától sem mentesen idézi meg azt az időszakot, amely szerinte érdemében és értékében vetekszik legjelentősebb történelmi eseményeink jelentőségével. Mert valóban tagadhatatlanul igazak azok a mondatok, amelyeket Antall József 1993-as Szent István-napi beszédéből idéz: *„Senki se akarjon büntudatot belénk sulykolni, mert nem bűnösebb ez a nép, mint bármelyik más, sőt több van a számlánk jobbik oldalán, mint a rosszabbikon. Csak azok akarják belénk sulykolni, akik el akarják venni ennek a nemzetnek az önbizalmát és hitét önmagában, és akik elvették a katarikus élményt, amit ez a mostani 1989-90-es átalakulás jelentett, akik sanda módon, állandó tagadással, lejáratással feledtetni akarják azt, mitől szabadult meg ez az ország, idegen megszállástól, idegen megszálláshoz kötődő bilincsektől, és ezt mind semmivé akarják tenni azért, hogy egy kishitű nemzettel, egy büntudatos nemzettel tudjanak számolni, amelyiket sokkal könnyebb bármilyen manipulációnak alávetni.”*

Kónya Imre véleménye szerint *„az emberek joggal érzik: a rendszerváltozás nem hozott sem jólétet, sem igazságot. A politikusok pedig rájátszanak az emberek érzéseire. Vannak, akik azt állítják, hogy nem is történt rendszerváltozás, vagy legalábbis nem „igazi” rendszerváltás, és ígérik, hogy azt majd ők fogják »megcsinálni«.* És vannak, akik egybemossák az elmúlt húsz évet, hogy elkerüljék a szembenézést saját felelősségükkel. Aktuálpolitikai szempontból mindez talán érthető, vagy legalábbis magyarázható. Az értelmiség feladata volna, hogy a közvélekedéssel nem törődve kimondja az igazságot. És talán azok feladata, akik belülről élték meg az eseményeket, de ma már nem aktív politikusok.”

Szembenézni saját felelősségünkkel, felelősségünkkel és mulasztásainkkal férfias vállalkozás. Mert a keresztény etika szerint bűneink nagy részét nem gondolatban, szóban és cselekedetben, hanem mulasztással követjük el. Azt Kónya Imre sem vitatja, hogy a rendszerváltoztatásra vállalkozók nem végeztek be hiánytalanul munkájukat. S hogy miért nem, arra igyekszik könyvében választ adni. Ennek ellenére írása nem másokra mutogató magyarázkodás, a felelősség áthárítása, sokkal inkább a változtatásban személyes szerepet vállaló, azért ideiglenesen pályaelhagyó értelmiségi ember oknyomozó igazságkeresése. A rendszerváltoztató közös nekibuzdulás történéseit nem kizárólagos időrendben követi. Vissza-visszatekint – például a gyerekkorba –, egy-egy esemény kapcsán előreugrik a számára rendeltetett időben, hogy a majdani következményekről is beszámoljon. Ez azonban nem nehezíti, inkább megkönnyíti a felidézett nemzedéknyi időtávolságban történtek megértését.

A rendszerváltoztatásra jogosult első szabadon választott parlament minden mást megelőző döntéseként törvényben örökíti meg az ötvenhatos forradalom és szabadságharc emlékét. Példás egyetértéssel, egyhangú igennel, két tartózkodással. Varga Béla, a kommunista diktatúra előtti utolsó Nemzetgyűlés száműzetésből hazatért elnöke a *magyar egység* fontosságára figyelmezteti az utódokat, mert a *lelkekben dúló polgárháború* – mondta – lehetetlenné teszi a közös alkotó munkát. Ez a szimbolikus gesztus, az előző generáció üzenete Kónya Imrében feleleveníti a maga ötvenhatját, a kilencévesen megélt lélekemelő eseményeket. A magára talált nemzet cselekvő hazafiságát, az utcai harcokat, a diktátor szobrának ledöntését, az egykoron naplóba is rögzített véres eseményeket és a felszabadult lelkű emberek békés együtt munkálko-

dását. Aki megélte ezeket a napokat, elsősorban erre emlékszik, a magyar történelemben párját ritkítóan példás, egymás vállát átölölő bajtársiasságra.

Kónya Imre a Független Jogászforum és az Ellenzéki Kerekasztal szervezőjeként – így a kézreos dokumentumok birtokosaként is – tudja a korabeli történéseket. Kivétel nélkül ismeri az akkori pályán lévőket, az egykori széljárást, a rendszerváltoztató szándékkal szembeszegülő erőket, hiszen a Független Jogászforum tagjai vállalták fel a pálya felfestésének feladatát, nehogy a majdani küzdelem parttalan/szertelen legyen. A *magyar egység* azonban a többségi akarat erőfeszítéseinek ellenére sem jött létre. Az Ellenzéki Kerekasztal ülésén kialakított egyezményt a későbbi térnyerést szem előtt tartva két párt nem írta alá, így aztán folytatódik a *lelkekben dúló polgárháború* – egészen napjainkig. A lövészárokharc az első parlamenti ciklusban négy évig folyamatosan zajlik. Az egyre inkább eldurvuló pártharcok során jelentős szerepet játszanak – addig szokatlan módon – a nyilvánosság osztagai, a rádió, a televízió, az írott és elektronikus médiumok. A sajtó tárgyilagos tájékoztatás helyett – nemegyszer cinkelt lapokkal – aktív politikai szerepet játszik, hamis tudósításokkal rukkolt elő, össze nem tartozó történéseket montíroz egybe, a kiegyensúlyozottság elvét figyelmen kívül hagyja, érdemtelenül előtérbe tolakszik. S a vére menő küzdelem során mindig megegyezésre törekvők – köztük Kónya Imre is – kerülnek célkeresztbe. Főszerephez jutnak a késői bátrak. *Vonulgatnak / ezek a mai bátrak / szavalgatnak és kiabálnak. / Emlékszem rájuk (tíz éve sincs még!) / többségük kussolt / de most mindent akarnak / a semmi-jussból!...* írja a kortárs Nagy Gáspár a (rendszer)változásért megszenvedettek indulatával ez időben *A mai bátrak* című versében. Az ország kormányzására lehetőséget kapott koalíció ugyanis kétségbeejtő, csödközeli gazdasági állapotot örökölt – nem az előző kormány, hanem az előző rendszer bukott meg a válság miatt. A helyzetet csak súlyosbította, hogy a sürgős hitelek mielőbbi kézhezvétele érdekében a Németh-kormány abban állapodott meg a Nemzetközi Valutaalappal, hogy a költségvetés hiánya nem haladhatja meg a tíz százalékot! A kormánytadáskor viszont ez a hiány már a huszonnyolc százalékon is túljutott. Nem csak a Nemzeti Bank valutatartalékai fogytak el az új kormány hivatalba lépéséig, a Kádár-rendszer végnapjaiban örökölt *közérzetjavító intézkedésekre* elköltött adósságállomány visszafizetése is kilátástalannak tűnt. A gazdaság motorjának beindítására nem futotta a *semmi-jussból*. A csodavárás korszaka őszre már elmúlt, és a saját illúzióik elvesztése miatt az emberek az új kormányra haragudtak. Hiába nyílt lehetőség az üzemi tanácsok vezetőinek, illetőleg a téeszelnököknek, tanácselnököknek a leváltására, a titkos választásokon zömmel a régieket választották újra a csalódott emberek, eltékozolva ezzel a helyi rendszerváltoztatás lehetőségét. Ősszel bekövetkezett a kormánybukató szándékkal kiobbantott taxisblokád, s hogy teljes legyen a káosz, a pártpolitizáló köztársasági elnök is a törvényes rend ellen törvénytelenül lázadók oldalára állt. Ekkor vált nyilvánvalóvá a miniszterelnök korai halállal fenyegető betegsége is. Mindezek ellenére a szovjet megszállás alól kiszabadult országok közül egyedül a magyar kormány tudta kitölteni négyéves mandátumát. Ez a kormány – a miniszterelnök szavait idézve – *tudta, hogy mit kell tennie, és tette azt, amit lehet*. A rendszerváltoztatás ellentmondásos sikerén/sikertelenségén elgondolkozva a szerző a „megegyezési forradalom” teljes sikerének legfőbb gátját a nemzeti széthúzásban, a „magyarok vagyunk, tartsunk szét!” ősmagyar jelszavának megvalósulásában-kiteljesülésében látja. *„A rendszerváltozás nem szüntette meg a magyar értelmiséget és a politikát megosztó évszázados ellentétet* – írja Kónya Imre könyve Epilógusában –, *ami az évek múlásával csak egyre*

erősödött. A nemzeti összetartozás érzését – ami talán a felemelkedés záloga lehetne – ezért sem sikerült az egész magyar társadalom közös élményévé tenni.

Bármilyen nagy dolgok történtek meg velünk, szabadok lettünk, majd függetlenek, egyenrangú félként tárgyaltunk a gazdag államokkal, kimentek a megszálló csapatok, megszűnt a Varsói Szerződés és a KGST, később Magyarország tagja lett a NATO-nak és az Európai Uniónak – mégsem tudott az ország együtt örülni és ünnepelni. Sokszor akartunk, néha majdnem sikerült is, de a közös örömet a politika és az értelmiség két oldala közötti, egyre mélyülő ellentét mindig elrontotta. Csodák történtek velünk az elmúlt negyedszázad alatt, de az ünnep, a közös ünneplés mindig elmaradt.”

A magyar demokraták első országos sereglésén a rendszerváltoztatásra készülődve Lakiteleken, 1987-ben Csurka István anti-katasztrófa programot hirdetett meg: „...a vak lázadást, a zűrzavart, a hirtelen összeomlást és az erőszakok egymásnak esését nemcsak hogy nem kívánjuk, hanem a mi messzenéző, sokágú, anti-katasztrófa programunkkal éppen elkerülni óhajtjuk. Semmi sem volna végzetesebb a magyar jövőre nézve, mint egy ilyen vak rabszolgázadás, egy program nélküli értelmetlen káoszba zuhanás, mely után az ugyancsak program nélküli durva erőszak következne, a gátlástalanság felülkerekedésével. Ennek a nemzetnek nincs több internálható vezető rétege...”

Márpedig ha valóban nincs, csak a vér nélküli megegyezései forradalom jöhet számításba. A vér és pofon nélküli rendszerváltoztatás viszont végtelenül hosszú időnek tűnik azok számára, akik az elmúlt rendszer áldozatai, kárvallottai voltak.

A talán két emberöltőt is igénybe vehető *feledési idő* alaposan igénybe veszi a szocialistának hirdetett rendszer alatt megszomorítottak és megalázottak megértő türelmét. A Zétényi-féle igazságtételi törvény ellehetetlenítése, az egykori állambiztonsági iratok jelentős részének eltüntetése, az ügynöklistákkal véghezvitt bűvészmutatványok igencsak megviselték az egykori áldozatok egyébként is megviselt idegeit. Hiszen személyiségi jogaink közé tartozik az is – vélekednek a kárvallottak –, hogy hozzáférhessünk saját múltunkhoz. Nem elég, hogy a rendszerváltoztatás előtti, spontán privatizáció fedőnevű akció során kirabolták az országot a régi pártállamiak, most is ezek a haszonszerző emberek, illetőleg az ő unokáik szabnak medret anyagi boldogulásunknak. Mint ahogyan Antall József mondta nemegyszer, hogy Rockefeller dédunokái sem emlékeznek szívesen arról, hogy dédnagyapjuk hogyan szerezte meg első millióját.

Kónya Imre könyvének kétségkívüli hőse Antall József, a rendszerváltoztató kormány miniszterelnöke. Az államférfi, aki megpróbálta helyretolni a kikökönt időt. A miniszterelnök, aki soha nem nézte a maga hasznát, aki szolgálatnak tekintette magas hivatalát. Kónya Imre Antall közvetlen munkatársaként segítőtársa lehetett a rendelkezésre álló rövid időben, az Ellenzéki Kerekasztal tárgyalásokon, kormánypárti frakcióvezetőként a parlamentben. Közeli tanúja volt a miniszterelnök egészségi állapota megromlásától a halálig tartó folyamatnak, az élete végéig elsőként a közügyeket szem előtt tartó férfi utolsó napjainak.

Nyolc évbe telt, míg Kónya Imre megírta ezt a tanúságtétellel felérő vasos könyvet. Alaposan dokumentált, hiteles tanúkat és jegyzőkönyveket idéző

Lechner Ödön építésze: a budapesti Iparművészeti Múzeum belső, plasztikus elemekben tobzódó térrészlete

memoárkötet az *...és az ünnep mindig elmarad?* címet viselő visszaemlékezés. A hitelesség és az önirónia a könyv legfontosabb érdemei. A hitelesség historikussá, az önirónia derűje – ha nem oldhatja is fel az egykori feszültséget – közelebb hozza napjainkhoz, könnyebben érthetővé teszi az általa megidézett kort, amelynek eseményei, harcai mostani (köz)életünket is befolyásolják.

További részletek, a könyvben szereplő képek és archív videók megtekinthetők a www.konyaimre.hu honlapon.

(Kónya Imre: *...és az ünnep mindig elmarad?*, Alexandra Kiadó, 2016, Budapest, 656 oldal)

IGENT ÉS NEMET MONDANI

Tóth Klára

Mundruczó Kornélnak nincs szerencséje a közönséggel. Új, a cannes-i fesztiválon bemutatott filmje, *A Jupiter holdja* hazai premierje utáni negyedik napon tucatnyian, ha voltunk az Uránia moziban. Pedig a rendező keresi a közönség kegyeit, a film egyszerre akció és fantasy, science-fiction elemekkel dolgozó, de műfajilag besorolhatatlan film, ráadásul századunk legnagyobb kihívásáról, a menekültáradatról szól. Milyen eufemisztikusan fogalmazok önkéntelenül is, hiszen tudom én, hogy nem más ez, mint a háború, egyelőre más eszközökkel, s a tét Európa. Európa identitása és biztonsága.

A film, amelynek főhőse egy fiatal, a kamaszkorból éppen csak kinőtt szír menekült fiú, akit a határon való áttörési incidensben átllyuggatnak a golyók, de varázslatos módon ő ettől nem hal meg, hanem képes lesz repülni. A táborban egy kiégett, korrupt orvos segítségével kórházba kerül, s egy véletlen kapcsán kiderül, hogy a fiú képes legyőzni a gravitációt. Az orvos, akinek pénzre, sok pénzre van szüksége – hogy miért, az egy külön történet –, az első rémület-döbbenet után rájön, hogy a fiú különös képessége aranybánya. Segítséget – pénzt és útlevelet – ígér a fiúnak, de egyelőre az segít neki pénzt keresni. Mint egy cirkuszi mutatvánnyal járnak az orvos súlyos, menthetetlen betegeit, akik látva a fiú különös, angyali (?) képességeit, bőségesen jutalmazták a doktort, hiszen hitet ad-árul nekik. Az orvos korábban, részegen operálva egy fiú halálát okozta, s a pénzzel a fiú szüleit szándékszik kifizetni, hogy álljanak el a pertől, s ő visszakerülhessen hivatalosan is a kórházba. Ők azonban elutasítják az alkut. Egy erkölcsi dilemmákkal terhelt epizód tehát az egyik szál. A másik egy akciófilm, amelyben a határt védő rendőrfőnök üldözi az orvost és a védelmébe vett menekültet. Ahhoz képest, hogy nyilatkozatai szerint a rendező nem akart menekültfilmet csinálni, és kifejezetten ódzkodik az aktuálpolitikától, a film nyitójeleneteiben a magyar határon habozás nélkül lőnek bele a menekültekbe, ami nemcsak valótlan, hanem a film érvényességét kockára tevő túlzás is.

Van egy halvány szerelmi szál is, amelyben a szintén korrupt, a menekültet pénzéért eltüntetni segítő doktornő szabadulni szeretne az alkoholista,

Lechner Ödön építésze: az Iparművészeti Múzeumban használt acélvázás üvegtető megoldás addig csak ipari épületekre volt jellemző

következésképp jellemgyenge orvostól. A fiú a filmben egyfolytában szeretne eljutni a Keleti pályaudvarra, hogy megtalálja apját, akitől a határon történt incidenskor elszakadt.

Aztán két üldözés szünetében, amikor valahol – egy orvosi szobában, egy szállodában – lehajtják a fejüket, az egyre jobban összebarátkozó – nem, nem jó szó ez, hiszen nem barátság ez, inkább egymásrautaltság – orvos és menekült már-már filozófiai disputákat folytat vallásról, félelemről, biztonságról. S itt az egyik beszélgetés három mondatánál, amikor a fiú azt mondja: olyan helyre vágyik, ahol biztonság van, s az orvos azt feleli, hogy olyan hely már nincs – akkor, akkor egyszer a néző úgy érzi, igen, erről van-volna szó, ez korunk lényegi alapérzése: a biztonság elvesztése.

S mondják még, hogy fel kellene emelni néha a fejünket, s fölfelé nézni. Ez is fontos, de a műfajok, történetek kusza zavarában, amit Mundruczó gatlás nélkül váltogat, a néző inkább azt kérdezi: akkor most mi van? Ebben a korszakban a kiváló színészek tehetsége sem tud kibontakozni, kínjukban kénytelenek sablonokhoz, vagy a rutinjukhoz nyúlni (Cserhalmi György például), hisz a karakterek csak felskicceltek. Talán Balsai Móninál mondjuk, hogy igen, még ezt is tudja, ezt a fád, illúziótlan asszonyt. Pedig a legjobb színészek vannak nyúl farknyi epizódokban is. A film után az előcsarnokban láttam egy fiatalokból álló kis csoportot, határozott tanácsalansággal az arcukon ugyanezt mondogatták.

Ugy gondolom, hiába az időnként szédületes látvány – az operatőr ugyanaz a Rév Marcell, aki a rendező előző filmjében, a *Fehér istenben* is zsonglőrködött

a kamerával –, gondolatilag, tartalmilag inkább egy ötletbörze szintjén marad a film. S nekem – mondják bár, hogy konzervatív vagyok – ez kevés. „*Igent és nemet mondani – mert máskülönben nem tudjuk, mi az igazság*” – ez hiányzik a filmből. Bár a robbantásos merénylet után, amelyben a fiú apja is részt vesz, s a fiú is gyanúba kerül, azért már senki nem falaz az orvosnak: sem a szerető, sem a haverok. Kis jóindulattal ez tekinthető állásfoglalásnak is.

Mégis azt hiszem, hogy a néhány éve bontakozó Mundruczó-imázsznak, miszerint ő lenne az egyik legtehetségesebb kortárs hazai rendező – amit már a *Fehér istennel* is rombolni kezdett –, ez a film sem tett jót.

MIKOR JÖTTÜNK?

Közép-Európa honfoglalás előtti magyarságjáról

Czakó Gábor

Lassan de biztosan új, sőt, *saját* alapokra helyeződik történelmünk. Először is maga a történet lép az eddigi „kikövetkeztetések” helyébe. Utóbbiak, és a változással kapcsolatos folyamat megítélése nem ránk tartozik, mivel nincs hatalmunkban.

A történeti gondolkodás mindenütt tényeket keres. És ahol nem lel ilyesmit, ott megáll, s elhallgat. Semmiképp sem merészel nagy ugrásba kezdeni, hogy átszökkenjen adatmentes évezredek, és az ugrás szeléből olvasson ki nézeteket, melyeket tényekként értékesít a „tudományos piacon.”

Götz László, Király Péter, László Gyula, Padányi Viktor és mások, nem igazolni akartak valamilyen tudományos kikiáltható elméletet, vagyis nem valaminő álom kódét szurkálták, hanem tényeket gyűjtöttek, melyeket az emberi gondolkodás tudássá fűzhet össze. És a tények különös természete, hogy ha jól rakjuk össze őket, akkor tudást szülnék.

Ráadásul az eldobott kövek szegletkővé válnak, így kiderülhet, hogy különféle helyeken porló adatok tudnak valamit. Valami közöset. Azt, hogy László Gyula kettős honfoglalás fölismerése nem elmélet, hanem tények szigorú láncolata, melyet a nagy tudós 1944-től haláláig érlelt, s bizonyítékokkal gazdagított. *Múltunkról utódainknak* című életmű-összefoglalójában is olvasható az I. kötet 492. oldalától.

A győzelmi tánccal bőven ráérünk, de örülünk, hogy végre adatok kerültek elő a múltból. Ráadásul sokan. Többek közt Király Péter (1917–2015) nyelvész, a nyelvtudományok doktora jóvoltából. Ő írja a *Magyar Nyelv* folyóirat 2000/2. számában *Gondolatok a kalandozásokról* című tanulmányában M. G. Kellner „*Ungarneinfälle...*” könyve kapcsán: a „900 előtti források” kiegészítéseként az alábbi események érdemelnek említést: 882., 898. Orosz Óskronika (Nestor-Kr./PVL.): a magyarok (*Ugri*) Kijev mellett vonulnak; 861. óbolgár Konstantín-Leg.: Konstantín (Cirill) imádságával megszelidíti Chersonnál, a Krím-félszigeten a magyar lovas csapatot (*Ugor-*); 811. óbolgár prolog, sinaksarion: I. Nikéforos

bizánci császár és Krum bolgár fejedelem között a Haemus (Balkán) hegységben lezajlott ütközetben a magyarok (*Egre, Vegre, Ugre*) a bolgárokat segítik; 834–836. Bizánci görög források: a bizánci és a bolgár csapatok között az Al-Dunánál vívott ütközetben a magyarok (*Ouggroi, Ounnoi, Tourkoi*) a bolgárokat támogatják; 882. óbolgár Metód-Leg.: Metód pannóniai és moráviai érsek a Duna mellett találkozik a magyarok (*Ugor-*) fejedelmével, és méltóságteljesen elbeszélgetnek egymással.”

Tehát eleink már jóval a honfoglalás kikövetkeztetett ideje – 896. – előtt föl-bukkantak a térségben! Ám ha arra is gondolunk, hogy ugyanott, ugyanakkor, ahol és amikor az avarok kaganátusa virult, akkor gondolkodóba kell esnünk, s föl kell tennünk a kérdést, hogy pl. 834 és 836 között kik csatáztak avarokként a görögökkel és a bulgárokkal? Tán az álavarok? Azok a magyarok, akik netán avarnak adták ki magukat? A kortárs görög történész, Theophylaktosz Simocatta (6. sz. első fele) ötlete volt az álavarság fogalma. Világtörténetében – (ford. Olajos Teréz) – írtak szerint bevonultak a Kárpát-medencébe?

Király tanár úr szavá teszi: „Sankt Gallen kapcsán megemlíthető lett volna, hogy Hermann Wartmann forrásgyűjteményében (*Urkundenbuch der Abtei Sanct Gallen. I. Jahr 700–840.*) »sig(num) Hungarii cellerarii«; 827/828: »sig(num) Hungeri.« Ha ugyanis ezeket a személyneveket összehasonlítjuk a »Casus Sancti Galli« kézirat »magyarok« és »Magyar« adataival – vö. Ungr-i 3-szor, -os, -is, -orum és Ungar –, feltűnik ezek hasonlósága, illetőleg azonossága. A H. Wartmann által összegyűjtött oklevelek fenti személynevei ugyanis szintén »magyarok«-ra vonatkoznak, azokra, akik a 8. század eleje előtt Sankt Gallen környékére mint hadfiak jutottak el, de ott idővel beolvadtak a helyi lakosságba.” (vö. Király Péter: MNy. 1987. i. h.)

A Hermann Wartmann föltárta oklevelek arról tanúskodnak, hogy a 8-9. század környékén, tehát már a honfoglalás előtt(!), meglehetősen sok „Magyar” személynév bukkant föl Sankt Gallen térségében. „Magyar” és nem „Avar”. Mit jelent ez? Azt, hogy a Kárpát-medencei államukat fejedelmei, politikai csellel élve, esetleg nevezhették avarnak, de a köznép, az egyszerű katonák, akik bármilyen okból lemaradtak csapatuktól, s leragadtak egy német településen, azok magyarnak tartották s vallották magukat. Nyilván tudtak is valamit, amiért a helybéliek befogadták őket.

Király Péter, aki hatvannál több „magyar” személynevet bányászott elő középkori frank iratokból, ír arról is, hogy magyar eleink már a honfoglalás előtt ismerték az érceket, a fémmegmunkálást meg a közhasználati tárgyak készítését, és sorolja a bizonyító szavakat: „vas, arany, ezüst; ás, ásó, váj; szén, tűz, ég, fű, fűvó, tömlő; üllő, ver, verő, fog, fogó; [...]: fék, kengyel, nyíl, kard, kés, balta, fejsze, sarló, gyűrű.” Mit igazolnak ezek? Szókincsünk gazdagsága mellett a társadalom rétegzettségét is, hiszen e fémipari szakszavak tanúsítják, hogy a korabeli magyarok nem csupán harcosok vitézkedő csoportjaiból álltak, hanem komoly fémipart működtettek. Gondoljunk bele, hogy egy-egy vadászat, gyakorlat, vagy csata alkalmából hány nyílhegy, kengyel, fegyver veszett el, tört össze! Rovás emlékeink, köztük Bodrog-alsóbüi fűvóka fölirata azt is bizonyítja, hogy e kohászok, kovácsok, gypvasások írni-olvasni tudó emberek voltak! A Kárpát-medencei avarok sorsáról igen sokat tud a Szegedi Egyetem bizantológus professzora, Olajos Teréz, aki számos művében hoz föl adatokat: „Az avar továbbélés szempontjából perdöntő jelentőségű adat A bajorok és karantánok (*karintiaiak*) megtérése. (*Conversio Bagoariorum et Carantanorum*) című latin nyelvű munka 3. fejezetében olvasható mondat: „azokat (*tudniillik az avarokat*), akik az igaz hit-

nek engedelmességek és elnyerték a keresztséget, a királyok adófizetőivé tették, és földjüket, amelyet ott maradva birtokolnak, mind a mai napig (usque in hodiernum diem) megtarthatják a királyi adó fizetése fejében.” Mivel a Conversio keletkezésének idejét a szakemberek egybehangzóan 870-871-re teszik, a *mind a mai napig* kifejezés alapján arra kell gondolnunk, hogy 870-871-ben a Frank Birodalom keleti határvidékén, Pannoniában a szomszédos bajoroktól és szlávoktól egyértelműen megkülönböztethető, keresztény és földművelést folytató avar népesség élt.

Ugyancsak ő, Olajos Teréz mutatta ki, hogy az avarok 803-as, állítólag „megsemmisítő vereségük” után tíz évvel(!) zsoldosokat adtak a bolgár Krum kán Bizánc ellen vonuló hadába. Továbbá az avarok küldöttei 822-ben részt vettek Frankfurtban, a Frank Birodalmi gyűlésen. Nyilván azért, mert meghívták őket. S azért hívták meg őket, mert nem csak lappangtak itt-ott a Kárpát-medence megközelíthetetlen zugaiban, hanem számítottak is.

A Conversióban említett és avarnak is nevezett magyarok népi tömbje tehát nyilván megérte Árpád népének bevonulását. Ennek bizonyítékai közül már megtaláltuk, s Vékony Gábor régész-történészünk jóvoltából megismertük írásos hagyatékuk néhány, de máris perdöntő darabját: Környei íjmerevítő fölirata (7. sz.), Szarvasi tútartó fölirata (8. sz.) és több egyszavas emlék. Egyik-másik a Nagyszentmiklósi Kincsről...

Remélhetőleg továbbiak is elő fognak kerülni.

KORA NYÁR BUDAPESTEN

Sárközi Mátyás

London, 2017. május 24. Utazás Budapestre. Manchesterben előző nap ifjúsági pophangversenyen követett el öngyilkos robbantásos merényletet egy muszlim fundamentalista. Huszonkét halottja és ötven sebesültje van a tragédiának, közöttük sok poprajongó kislány. A merénylő Angliába befogadott szír menekültek már Manchesterben született fia, egyetemre járt. Bár iszlám kapcsolatai miatt megfigyelte a brit elhárítás, miután kilátogatott Szíriába, minden további nélkül visszaengedték. Ott radikalizálódott. Azután a konyhájukban fabrikált fémdarabokkal teli pokolgépet.

Most legmagasabb fokú terrorveszély-készültség lépett érvénybe, a rendőrökkel katonák járőröznek együtt. A lutoni reptéren is sétálgatnak, karabélylyal felfegyverezve.

A beszállás előtti ellenőrzésnél siettetik az utasok ingujjra vetkőzött, vagy a hölgyek esetében éppenséggel cipő nélkül sűrűlő csoportjait: csak gyorsan-gyorsan, ritkuljon a tömeg. A gép késik, fél órát kell sorban állni a kijáratnál, ülőalkalmatosság nincs. Az angol kajakválogatott Magyarországra tartó húsz tagja a földre telepedik.

Vacsorára azért a budai lakásban leszünk, Ili rántott csirkemellet csomagolt, salátalevelekkel.

A Ferihegyről bevezető út mentén óriásplakátok jelzik, hogy a jövő évi választás előtt már megindult a pártok harca. Az egyik plakát Orbán Viktort ábrázolja, sikerült elég torz portrét találni róla, mellette a szülőfalujabeli Mészáros Lőrinc látható, a gázszerelőből lett üzletember. A felirat: „*Ti dolgoztok, ők lopnak*”. (Vajon, melyik európai országban lenne lehetséges ezzel a szöveggel kiplakátírozni a miniszterelnököt, s mellé a semmiféle visszaéléssel nem vádolt self-made-mant?) A Fidesz válaszol az otrombaságra: plakátjain Soros György szerepel, amint spárgán bábként mozgatja az MSZP-fővezér Botka Lászlót.

2017. május 25. Ma érkezés utáni pihenés lenne műsoron, de tartózkodásunknak ezúttal célja a lakáskeresés is. Svábhegyi ötven négyzetméteres, kétszobás lakásunk immár huszonhat éve szolgál *piéd á terre*-ként, és a különleges tehetséggel megáldott tervező jóvoltából kellemes fészek. Hatalmas ablakai három irányban néznek ősfákra, gyepre, virágzó, illatozó bodzabokrokra. Miért költöznénk? Mert a kertalji épületből ötven lépcsőt kell megmászni az utcaszintig, ami számomra nyolcvanévesen is jó torna, de Ili szíve nem szereti. Problémásabb, hogy a buszmegálló tízperces sétát igényel: esőben, téli havas latyakban nem kellemes. A bolt is messze van. Továbbá: nagyszobánk nappalinak és dolgozónak megfelel, de ebédlőasztal vacsoravendégek számára már nem nagyon fér el benne.

Nézegetjük a lakáshirdetéseket. Meglátogatunk egy régi (leválasztott) villalakást. Valaha a villa az Optikai Művek egyik igazgatójáé volt. A lakás meghirdetett százmilliós árához méltóan tágas és nagypolgári. Tizenhét négyzetméteres teraszáról pompás lenne a kilátás, ha nem takarná el a lejjebb fekvő szomszéd ház sátorfeteje. Ami meglepő: ennek a szép nagy lakásnak csak egy lyuknyi teakonyhája van. Nagy hátrány. Pedig kellemes a környék, és csak egy ugrás a villamosmegálló meg az emberszabású bevásárlóközpont.

2017. május 26. Este színházba megyünk. Nemcsák Károly hívott meg az általa igazgatott József Attila Színházba, ahol az *Üvegcipő* főszerepét alakítja. Sokadszor van szerencsém látni a darabot, illusztris nagyapám színművei közül nem a kedvencem, de jó előadásban ez is megmutatja, milyen mesteri szerző volt Molnár.

Telt ház van, s nem igazán azért, mert Nemcsák igazgató úr meghívta az előadásra szülőfaluja küldöttségét is. Az internet szerint Mocsolyástelepen született, amelynek száznyolcvan fő a lakossága, nagyon sokan semmiképp nem jöhettek el. Ám a közönség létszámát vakok egy csoportja is növelte. Ők az előadás előtt bebocsátást nyertek a színpadra, megtapogathatták a díszleteket és kellékeket. (Az Adélt alakító szép Létay Dórát és Julikát, azaz a bájos Fekete Réka Tháliát (!) nem). A vakok azután fülhallgatót kaptak, hogy a színpadi mozgásokat bemondó segítségével követhessék.

A felvonásszűnetben Lukin Ági unokahúgom, minden magyar színházi ember és tévémunkatárs kebelbarátja, illetve kollégája, bevisz illivel a színészbüfébe, ahol átadhatom *Színház az egész világ* című Molnár-életrajzom dedikált példányát Nemcsák Károlynak. (Ott találok régebbi ismerősömet, a vakcsoportot vezető Érdi Tamást, akivel londoni zongorahangversenyei alkalmával többször találkoztunk. Úgy látszik, agilis szervező, mert újsághír szerint ő irányítja idén a Balaton-parti nyári előadások gazdag programú sorozatát.)

A Molnár-produkció jó, Létay Dóra viszi az előadást, határozott, árnyalt játékaival, remek megjelenésével, és nem utolsósorban a tiszta szövegejtésével.

Nemcsak, mint öregedő asztalosmester (Molnár Ferenc képletes alteregója) és a kis cseléd (értsd: Darvas Lili) szerelmének tárgya, kellően hőzenrágeres, de kár, hogy párbeszédeit oldalvást fordulva instruálja Huszti Péter egyébként szépen gördülő rendezése, mert így aki a derék asztalos háta mögé kerül, az nem hallja elég jól a hangját. Molnár azonban mindenképp elévülhetetlen.

2017. május 27. Délután a hajdani, Szehlo Gábor-féle Gaudiopolis gyermek-köztársaság immár igencsak agg állampolgárainak szokásos évenkénti uzsonnájára és a Szehlo-empléktábla koszorúzására kerül sor a Bécsi kapu téri evangélikus templomnál, a fáradhatatlan András Andor nyugalmazott fizikus-kutató szervezésében.

Jelen van Gaudiopolis hajdani elnöke, a nyolcvanhét éves Keveházi Laci is, szálfagyenesen, igen jó karban. A vári tiszteletes értelmesen beszél, az asszonyok finom rácsostésztaát sütöttek, a Szehlo Gimnázium illedelmes, kissé megszeppent diákjai, főleg lányocskák, maguk komponálta zeneszámokat adnak elő. A Svájcban élő Gaudiopolis-veterán, Jancsó Buci felolvassa versét a régi napokról, a felesége szorgalmasan videózza.

A koszorúzás után le kell lépünk, mert hangversenyre megyünk. Gyerekként Gaudiopolis-állampolgár volt nagy tehetségű felnőtt, immár sajnos néhai költőnk, Orbán Ottó is. Özvegye: Orbán Juli hűségesen eljön a találkozókra. Számításom szerint a hetvenen túl jár, de frissen ugrik be a volán mögé, és a Krisztina felé levezető hajtókanyarokat biztos kézzel véve, átvisz Pestre, az Olasz Intézetbe, hogy meghallgassuk a Schumann-zongoraversenyt, a nyolcvankét éves Frankl Péter előadásában. Péter az utóbbi időkben többször összetörte magát fürdőszobai elesésekkel, de zömök alkatán nem fognak ki a balesetek. A mű főmotívuma mindig Fischer Annie játékára emlékezve csendül fel bennem, Péter játéka méltó hozzá, a világ bajait és rondaságait feledtetni itt, a hajdani Képviselőház szép falai között.

A koncert után vacsorázóhelyet keresünk. Ili tud egy jó kis vendéglőt az egyetem közelében. Odasétálunk, élvezve a kellemes meleg estét, de az étterem zárva van. Megszűnt. A Gozsdu-udvarban kötünk ki, ahol már kezdődik a dorbézolni vágyó brit alkoholista bevonulása. Meglepetésünkre egy lámpafűzés falatozóban pompás Jókai bablevest tesz elénk a készsleges pincér, kellő mennyiségű kolbászkarikával a sűrű bablében.

2017. május 28. Vacsora Bánki Veránál. Piros spagetti, fehér spagetti, lazacsaláta. Ili szeretne segíteni a felszolgálásban, de Vera ezt csak az ősbártnő Cservenka Juditnak engedélyezi. Gömör professzor nagy szakértelemmel bontja a pezsgőspalackot, és megajándékoz orvosanekdotái vékony füzetével.

Az ötödik vacsoravendég Csorba László, aki jó olasz viccre emlékezik azokból az évekből, mikor a római Magyar Intézet igazgatója volt:

– Anyám, rettenetes dolog történt. Ahogy jöttem hazafelé a kis erdőn át, a bokrok mögül kiugrott egy haramia és megerőszkolt. Most mit tegyek?

– Mindenekelőtt, lányom, egyél meg egy fél citromot.

– Az használ?

– Nem használ. De amíg eszed, nem látom az arcodon azt a boldog mosolyt.

2017. május 29. A Liteában mutatom be Kovács Emőke *Praeteritum* című, '56-ról szóló, sok fényképpel illusztrált cikkgyűjteményét.

Emőke a siófoki újjávarázsolt Városi Könyvtár igazgatója volt, amikor elhatároztam, hogy nyolcezer kötetes könyvtáram egyszer itt talál majd ott-hont (bár a nevezetesebb írók által nekem dedikált könyveknek a Petőfi Múzeumban lesz a helyük).

Siófok hálából kapja meg a könyveimet, mert 1944-ben egy balatonkiliti család menekített meg Hitler gonoszságától. Kiliti ma Siófok peremkerülete.

Milyen kicsi a világ! Kovács Emőke könyvének a Párizsban élő, veterán emigráns: Sulyánszky Jenő az egyik hőse, vele készített hosszú interjút. Sulyánszky '44-ben ellenálló, '48 után összeesküvő, hamarosan az ávo börtönének lakója lett, majd '56-ban Nyugatra menekült. Apja Balatonkiliti gyógyszerésze volt.

2017. május 31. Orbán Viktor ma ötvennégy éves. Volt szó róla, hogy ittlétem alatt esetleg valamikor teázunk és beszélgetünk egy kicsit, jelentkeztem a személyi titkáránál. De minek fárasszam? Rettentő elfoglalt, pont én hiányzom neki. Azt látom a közszerepléseiből, hogy még hasonlít régi önmagához, ahhoz, aki oxfordi ösztöndíjas korában volt, amikor megismerkedtünk.

Délután 5-től könyvbemutató a Kossuth Klubban. *Hegymenet* címmel a magyar társadalom kérdéseit feszegető kötetet állított össze Jakab András, a Jogiudományi Intézet igazgatója és Urbán László, végül Gyurgyák János Osiris Kiadójának égisze alatt. Mik vannak! A megjelenés védnöke, némi kilincselés után, a magyar jezsuiták Társadalmi Reflexió Intézete lett.

Jakab Andrásék két és fél éve kezdték a szervezést. Huszonnyolc szerzőt nyertek meg, a cél az volt, hogy propaganda helyett a közbeszéd szerepét erősítsék.

E bevezetés után Tölgyessy Péter lép az emelvényre, lendületes folyamatossággal beszél az elit felelősségéről. (Jegyzetelek.) Messzire tekint vissza. Úgy véli, magyar sors, hogy az ország Mohács óta egyik kudarcból a másikba szédült. 1989-ben siker reménye csillant fel, de az akkori szituáció sem hozott komoly szellemi változást. Általában azt vizsgálgatjuk, hogy ki rontja el az adódó helyzeteket, s milyen kár, hogy elillannak, pedig tulajdonképpen tehetségesek vagyunk.

Vannak országok, amelyek beleszédülnek a rendszerváltozásokba. A franciáknál a forradalom óta tizennyolc volt, Amerikában egy sem, nálunk tizenegy. Ami a kormányváltásokat illeti, azokra egyszerű a recept: fel kell sorolni a sérelmeket, orvoslást kell ígérni, és máris indul a folyamat.

Tölgyessy Péter rámutat, hogy 1989-ben úgy tűnt: ki lehet szakadni a körből. Ha sikerült Spanyolországnak, amelynek megvolt a maga történelmi sokkja, a polgárháború, és még nálunk is szegényebb volt, mégis megtette a nagy történelmi előrelépést, remélhettük, hogy mi is elkapjuk a lehetőség frakkját. De Tölgyessy Péter szerint nem jártunk sikerrel. Hozzáteszi: 2017-ből visszatekintve úgy tűnik, az egész térség sikertelen volt.

Kétségtelen, hogy az 1989 után nálunk öt-hat év gazdasági visszaesés következett. Rontotta a helyzetet, hogy a Kádár-rezsim gulyásszocializmus korszaka a felületes szemlélő számára afféle sikerperiódusnak látszhatott, holott zsákutcát jelentett. S közben még politikai tagoltság is jelentkezett. Az átmenetet a kényszer diktálta, nem politikai stratégia. A törésvonalak az értelmiségen belül is mutatkoztak (Csurka–TGM).

Én úgy emlékszem 1989-re, mint a lelkesítő káosz időszakára, nem vagyok abban olyan biztos, mint Tölgyessy Péter, hogy ami lezajlott, az teljes sikertelenségnek nevezhető. Megkezdődött a felzárkózás a nyugati világhoz, még visszanézni is volt mire, a háború utáni koalíciós évekre.

Érdekes például – ezt Tölgyessy is elismeri –, hogy a pártok rendszere szilárdnak bizonyult. Bár ő hozzáteszi: a magyar politikai elit abba a csapdába lépett bele, hogy ezt a stabilitást tartotta legfontosabbnak. Folyománya ennek a 2010-es „fülkeforradalom”. Van bíróság, alkotmány, de valójában egy hatalmi piramis irányít – mondja Tölgyessy. Viszont a pluralizmus – minden ellenkező híresztelés ellenére – fennmaradt. „*Ki kell mondanom, hogy a rendszernek vannak eredményei*” – így az előadó –, „*helytelen az állítás, hogy minden rossz.*” Az államadósság magas, de az ország immár nem szorul függőséget jelentő külföldi kölcsönökre.

Mi a teendő? Erős középosztály nélkül nincs igazi demokrácia. Megtarthatja-e a középosztály legalább a jelenlegi szintjét? A legfontosabb fenntartani a racionális beszédet. A szakpolitikában ez lehetséges, mint az itt bemutatásra kerülő könyv bizonyítja.

Sajnos, a térségi determináció olykor felülírja az értelmiségi igyekezetet. Jó lenne, ha tehetséggel ezen fordítani lehetne. Ennek nem útja a Nyugat másolása, inkább nyugati elemek kellő módon történő átültetésére van szükség. Jó példa a reformkor. Akkor sikerült egységesíteni a polgárságot.

Jó dolog, hogy egy ilyen hosszú, nagy hallgatóság előtt folytatott, különböző álláspontokat képviselő, civilizált beszélgetés manapság megvalósítható Budapesten. Úgy vélem, a rendszerváltások országában a huzamosan tartó nyugalom igénye lépett fel.

Hamarosan kezdődik a Könyvhét. Strázsálok majd a Kortárs Kiadó pavilonja előtt, dedikálom az új könyvemet, és szédültre beszélgetem magam ismerősökkel és ismeretlenekkel.

SZERZŐINK

ABLONCZY LÁSZLÓ (Bodroghalász, 1945) újságíró, kritikus. 1978–1990 között a *Film Színház Muzsika* munkatársa, 1991–1999 között a Nemzeti Színház igazgatója volt. 1999–2005 között Párizsban élt. F. m.: *Nehéz álom – Sütő András 75 éve* (2002); *Bartók Béla kertjében* (2003); *Múló levelek Párizsból* (2005); *Latinovits Zoltán élete, halála és feltámadásai* (2011); *Sinkovits Imre a Hargitán* (2013); „*Templom, parlament, kánpad: megannyi színpad*” (2014). Bethlen Gábor-díjas (2002), az MMA rendes tagja.

CZAKÓ GÁBOR (1942, Decs) író. József Attila-díj (1975), Kortárs-díj (1994). Legutóbb megjelent munkái: *Világfasírt* (Esszék, 1996), *Aranykapu – Boldog Salamon király* (Regény, 1999), *Pannon krétakör* (2001), *Beavatás* (Televíziós esszé sorozat a Duna TV-ben 1997 óta, a szövegek hat kötetben), *Hamvas Szótár* (2002), *Tündérfalva* (Regénykert, 2006), *Mondatok* (Aforizmák, 2007), *99 magyar rémmese* (2007.)

FERDINANDY GYÖRGY (Budapest, 1935), író, költő, kritikus, irodalomtörténész, egyetemi tanár. A francia írószövetség és a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság tagja. 1956-ban Franciaországtól kért menedéket. 1959-ben a Strasbourgi Egyetemen irodalomtörténeti doktori címet szerzett. 1964–1976 között a Puerto Ricó-i Egyetem tanára. 1964–1970 között a *Szomorú Vasárnap* című irodalmi lap kiadója. 1976–1985 között a Szabad Európa Rádió külső munkatársa. A 2010-es évek óta Budapestre tette át a székhelyét. 2013-ban a Magyar Művészeti Akadémia tagja lett, de kilépett, majd 2015-től újra tagja a társaságnak. F. m.: *Sziget a víz alatt* (L'île sous l'eau, 1960); *Az év egyetlen napja* (Le seul jour de l'année, 1964); *Futószalagon* (1965); *A francia vőlegény*

(1993). F. d.: Del Duca-díj (1961), Saint-Exupéry-díj (1964), Az Év Könyve-jutalom (1993), József Attila-díj (1995), Márai Sándor-díj (1997), Krúdy Gyula-díj (2000), A nemzetközi PEN Club prózadíja (2000), A Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztje (polgári tagozata, 2011), Arany János-díj (2015).

GRÓH GÁSPÁR (Budapest, 1953) irodalomtörténész, kritikus. 2017 júliusától a *Magyar Szemle* főszerkesztője. Pethő Sándor-díjas. F. m.: *Egymásért vagyunk*. (Tanulmányok, kritikák, 2000) *Nézni a láthatatlant* (Kisesszék, 2005), *Határ.Oknélkül* (Tanulmányok, kritikák, 2006), *A következmények országa* (2011), *A magyarság rendeltetéséről* (2013).

ILLYÉS MÁRIA (1944, Budapest) művészettörténész, műkritikus. 1975–1992-ben a Szépművészeti Múzeum 19–20. századi gyűjteményében dolgozott. Írásai a 19. és 20. századi magyar és európai művészettel foglalkoznak. Édesapja, Illyés Gyula irodalmi hagyatékának gondozója. F. m.: *19. századi francia művek* (magyarul és franciául, 2002).

KODOLÁNYI GYULA (Budapest, 1942) költő, műfordító, irodalomtörténész. 1971–1990 között az ELTE tanára. 1972–1973-ban ACLS-, 1984–1985-ben Fulbright-ösztöndíjjal az USA-ban kutat és tanít. 1987–1990-ben részt vesz a rendszerváltoztató ellenzéki mozgalmakban. 1990–1994: miniszterelnökségi államtitkár. 1992 óta a *Magyar Szemle*, 2010-től a *Hungarian Review* főszerkesztője. 2004–2009-ben az Emory Egyetem (Atlanta, USA) tanára. Főbb elismerések: József Attila-díj (2002), Prima Díj (a *Magyar Szemlével*, 2003), a Köztársasági Elnök Érdemérme (2005). Főbb művei:

Ökológiai kapcsolatok (Szerk. 1984), *A létezés hálói* (Amerikai költők, ford., 1990), *Kentaurszárnyak* (Esszék, interjúk, 1999), *Táncban a sötéttel* (Össze gyűjtött versek 2002), *Amerika ideje* (Esszék, 2003), *A hullám taraja* (Esszék, interjúk, 2006), *A fény rétegei* (Esszék, 2010) *Járj, merre tetszik* (Válogatott és új versek, 2012), *Szóló hangra* (Esszék, tanulmányok, interjúk, 2012), *Üzenetek W.Sh.-tól – Messages from W.Sh.* (Improvizációk Shakespeare szonettjeire, 2014)

KOZMA HUBA (1943, Kiskunmajsa) muzeológus, tanár, újságíró. Az MDF elnökségi tagja, 1990–1994 között az MDF országgyűlési képviselője. A gazdakörök egyik újjászervezője. Pongrátz Gergely munkatársa, az általa szervezett kiskunmajsai '56-os múzeum, Kapisztrán Szent János Kápolna és az ötvenhatos nyári táborok létrehozásának segítője.

LUDMANN MIHÁLY (1959, Debrecen) festőművész, művészettörténész, tanár. Az ELTE BTK filozófia szakán és a Képzőművészeti Főiskolán tanult, ahol 1989-ben diplomázott. Ezt követően középiskolában rajtot és művészettörténetet tanított. Festményei, grafikái a nyolcvanas évek második felétől szerepelnek csoportos és egyéni kiállításokon. Könyveket is illusztrált, főleg szépirodalmi műveket. Több mint húsz éve rendszeresen tart művészettörténeti előadásokat a Kossuth Klubban és más budapesti művelődési házakban. Önálló kötetei: *A magyar építézet mesterei I.* (2014), *A magyar szobrászat mesterei* (2015), *Művészek a háborúban 1914–1918* (2015), *A magyar építézet mesterei II.* (2017). *A Lechner összes* (2017) című kötetben ő írta az építészeti leírásokat, Lechner Ödön életéről, minden munkájáról, valamint a nemzeti építészetről és a Lechner Ödön követőiről szóló tanulmányo-

kat, emellett ő készítette a kötet összes fotóját. Fotókiállítása a budapesti 1956-os emlékművekről 2017 júniusában nyílt meg a Várnegyed Galériában. Rendszeresen publikál, a pestbuda.hu internetes folyóiratnak képzőművészeti kiállításokról ír kritikákat.

MAKKAI ÁDÁM (Budapest, 1935) költő, nyelvész, műfordító, Makkai János és Ignác Rózsa fia. A chicagói University of Illinois nyugalmazott professzora. Felsőfokú tanulmányokat az ELTE magyar–francia szakán folytatott, az 1956-os forradalom leverése után az Amerikai Egyesült Államokba emigrált. A Harvard Egyetemen B.A., a Yale Egyetemen M.A., majd 1965-ben nyelvészdoktorátusi fokozatot (PhD) szerzett. Folyóiratokat, antológiákat szerkesztett, és egyetemeken tanított nyelvészetet. 1969-ben tagjai közé választotta az Amerikai Nyelvészek Társasága. F. m.: *Idiom structure in English* (1972); *A csodaszarvas nyomában – A legszebb ezer vers költészetünk nyolc évszázadából* (2002); *In Quest of the Miracle Stag I-II. The Poetry of Hungary* (2003). Díjai: Kossuth-díj (2011), Kossuth-nagydíj (2016), Magyar Szent István-rend (2016).

SÁRKÖZI MÁTYÁS (1937), Sárközi György költő és Sárközi Márta fia, Molnár Ferenc unokája. 1956 óta Londonban él. 1956–1963 között Londonban újságíró volt. 1957–1961 között a londoni St. Martin Képzőművészeti Akadémia könyvillusztrátori szakán tanult, majd a BBC magyar osztályán dolgozott több mint 40 évig. 1963–1966 között a müncheni Szabad Európa Rádió, 1966–1977 között ismét a BBC magyar osztályának munkatársa. Novel-lái, kritikái, műfordításai az emigráns *Irodalmi Újságban*, a müncheni *Új Látóhatárban*, a chicagói *Szivárványban* jelentek meg. 1981–1984 között a Londoni Egyetemen irodalmat és történelmet

tanult (BAHons). 1989 után tizenegy évig volt a *Magyar Hírlap* londoni tudósítója. Az Írószövetség választmányi tagja volt leköszönéséig. Szerkesztette az *Angliai Magyar Tükör* című folyóiratot. A British-Hungarian Fellowship elnöke volt. Elbeszéléseket, karcolatokat, irodalmi cikkeket és kritikákat ír. 2001-től az Inforádió londoni tudósítója. A *Heti Válasz* havi tárcaírója. F. d.: Nagy Imre-émlékérem (1993), József Attila-díj (2003), Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztje (2009), Köztársasági Érdemrend Középkeresztje a csillaggal (2013)

STAMLER ÁBEL (Kaposvár, 1992), vallástudós. Az ELTE BTK Filozófiatudományi Doktori Iskola Vallástudomány programjának PhD hallgatója, a *Magyar Szemle* szerkesztője. Kutatási területei: katolikus spiritualitástörténet, középkori monasztikus szerzetesség, liturgiátörténet, összehasonlító spiritualitástörténet.

SZENTI TIBOR (Hódmezővásárhely, 1939) író, néprajzkutató. Könyvei: *Vér és Pezsgő* (1988); *Vásárhelyi emlékeim* (2007); *A tanya* (1979); *Parasztvallomások* (2008); *Betyártörténetek* (2000). Tagságai: Magyar Néprajzi Társaság, Magyar Orvostörténeti Társaság, Németh László Társaság, Berzsenyi Dániel Társaság. Díjai: Bölöni György-, (irodalmi, 1989), Darvas József-, (irodalmi, 1992); Péczely Attila-, (néprajzi, 1996); Pro Sanitate (egészségügyi, 2004); a Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztje (2010).

TÓTH KLÁRA (Nyíregyháza, 1953) filmkritikus, publicista. Dramaturgként több játék- és dokumentumfilm

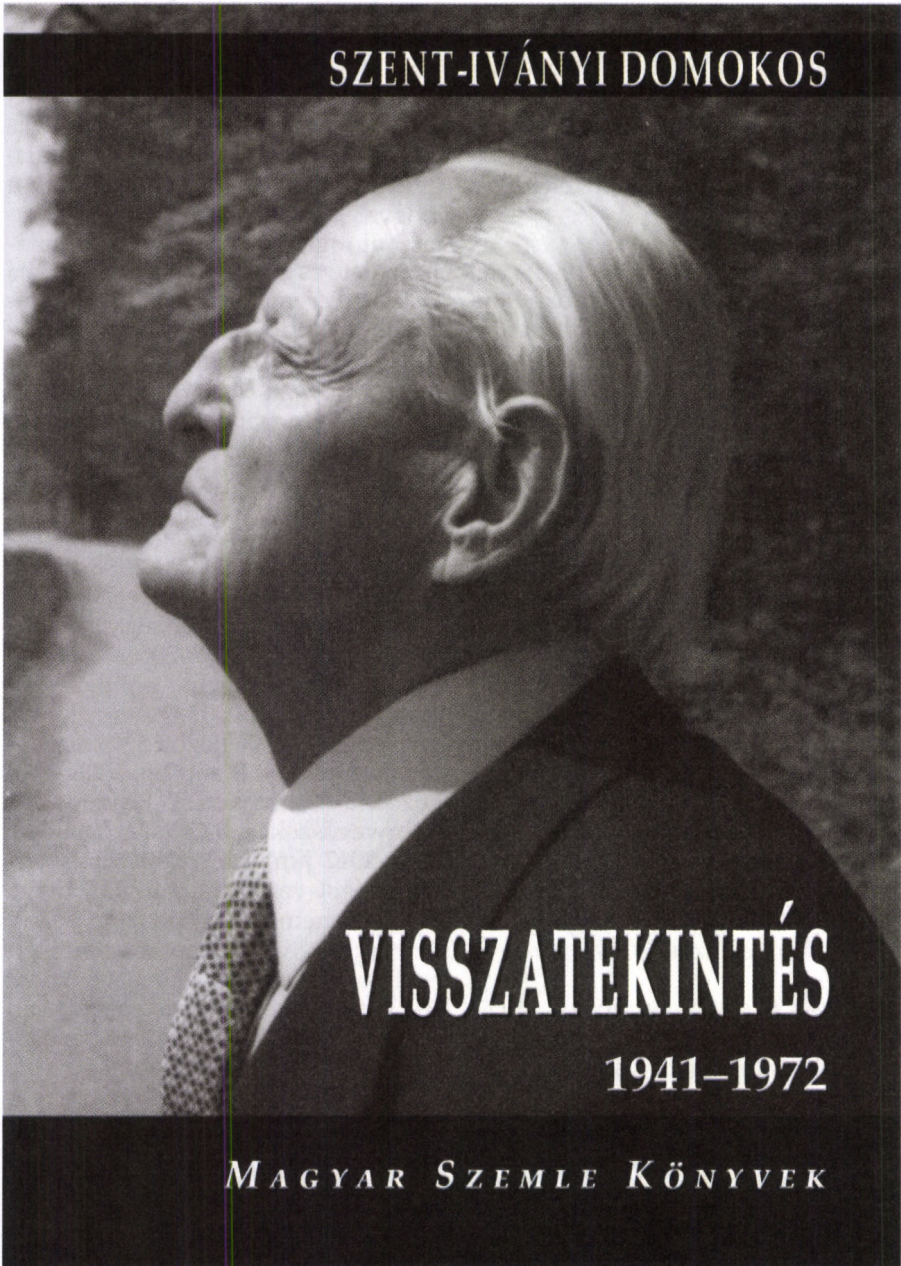
munkálataiban vett részt. Kritikái, tanulmányai 1989 előtt a *Filmkultúra* és a *Filmvilág* folyóiratokban, később többek között a *Forrás*, *Magyar Nemzet*, *Népszabadság*, *Élet és Irodalom* oldalain jelentek meg. A *Magyar Szemlének* 1996–1999-ig szerkesztője, máig állandó filmkritikusa. A Magyar Művészeti Akadémia tagja.

TÖRŐ LÁSZLÓ DÁVID (1990, Mezőtúr) doktorjelölt, DE-BTK Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola. Egyetemista éve során Michel Foucault-nak a magyar történetírásra gyakorolt hatásával foglalkozott, jelenlegi kutatási területe és disszertációjának témája Eckhart Ferenc történészi munkásságának historiográfiai elemzése. Érdeklődése és kutatási tervei kiterjednek az osztrák–magyar történetírás kapcsolataira, vitáira is. Publikációs lista: <https://tudoster.idea.unideb.hu/tudomany/TORO.L.D>

VARGA MIHÁLY (Karcag, 1965) közgazdász, politikus. 1990–1998 között az Országgyűlés Költségvetési, Adó-, Számvevőszéki és Pénzügyi Bizottságainak tagja. 1998–2000 között a Pénzügyminisztérium politikai államtitkára, majd 2002-ig pénzügyminiszter. 2002–2006 között a Költségvetési és Pénzügyi Bizottság, 2006–2010 között a Költségvetési, Pénzügyi és Számvevőszéki Bizottság elnöke. 2010–2012 júniusa között Miniszterelnökséget vezető államtitkár, utána az egyes nemzetközi pénzügyi szervezetekkel való kapcsolattartásért felelős tárca nélküli miniszter, majd 2013 márciusától nemzetgazdasági miniszter. 2017 márciusától a Nemzeti Versenyképességi Tanács tagja.

A
MAGYAR SZEMLE
ÚJ KÖNYVE

SZENT-IVÁNYI DOMOKOS

VISSZATEKINTÉS

1941–1972

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

SZÁZADVÉG

84.

ÁLHÍREK

„Az emberek szeretik, ha valahova tartozunk, lehetőleg oda, ahova ők.” A nagy támogatottságot érzélelők általában hangosabbak lesznek, a magukat kisebbségnek érzők pedig elhalkulnak. Így mindkét oldal másnak látszhat, mint amilyen valójában, a halkabbak közül pedig mind többen csatlakoznak a győztesnek vélték táborához. Az átállással csökkenthető az elszigetelődéstől való félelem, és – ami a leglényesebb – megtakaríthatók a kritikai gondolkodásra szánt források.

ACZÉL PETRA

Az álhírek problémája

SZVETELSZKY ZSUZSANNA

Közösségi kételyek

FEHÉR KATALIN - KIRÁLY OLÍVIA

Álhírestülés – a hamis hírek dinamikája a médiában

VESZELSZKI ÁGNES

Az álhírek extra- és intralingvális jellemzői

FALYUNA NÓRA

Az áltudományos szövegek pragmatikai vizsgálata. Esettanulmány a lúgosító diéta példáján

HONTI LÁSZLÓ

Áltudományos elképzelések nyelvünk és népünk eredetéről

RECENZIO

VARGA PÉTER ANDRÁS

A filozófiai biográfiaiírás művészete
(Szalai Zoltán: Im Schatten Heideggers. Einführung zu Leben und Werk von Wilhelm Szilasi)

GAGYI JÓZSEF

Történészek a Hargitán
(Egyed Ákos et al. szerk.: Székelyföld története III.)

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Tel./fax: 311-6477, 472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Adószáma: 18055067-2-42

Felelős kiadó:
ENTZ GÉZA

Főszerkesztő:
GRÓH GÁSPÁR

Nyomda:
PAUKER NYOMDAIPARI KFT.

ISSN 1216-6235

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt.

Postacím: 1900 Budapest

Előfizetésben megrendelhető az
ország bármely postáján, a hírlapot
kézbesítőknél, www.posta.hu

WEBSHOP-ban

(<https://eshop.posta.hu/storefront/>),
e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu
címen, telefonon 06-1-767-8262 számon,
levélben a MP Zrt. 1900 Budapest
címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a
Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu
WEBSHOP-ban ([https://eshop.posta.hu/](https://eshop.posta.hu/storefront/)
[storefront/](https://eshop.posta.hu/storefront/)), 1900 Budapest, 06-1-767-

8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizetési díj Magyarországon:

Egy évre 4980 Ft

A Magyar Szemle számlaszáma:
11707024-20332033

Lapunk külföldre megrendelhető:
daneh@posta.hu
Tengerentúlra

hajóval fél évre: 16 000 Ft,

légipostán: 18 000 Ft;

Európába: 15 000 Ft;

elsőbbsséggel: 17 000 Ft.

Külföldön a befizetés időpontjában
érvényes árfolyamon
ennek megfelelő valuta.

Lapunk megvásárolható
a hírlapárusoknál
Budapesten és az ország
nagyvárosaiban,
és a Magyar
Szemle Könyvekkel
együtt az alábbi
könyvesboltokban:

A Rákóczi úti
FÓKUSZ KÖNYVÁRUHÁZ;

ÍRÓK BOLTJA
(VI., Andrassy út 45.);

LITEA KÖNYVESBOLT
(I., Hess András tér 4.);

PÜSKI KÖNYVESHÁZ
(I., Krisztina krt. 26.);

valamint a LÍRA hálózatában,
Budapesten és vidéken.

MINDEN KIADVÁNYUNK
KEDVEZMÉNNYEL
MEGVÁSÁROLHATÓ
AZ EÖTVÖS UTCAI
SZERKESZTŐSÉGBEN.

*

A meg nem rendelt kéziratokra
megpróbálunk válaszolni,
és igyekszünk azokat megőrizni.

Ha nem sikerülne, szíves
elnézésüket kérjük.

A szerk.

VOLUME VIII, NO. 4

BUDAPEST

JULY 2017

HUNGARIAN REVIEW

A bi-monthly journal from Central Europe

JOHN O'SULLIVAN Truth, Lies and 1956 • MORE STORIES AND POEMS OF THE 1956 REVOLUTION • DAVID A. J. REYNOLDS Constructing Counter-Revolution • IGOR POMERANTSEV Ersatz Freedom: Remembering Yevgeny Yevtushenko • MICHAEL A. CASEY "The Power of the Powerless" and "Living in Truth" in Democracy • JÁNOS MARTONYI Brexit. Brexit? Part II • DAVID MORRIS on the rising Chinese connections of Hungary and East Central Europe • ILONA SÁRMÁNY-PARSONS The First Golden Age at the Múcsarnok

A fejlett országokban a támogató monetáris politikai eszközök elérték határaikat, sőt bizonyos esetekben az alacsony hozamkörnyezet már pénzügyi kockázatokat is eredményez. Az egyre elfogadottabb nemzetközi szakmai álláspont szerint a kitörési pontot ebből a helyzetből az jelentheti, ha az egyes nemzeti kormányok a növekedést támogató gazdaságpolitikát folytatnak. Vagyis megteremtik költségvetési mozgásterüket ahhoz, hogy a beruházások támogatásával, a munkahelyteremtéssel és az adócsökkentések révén adjanak lendületet gazdaságuk növekedésének. Elmondhatom, hogy a magyar gazdaságpolitika már évekkel ezelőtt meghozta ezeket a döntéseket.

Varga Mihály

Mi is volt akkor, honnan eredt, mivel volt rokonítható a Magyar Testvéri Közösség filozófiája? Szekér Nóra igen helyesen a korból és a szervezet geneziséből indul ki magyarázatában. A szervezetet a húszas évek elején, Erdélyből a román uralom miatt áttelepült magyarok hozták létre. Szerkezetében, működésében a szabadkőművesség mintája is kitapintható, és Szekér Nóra említi, hogy „magyar szabadkőművességnek” is jellemezték egyesek a szervezetet. A történész véleménye szerint a megalakulásnál szerepet játszhattak közvetlen brit sugalmazások és támogatások is.

Kodolányi Gyula

Eckhart egyik újítása az volt, hogy nem a Szent Korona-tan, hanem a Szent Korona-eszme történetét állította a középpontba: a koronaeszme a korona szimbolikájához kötődő, mindig változó tartalmú gondolatok összessége, míg a Szent Korona-tan ennek egy alapjaiban Werbőczynél kialakult változata. A Szent Korona-eszme a szellemtörténet holisztikus felfogásának megfelelően végigkíséri a magyar történelmet az államalapítástól egészen a szerző jelenéig, jóllehet az eszmének nincs végső konklúziója, tartalma nem változatlan, tehát a történész nem egy történelem felett álló abszolútumot látott benne.

Törő László Dávid

Szabad Györgynek házelnökként kulcsszerepe volt abban, hogy 1992-ben elfogadott költségvetéssel kezdhetette az évet az ország – ám ez szinte az utolsó pillanatig bizonytalan volt.

[...] Az obstrukció révén az időben meg nem születő költségvetési törvény nem egyszerű technikai zavar lett volna, hanem olyan hiányosság, amelyet a nemzetközi politikai és pénzügyi élet a magyar demokrácia súlyos kudarcának jeleként érzékel. Ennek nyomán a már stabilizálódó gazdasági helyzet ismét bizonytalanabbá vált volna, mint amilyen az öröklött adósságok és az átalakulás természetes feszültségei miatt amúgy is volt. Ez pedig végső soron a kormány bukásának eshetőségét is felvetette volna – és éppen ez volt az ellenzék célja.

Gróh Gáspár

830 Ft

